

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

historické vědy – etnologie

PhDr. Lucie Hlavatá

Čamové: jazyk a kulturní implikace

The Chams: Language and Cultural Implications

Disertační práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. František Vrhel, CSc.

2007

Prohlašuji, že jsem disertační práci vykonala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Abstrakt

Tato práce se zabývá jazykovou a z ní vyplývající kulturní problematikou čamského minoritního etnika, které žije ve středním a jižním Vietnamu. V této oblasti vytvořili Čamové v období 2. – 15. století vlastní hinduisovaný stát se svébytnou kulturou. Čamský jazyk považujeme za základní problém při hledání identity a integraci tohoto etnika do současné multietnické společnosti jak ve Vietnamu, tak v širším rámci celé oblasti jihovýchodní Asie.

Práce je rozdělena na dvě základní části: první z nich se zabývá charakteristikou čamského jazyka, kdy se naše pozornost zaměřila především na čamské dialekty a typologickou klasifikaci. Druhá část se týká současné pozice čamštiny ve Vietnamu, oficiálního a reálného přístupu k této problematice, bilingvních čamských jmen a čamských literárních tradic.

Zájem o čamštinu se datuje zhruba od poloviny 19. století; po jeho prvním popisu, který provedl John Crawfurd, se jím dlouhou dobu zabývali francouzští lingvisté z EFEO. Na základě uvedených výzkumů uvádíme v této práci genealogickou klasifikaci čamštiny. Velkou pozornost jsme věnovali čamským dialektům, zejména v návaznosti na religiozní problematiku.

V zásadě lze říci, že v současné době v čamštině rozeznáváme dva hlavní dialekty: východní a západní, a to na základě jednak geografického rozmístění Čamů – areál, který obývají, není kompaktní, jednak jejich náboženské příslušnosti. Východní Čamové žijí na východním pobřeží Vietnamu převážně v provinciích Bình Thuận a Ninh Thuận a jsou převážně vyznavači hinduistických náboženských (Chăm Ba-la-môn), žije zde však také malá enkláva čamských muslimů Bani. Dialekt této oblasti vždy byl a je dosud považován za základ standardního čamského jazyka, který je však v dnešní době značně ovlivněn vietnamštinou. Druhou skupinu tvoří západní Čamové, kteří žijí v provincii An Giang při hranici s Kambodžou, a jsou ortodoxními muslimy (Chăm Islam, Chăm Hồi Giáo). Řadíme k nim také čamskou muslimskou komunitu žijící v Ho Chi Minově Městě a v provinciích Tây Ninh a Đồng Nai. Jejich dialekt je silně ovlivněn jednak khmerštinou, jednak malajštinou a vzhledem k islámu se spíše učí arabštinu než čamštinu.

Čamština zaujímá specifické místo mezi jazyky minoritních etnik ve Vietnamu i proto, že dodnes používá originální staré písmo, vytvořené na základě písma *páli*. Za nejstarší zachovaný vzor čamského písma se považuje pískovcová stéla ze 4. – 5. století, nalezená v čamském chrámovém komplexu Mỹ Sơn. V současné době zůstává nevyřešeným problémem jednotná transkripce čamštiny latinkou.

Vzhledem k tomu, že k typologii čamštiny zatím neexistuje žádná ucelená práce,

uvádíme v této práci pokus o typologickou charakteristiku čamštiny především na základě Skaličkovy typologické teorie. Při rozboru slabiky bylo poukázáno na proces monosylabizace čamštiny, kterým se zabýval především M. Brunelle, dále byly srovnávány typy čamské slabiky s typy slabik ve vietnamštině a khmerštině. Fonetika čamštiny je zastoupena jednak přehledem čamských vokálů, diftongů a konsonantů, ale především problematikou tónů. Na výskyt a počet tónů v čamštině zatím neexistují shodné názory. Na čamské fonetice je také doloženo působení obou majoritních jazyků – vietnamštiny a khmerštiny – na čamské dialekty a ukázány rozdíly mezi nimi. Slovní druhy byly popsány na základě Moussayovy klasifikace, některé příklady byly srovnávány s vietnamštinou či indonéštinou.

Pokud se týká původu Čamů, není ještě úplně objasněn; za jejich předchůdce je považována kultura Sa Huỳnh z období 1. tisíciletí př. n. l. V průběhu historie došlo však v čamské společnosti k výrazné změně: západní Čamové přešli na základě islámu od původně matrilineární společnosti k patrilineární.

V současné době můžeme konstatovat, že si Čamové dosud uchovali mateřský jazyk a aktivně jej používají, nicméně je čamština natolik zasažena majoritními jazyky (vietnamštinou a khmerštinou), že je adeptem na zařazení mezi ohrožené jazyky. V čamských oblastech sice existují školy s tzv. bilingvním výchovným programem, ale v praxi to znamená jen pár hodin čamštiny týdně, což je naprosto nedostačující; ostatní výuka probíhá ve vietnamštině. Pro obě separované skupiny Čamů není prvořadá jejich mateřština, ale majoritní jazyk.

Zájem o Čamy a čamský jazyk v poslední době ve Vietnamu i ve světě rapidně stoupá. Dokladem jsou díla některých autorů, která byla použita v této práci, např. G. Thurgooda, M. Brunella, A. de Féo, Bui Khánh Thêa a Ngô Văn Doanhe.

Uvedený zájem ze strany vědců platí především pro východní Čamy. Západní Čamové by se však přes příklon k islámu neměli zříkat své mateřštiny; na jejím základě by si mohli uchovat kontakty s tradiční oblastí původní čamské kultury.

Budoucnost Čamů ponejvíce záleží na tom, zda budou schopni odolávat tlaku majoritní vietnamské společnosti a v jejím rámci si dokáží udržet a dále rozvíjet svůj jazyk, písmo a kulturní tradice.

Abstract

This work deals with the lingual and resulting cultural problems of the Cham minority ethnic living in central and southern Vietnam. Between the 2nd and 15th centuries, the Cham people had created their own hinduized state with an original culture in this area. We consider the Cham language the crucial problem for finding the identity and the integration of this ethnic into the contemporary multiethnic society in Vietnam, as well as in greater scope, in the whole region of South-East Asia.

The work is divided into two basic parts: the first part considers the characteristics of the Cham language, where our attention is focused especially on the Cham dialects and typological classification. The second part addresses the contemporary position of the Cham language in Vietnam, the official and true approach to these problems, the bilingual Cham names and the Cham literary traditions.

The interest in Cham language dates from about mid-19th century. After being first described by John Crawfurd, it has been the concern of the French linguists from EFEO for a long time. On account of these stated investigations, we mention in this work the genealogical classification of the Cham language. We had paid great attention to the Cham dialects, especially in relation to religious problems.

In general, we can say that at the present time, we distinguish two main dialects in the Cham language: Eastern and Western. This is based on both the geographical distribution of the Cham people – the area that they inhabit is not compact – and the religion they follow. The Eastern Cham people live on the eastern coast of Vietnam, predominantly in the provinces Bình Thuận and Ninh Thuận, and mainly profess the Hindu religions (*Chăm Ba-la-môn*); however, a small enclave of Muslim Cham people, *Bani*, also lives here. The dialect of this region always was and still is considered the foundation of the standard Cham language, which, however, is at present strongly influenced by the Vietnamese language. The other group is formed by Western Cham people, who live in the province An Giang near the Cambodian border, and are orthodox Muslims (*Chăm Islam, Chăm Hồi giáo*). Among them, we also include the Muslim Cham community living in the Ho Chi Minh City and in the provinces Tây Ninh and Đồng Nai. Their dialect is strongly influenced partly by Khmer language, partly by Malaysian; and, owing to Islam, they learn more Arabian than Cham language.

Another reason why the Cham language takes a specific place among the languages of the ethnic minorities in Vietnam is that, up to the present day, it uses the original ancient script created on the basis of the *pali* script. The oldest preserved sample of the Cham script is considered to be a sandstone stele from 4th – 5th century, found in the Cham temple complex of Mỹ Sơn. At present, uniform transcription of Cham into Latin alphabet remains an unsolved problem.

According to the fact that so far there is no existing compact work dealing with the Cham typology, in this work we introduce an attempt at typological characteristic of the Cham language, based mainly on Skalička's typological theory. During the analysis of a syllable we refer to the process of monosyllabycization of the Cham language, which was mainly investigated by M. Brunelle. Further we compare the types of the Cham syllable with the types of syllables in Vietnamese and Khmer language. The phonetics of Cham language is represented by a list of Cham vocals, diphthongs and consonants but mainly by the problems of tones. There are no unified opinions regarding the occurrence and number of tones in the Cham language. A part of Cham phonetics also documents the influence of both majority languages – Vietnamese and Khmer – on the Cham dialects and shows the differences between them. We describe the word class on the basis of Moussay's classification; some of the examples have been compared to Vietnamese or Indonesian language.

Regarding the origin of Cham people, it has not yet been completely clarified; the culture Sa Huỳnh from the era of 1st millennium BC is considered to be their predecessor. In the course of their history, a change occurred: the Western Cham people, due to Islam, converted from a matrilineal to a patrilineal community.

At present, we may claim that although the Cham people have preserved their language and still use it actively, the Cham language is nevertheless so much affected by the majority languages (Vietnamese and Khmer) that it is an adept to be included among endangered languages. In the Cham regions, there are schools with so-called bilingual educational curriculum; however practically it means only a few hours of Cham language in a week, which is utterly insufficient; the rest of the education is in Vietnamese. For both separated Cham groups, principal is the majority language, not their mother tongue.

The interest in Cham people and Cham language has been recently rapidly growing

in Vietnam and in the world, the evidence being the works of some authors used in this dissertation, for example G. Thurgood, M. Brunelle, A. de Féo, Bùi Khánh Thế and Ngô Văn Doanh.

The interest of said scholars refers mainly to the Eastern Cham people. The Western Cham people should not, in spite of their inclination to Islam, repudiate their mother tongue. On its basis they could retain contacts with traditional area of original Cham culture. The future of Cham people depends mostly on their ability to withstand the pressure of majority Vietnamese society and to preserve in its framework their language, script and cultural tradition.

If the Cham people can manage to keep the elements of their identity for future generations, still remains a question.

Obsah

Úvod	10
Poznámka k transkripci	12
I. Charakteristika čamského jazyka	13
<i>1. Dějiny výzkumu</i>	13
1. 1 První popis čamštiny	13
1. 2 Francouzská škola	13
<i>2. Genealogická klasifikace</i>	16
<i>3. Dialekty čamštiny</i>	26
<i>4. Čamské písmo</i>	31
4. 1 Původ a druhy čamského písma	32
4. 2 Problematika transkripce	39
<i>5. Pokus o typologickou charakteristiku čamského jazyka</i>	42
5. 1. 1 Rozbor slabiky	42
5. 1. 2 Struktura a typy čamské slabiky	43
5. 2 Charakteristika fonetické stránky čamštiny	51
5. 2. 1 Přehled čamských hlásek	51
5. 2. 1. 1 Vokály a diftongy	51
5. 2. 1. 2 Konsonanty	54
5. 2. 2 Tonální systém	56
5. 3 Problematika slovních druhů v čamštině	60
5. 3. 1 Substantivum	64
5. 3. 2 Klasifikátor	65
5. 3. 3 Verbum	66
5. 3. 4 Aktualisanty	68
5. 3. 5 Specifikativa	70
5. 3. 6 Numeralia	71
5. 3. 7 Konjunkce	72
II. Postavení čamského jazyka v současném Vietnamu	73
<i>1. Původ Čamů</i>	73
1. 1 Vymezení areálu, kulturní vlivy	73
1. 2 Obyvatelstvo	74
<i>2. Stručný historický exkurs</i>	75
2. 1 Formování státu	75

2. 2 Boje Čamské číše a její zánik	77
3. <i>Specifika čamské sociální struktury</i>	78
3. 1 Vliv bráhmanismu	79
4. <i>Současné postavení čamštiny ve Vietnamu</i>	81
4. 1 Ohrožený jazyk	81
4. 2 Oficiální přístup versus realita	84
4. 2. 1 Výuka čamštiny ve školách	85
5. <i>Čamská jména</i>	91
6. <i>Čamské literární tradice</i>	92
6. 1 Epos Rámájana v čamské podobě	93
Závěr	98
Seznam literatury	100
Příloha č. 1: Vietnamské národnostní menšiny a jejich jazyky	107
Příloha č. 2: Ukázka čamského písma	112
Příloha č. 3: Čamské fonty podle J. Glavyho	113
Příloha č. 4: Struktura čamské slabiky v čamském písmu podle Can Dai Quanga	115
Příloha č. 5: Historická mapa Čampy	117

Úvod

Tato práce vznikla na základě mého dlouholetého zájmu o Čamy, kteří jsou jedním z 54 oficiálně uznávaných etnik žijících ve VSR. Obývají oblast středního a jižního Vietnamu, kde v období 2. – 15. století vytvořili vlastní hinduisovaný stát a dodnes si zachovali vlastní jazyk a písmo. Vzhledem k tomu, že považují čamský jazyk, který je z genealogického hlediska řazen mezi austronéské jazyky, za stěžejní faktor zachování identity čamského etnika, je mu věnována hlavní část této práce.

Čamové neobývají kompaktní areál, ale jsou rozděleni na dvě základní skupiny, na východní a západní Čamy. Tomuto rozdělení odpovídá víceméně také jejich religiozita: východní Čamové, kteří žijí především v provinciích Bình Thuận a Ninh Thuận, se označují jako vyznavači bráhmanismu (*Chăm Ba-la-môn*), zatímco západní Čamové, žijící převážně v provincii An Giang, příp. v Ho Či Minově Městě, jsou ortodoxní muslimové (*Chăm Islam*) a pod vlivem islámu také přešli od původně matrilineární společnosti k patrilineární. Kromě nich ještě existují mezi východními Čamy roztroušené enklávy Čamů Bani (*Chăm Bani*). Východní oblast byla tradičně považována za udržovatele čamského kulturního dědictví, v současné době však spíše pozorujeme tendence k posílení významu islámské čamské komunity.

Na základě výše uvedeného rozdělení jsem se v první části své práce, která je věnována charakteristice čamského jazyka, zabývala mj. čamskými dialekty a rozdíly mezi nimi. Tyto rozdíly jsou převážně důsledkem působení majoritních jazyků: dialekt východních Čamů ovlivňuje vietnamština, dialekt západních Čamů, jejichž nezanedbatelný počet žije také v Kambodži, khmerština, malajština a vlivem islámu samozřejmě také arabština. Pokud se týká písma, Čamové sice patří k několika málo minoritním etnikům ve Vietnamu, které mají vlastní písmo, jeho znalost je však v současné době vzhledem k jeho poměrné obtížnosti velmi omezená, což souvisí také s tím, že dosud nebyl stanoven jeho standardní přepis latinkou.

Vzhledem k tomu, že zatím neexistuje žádný ucelený popis čamštiny z typologického hlediska, obsahuje tato práce pokus o její základní typologickou charakteristiku, přičemž jsem vycházela zejména ze Skaličkovy teorie. V tomto případě bylo nutno se hlouběji zabývat fonetikou čamštiny, a to především tonálním systémem, na který zatím mezi vědci panují nejednotné názory. Je zjevné, že také tonální systém obou čamských dialektů je ovlivněn majoritními jazyky. Pokud se týká slovních druhů, jejich klasifikace zůstává víceméně otevřeným problémem, podobně jako tomu je i u ostatních jazyků daného lingvistického

areálu, např. vietnamštiny. Ve své práci jsem vycházela především z Moussayovy klasifikace, dále pak z prací Bui Khánh Thêa.

Pro bližší ilustraci jazykových a kulturních problémů čamského etnika jsem se v druhé části práce stručně zmínila o jeho původu a velmi krátce načrtla jeho historický vývoj.

Jaké je postavení čamského jazyka ve Vietnamu v současné době? Splňuje čamština kritéria pro zařazení do ohrožených jazyků? Přestože je na vietnamských školách ve vybraných oblastech uplatňován tzv. bilingvní výukový program, který ovšem zahrnuje pouze několik hodin minoritního jazyka týdně, v praxi bohužel zatím nejsou viditelné žádné pozitivní výsledky. Za současného nedostatku nejen učitelů, kteří by ovládali čamštinu tak dobře, aby ji mohli učit, ale i kvalitních učebnic, na jejichž základě by výuka mohla probíhat, stále ubývá dětí, které by o výuku čamštiny měly zájem; navíc kvůli jednodušší integraci do majoritní vietnamské společnosti dávají sami Čamové přednost vietnamštině, respektive khmerštině či malajštině před svou mateřtinou, jak potvrzuje i moje osobní zkušenost.

Pro svoji práci jsem použila především nejnovější literaturu, která se týkala jednak problematiky minoritních etnik žijících ve Vietnamu, jednak samotných Čamů. V posledních letech bylo ve Vietnamu vydáno několik publikací o Čamech, a to jak ve vietnamštině, tak v angličtině, které se však zabývají především čamskými kulturními památkami. Čerpala jsem i ze starých francouzských prací vzniklých na základě tehdejších výzkumů čamské historie a kultury, které vycházely v BEFEO; některé z nich je možné najít i na internetových stránkách. Dále jsem vycházela jak ze starších, tak z nejnovějších vietnamských prací, případně prací čamských autorů psaných vietnamsky, a cenným zdrojem pro mne byly také články a další práce uveřejněné na internetových stránkách.

Závěrem bych ráda upřímně poděkovala především doc. PhDr. Františku Vrhelovi, CSc. za jeho podnětné připomínky, trpělivost a laskavý přístup k vedení mé práce, dále doc. PhDr. Olze Lomové, CSc. za její všestrannou pomoc a podporu, a v neposlední řadě PhDr. Vladimíru Liščákovi, CSc. za jeho užitečné poznámky a za to, že se ochotně ujal oponentury této práce.

Hanoj, únor 2007

Poznámka k transkripci

Vzhledem k tomu, že zatím neexistuje jednotná česká transkripce vietnamského jazyka, ponechala jsem v této práci výrazy ve vietnamštině v původní podobě s diakritikou; pokud jsou však přejímány z cizích jazyků (angličtiny, francouzštiny), kde diakritika není uvedena (např. u vlastních jmen), záměrně jsem ji nedoplňovala.

Rovněž pro čamštinu zatím nebyl stanoven závazný přepis latinkou, proto používám jak Moussayovu transkripci, tak Bui Khánh Thêův přepis; pokud se liší, uvádím s patřičným upozorněním obě varianty. Případné jiné transkripce jsou vždy uvedeny v poznámce. Pro čamštinu také zatím nebyl oficiálně vytvořen žádný font, přestože se na jeho tvorbě začalo pracovat už v roce 1994 na New York University. Jediný zatím dostupný čamský font vytvořil J. Glavy (viz příloha č. 2), zatím však není oficiálně používán.

Oficiální komputelizaci čamského písma (návrh pro UNICODE) připravuje Michael Everson, expert na písemné systémy. Založil společnost Everson Typography, která podporuje standardizaci minoritních písem.¹

¹ Dostupné na [www: <http://www.evertype.com/standards/ch/ch.html](http://www.evertype.com/standards/ch/ch.html),
<http://std.dkuug.dk/jtc1/sc2/wg2/docs/n3120.pdf> >

I. Charakteristika čamského jazyka

1. Dějiny výzkumu

Čamský jazyk je pro problematiku identity a dalšího vývoje Čamů v rámci Vietnamu a celé jihovýchodní Asie jedním z relevantních problémů. Otázka genealogické (genetické) klasifikace čamského jazyka nebyla dosud jasně vyřešena; ostatně se tento problém netýká pouze čamštiny, ale mnoha dalších jazyků, které se na území jihovýchodní Asie vyskytují. Obecně lze říci, že klasifikace čamštiny kolísá mezi řazením do austroasijské jazykové rodiny (mon-khmerská jazyková skupina) a do austronéské jazykové rodiny (malajsko-polynéská jazyková skupina).

1.1 *První popis čamštiny*

Za první popis čamského jazyka v jazyce evropském je považován soupis vybraných čamských slov (celkem 81), která v roce 1852 srovnával britský úředník John Crawfurd s malajskými ekvivalenty.² Crawfurd byl v roce 1821 vyslán generálním guvernérem Britské Indie do tehdejšího Siamu k řešení složité obchodní a diplomatické situace. V tomto jednání příliš neuspěl, neboť „opustil Bangkok, když se mu podařilo získat siamské uznání pouze britského vlastnictví Penangu – čtyřicet let po této události [tj. po roce 1821]!“³ Působil však také v Kočičíně, Barmě, Indonésii a v Singapuru a byl považován za znalce dálnovýchodní problematiky. V roce 1828 vydal v Londýně knihu s názvem *A Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochin-China*,⁴ která v té době byla významným pramenem informací z oblastí, o něž měli Britové zájem. V tomto případě se nejedná o jazykovou klasifikaci; Crawfurd nebyl lingvista.

1.2 *Francouzská škola*

Po dobytí Kočičíny v roce 1868 a zejména od vytvoření Francouzské Indočíny v roce 1887 se Francouzi zabývali etnologickými výzkumy nevietnamských etnik v dosažených oblastech. Jejich součástí byly i výzkumy lingvistické.

² Crawfurd, John, *Grammar and dictionary of the Malay language; with a preliminary dissertation*, volume I: Dissertation and Grammar, London 1852.

Podrobnější rozbor jeho díla poskytuje Thurgoodův článek *Crawfurd's 1822 Malay of Champa*, dostupný na [www:<http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/Crawfurd%27s%20Champa%20Malay.pdf](http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/Crawfurd%27s%20Champa%20Malay.pdf). Thurgood uvádí, že Crawfurd poprvé publikoval daný soupis v roce 1822: „This volume was first presented by Crawfurd to the Indian Government in 1822 on his return to Calcutta, and later published with only formatting changes in 1828 as a quarto volume, and then again in 1830 as two quarto volumes.“

³ Wyatt, D. K., *Dějiny Thajska*, Praha 2004, s. 147.

⁴ Hall, D. G. H. E., *History of South-East Asia*, London 1981, s. 555.

Už v roce 1868 „A. Bastian published a two-page list of Cham vocabulary gathered by himself and in 1870 a paper on the language and the origin of the Chams. Five years later, another linguist, A. Morice, produced in *Revue de Linguistique et de Philologie* (VII, 1875), the first Cham glossary, of about 800 words, an important work on the Cham and Stieng languages. Finally, in 1877, K. F. Holle published the Cham alphabet which was completed by a commentary in 1882.“⁵

Největší rozmach francouzských výzkumů začal po roce 1900, kdy byla založena *École Française d'Extrême-Orient* (EFEO, *Francouzská škola Dálného východu*), která se dodnes zabývá výzkumem jižní, jihovýchodní a východní Asie. Tato škola shromažďovala francouzské (a později i vietnamské) vědce různých oborů, zejména etnology, historiky, archeology a filology. Od roku 1902 měla své sídlo v Hanoji.⁶

K EFEO patřili také E. F. Aymonier a A. Cabaton, kteří se jako jedni z prvních vědců zabývali výzkumem čamštiny. K jejich významným dílům patří Aymonierův nástin čamské gramatiky z roku 1889⁷ a první čamsko-vietnamský slovník, který sepsal společně s A. Cabatonem v roce 1906.⁸

Nyní je zapotřebí učinit malou odbočku, neboť téhož roku (1906) publikoval lingvista Wilhelm Schmidt článek „*Monkhmerské národy, pojítka mezi národy střední Asie a Austronésie*“,“⁹ v němž „zařadil čamštinu a jazyky příbuzné do austroasijské jazykové rodiny. Tato klasifikace vyvolala spory mezi lingvisty.“¹⁰ Výraz malajsko-polynéské jazyky, který byl dosud používán, nahradil W. Schmidt novým termínem jazyky austronéské (austronesiens). „Toto označení jsem navrhl, protože dílčí označení celé této oblasti jsou již tvořena stejným způsobem: ‚indonéský‘, ‚melanéský (mikronéský)‘, ‚polynéský‘, a poněvadž jde fakticky o samé ostrovní jazyky (pozn.: řecky nésos-ostrov); dále též proto, že celý tento ostrovní svět se nachází na straně ‚auster‘, na jihovýchodě Asie, pročež také tamtéž se nacházející pevnina obdržela název ‚Terra Australis‘. Stavě dále na označení ‚austronéské‘, chtěl bych nyní celému souboru jazyků Přední a Zadní Indie, jejichž sounáležitost jsme

⁵ *Proceedings of the Seminar on Champa*, dostupné na [www: < http:// www. ski-champa.com/history_cultur.htm >](http://www.ski-champa.com/history_cultur.htm), nebo na [www: < http://www.seacrc.org/media/pdffiles/ChamBook.pdf >](http://www.seacrc.org/media/pdffiles/ChamBook.pdf)

⁶ Od roku 1993 je stálá mise EFEO opět v Hanoji, jejím současným ředitelem je historik Andrew Hardy, který se mj. podílel navýzkumu Čamů, viz např. publikace: Nguyễn Văn Cự, Ngô Văn Doanh, Hardy, A., *Du khảo văn hoá Chăm. Peregrinations into Chăm Culture*. Hà Nội, Thế Giới Publishers 2005.

⁷ Aymonier, E. F., *Grammaire de la langue chame. Excursions et reconnaissances*, XIV, 1889, č. 31, s. 1-92.

⁸ Aymonier, E. F., Cabaton, A., *Dictionnaire cham-français*, BEFEO, VII, 1906.

⁹ Schmidt, W., *Die Mon-Khmer Völker, ein Bindeglied zwischen Völkern Zentralasiens und Austronesiens*, Archiv Anthropologie, 1906, 5, s. 59-109. Překlad názvu podle: Vasiljev, I., *Za dědictvím starých Vietů*, Praha 1999, s. 40.

¹⁰ Lafont, P. B., *Proceedings of the Seminar on Champa, Studies of Language*. Dostupné na [www: < http:// www. ski-champa.com/history_cultur.htm >](http://www.ski-champa.com/history_cultur.htm), nebo na [www: <http://www.seacrc.org/media/pdffiles/ChamBook.pdf >](http://www.seacrc.org/media/pdffiles/ChamBook.pdf)

zjistili, přisoudit název ‚austroasijské‘, protože tyto jazyky zaujímají jihovýchod Asie a oproti jazykům tibeto-barmským byly určitě dřívějšími a snad výlučnými majiteli tohoto území.¹¹ Schmidtovu klasifikaci čamštiny později převzal J. Przulski, který ve 20. letech 20. stol. zařadil čamštinu mezi jazyky mon-khmerské.¹²

Vraťme se však ke francouzské škole. Francouze přitahovala především oblast Tâý Nguyễn¹³, kde žije velký počet etnik, jejichž původ a jazyková klasifikace nejsou dodnes jednoznačně vymezeny. Francouzi je nazvali „barbarskými kmeny *Moi*“ (tzn. vietnamskými horskými etniky); pro horská etnika v celé Indočíně pak byl uplatňován souhrnný název *montagnards* (vietnamsky *đông bào thượng*). Do této oblasti bylo vysláno několik misí, z nichž je pro nás významná mise na počátku 20. století pod vedením Henriho Maïtra, který se jako první pokusil zmapovat etnika na základě lingvistické klasifikace¹⁴.

Henri Maître, jemuž Saleminck dává přídomek „the famous explorer and pacificator,¹⁵ napsal dvě významná etnologická díla, která jsou však poměrně rozporupně hodnocena. První z nich, *Les régions Moi du Sud – Indochinoise: Le Plateau du Darlac*¹⁶ (*Đắc Lắc*¹⁷), je počátečním pokusem o zmapování horských etnik, avšak „it is significant that Maître was obsessed with the classification of the Montagnards on the basis of geographic and linguistic differences. He discarded cultural traits as a basis for comparison for they were contaminated by the heavy Lao and Kinh¹⁸ influence.“¹⁹ Maïtrovo druhé dílo, *Les Jungles Moi*²⁰, hodnotí Saleminck²¹ jako systematičtější a podrobnější, neboť se opírá o Cabatonovu filologickou koncepci, jak dokládá sám Maître: „I am happy to be able to say that my research, guided by the work of Mr. Cabaton, has confirmed it entirely, showing that [his] classification, obtained by comparison of dialects, corresponds furthermore to geographical zones and may be explained by [their] natural conditions.“²² Přesto však, pokračuje Saleminck, tato klasifikace pomíjí vágnost hranic mezi etniky a jako základ si bere pouze politické a lingvistické hledisko.

¹¹ Citováno podle: Vasiljev, I., *op. cit.*, s. 40; původní bibliografický údaj neuveden.

¹² Lafont, P. B., *Proceedings of the Seminar on Champa, Studies of Language*. Dostupné na [www: < http://www.ski-champa.com/history_cultur.htm >](http://www.ski-champa.com/history_cultur.htm)

¹³ V západních pramenech je tato oblast nazývána *Central Highlands*, v této práci však používám vietnamský geografický název.

¹⁴ Podrobnější zhodnocení díla H. Maïtra viz Saleminck, O., *The Ethnography of Vietnam's Central Highlanders*, London 2003, s. 65-70.

¹⁵ Saleminck, O., *The Ethnography of Vietnam's Central Highlanders*, London and New York 2003, s. 36-37.

¹⁶ Maître, H., *Les régions Moi du Sud – Indochinoise: Le Plateau du Darlac*, Paris 1909.

¹⁷ Originální vietnamský geografický název, Darlac je jeho pofrancouzštělý přepis.

¹⁸ Kinh je synonymum pro Viêt, tedy vietnský, vietnamský.

¹⁹ Saleminck, O., *The Ethnography of Vietnam's Central Highlanders*, London and New York 2003, s. 67.

²⁰ Maître, H., *Les Jungles Moi*, Paris 1912.

²¹ Saleminck, O., *op. cit.*, s. 67.

²² Maître, H., *Les Jungles Moi*, Paris 1912, s. 397, citováno podle: Saleminck, O., *op. cit.*, s. 67.

S výše uvedeným Saleminkovým hodnocením víceméně koresponduje posuzování Maîtreova díla současnými vietnamskými etnology. „[Maître] rozdělil etnika [jižního Vietnamu] podle jazykové příslušnosti na skupiny (*nhóm*), podskupiny (*nhóm nhỏ*), kmeny (*bộ lạc*) a podřízené kmeny (*bộ lạc phụ*). ... K tomuto dělení však autor dospěl převážně na základě výzkumu jazykových elementů; málokdy bere v potaz ostatní etnické prvky.“²³

Přes uvedené výhrady se domníváme, že Maîtreovo dílo má své opodstatněné místo v etnologických a lingvistických výzkumech; už jen proto, že bylo první svého druhu a také proto, že výzkum v prvních desetiletích 20. století v dané oblasti musel být nesmírně obtížný – Maître byl v roce 1914 zabit. Navíc se jeho výzkum týkal jak samotných Čamů, tak etnik jim příbuzných.

V průběhu dalších let se dále rozšiřovaly oblasti výzkumu Čamů; byly publikovány práce pojednávající především o historii, umění, architektuře, etnologii, literatuře a epigrafikách. Zajímavý je doklad zájmu o čamské muslimy, kdy „P. Ravaisse published *Deux Inscriptions coufiques du Champa* (1922) which proved the existence of a Muslim community in Champa in the tenth century but whose authenticity was doubted by L. Finot.“²⁴

2. Genealogická klasifikace

Dalším významným francouzským vědcem, zabývajícím se o něco později klasifikací čamského jazyka, byl Henri Maspéro, jeden z nejuznávanějších evropských sinologů, který kromě čínštiny zkoumal také vietnamštinu, khmerštinu a thajštinu. Od roku 1908 působil v EFEO v Hanoji. Jeho bratr Georges Maspéro, který byl ve Francouzské Indočíně koloniálním úředníkem, je autorem významného díla *Le Royaume du Champa* vydaného v roce 1928 v Paříži.²⁵

Henri Maspéro na základě svých výzkumů zařadil čamštinu a jazyky jí příbuzné (*les langues apparentées*), za něž považoval jazyky Chu-ru, E-đê a Gia-rai, do jazyků malajsko-polynéských s mon-khmerskými prvky. „Toutes les tribus de l'arrière-pays moi en bordure de la partie méridionale des anciens territoires cham, de Dalat à Kontum, parlent des langues apparentées au cham: churu (*Chu-ru*) de Dalat, rade (*E-đê*) de Ban-mè-thuot, jarai (*Gia-rai*) de Bantur, etc. Ce groupe très homogène est apparenté au javanais et aux langues malayo-polynésiennes. Préfixes et infixes y jouent à peu près le même rôle que dans les langues môn-khmèr, mais de plus il y a des traces d'un procédé de suffixation analogue à celui du javanais,

²³ *Các dân tộc ít người ở Việt Nam, Các tỉnh phía Nam*, Hà Nội 1984, s. 28 – 29.

²⁴ *Proceedings of the Seminar on Champa, Introduction*, s. 3. Dostupné na [www:< http:// www. ski-champa.com/history_cultur.htm>](http://www.ski-champa.com/history_cultur.htm), nebo na [www: < http://www.seacrc.org/media/pdffiles/ChamBook.pdf>](http://www.seacrc.org/media/pdffiles/ChamBook.pdf)

²⁵ Maspéro, G., *Le Royaume du Champa*, Paris et Bruxelles 1928.

mais qui ne s'est pas développé. Cette famille a avec les langues môn-khmèr des affinités dont il est difficile de déterminer la nature. Les unes et les autres ont été rangées par le P. Schmidt dans sa vaste famille des langues austriques...²⁶

Klasifikaci podle H. Maspéra přejal dále G. Coedès, stejně jako většina lingvistů, kteří se čamštinou později zabývali (např. počátkem 60. let Američan D. L. Blood). Také Georges Moussay, který v roce 1971 vydal v Čamském kulturním centru ve Phan Rangu do té doby nejobsáhlejší Čamsko-vietnamsko-francouzský slovník,²⁷ řadí bez jakéhokoli vysvětlování čamštinu do malajsko-polynéských jazyků.²⁸

Zdá se, že za konec „sporu o genealogickou klasifikaci čamštiny“ můžeme považovat názor, který v roce 1966 vyslovil francouzský lingvista A. G. Haudricourt, který „odmítl myšlenku, že čamština patří do austroasijské jazykové rodiny a začlenil ji do jazyků austronéských.“²⁹ Haudricourt podrobně zkoumal jazykové výpůjčky z mon-khmerských jazyků, které se vyskytují v čamštině a v příbuzných jazycích. „Bud' se jedná o výpůjčky ze sanskrtu, a pak se s nimi můžeme setkat i v monštině a khmerštině a ve všech dialektech, které byly těmito jazyky ovlivněny, nebo mají původ v indonéštině. Pokud bychom však chtěli jejich indonéský původ dokázat, nemůžeme vycházet z jazyka oblasti Jávy a Sumatry, neboť v tamní indonéštině se vyskytuje mnoho austroasijských výpůjček.“³⁰

Graham Thurgood z California State University (Chico) tvrdí, že jazyky výše uvedených etnik vycházejí z jediného původního jazyka, proto-čamštiny (proto-Chamic)³¹; k nim však zároveň přiřazuje jazyk etnické skupiny *Chăm Hroi*³², který někteří jiní lingvisté (Bùi Khánh Thế, Trần Trí Dõi) zatím nepovažují za samostatný dialekt čamštiny. Podle Thurgooda lze proto-čamštinu rozdělit na jazyk horských Čamů, z něhož vycházejí současné jazyky *Chu-ru*, severní *Raglai* a *Tsat*³³, a na jazyk pobřežních Čamů, kam spadá jazyk Čamů *Hroi*, západní čamština a dále čamština z okolí Phan Rangu. Na tomto místě je nutno podotknout, že rozdělení Čamů na „horské“ a „pobřežní“ je sice běžně užíváno v západních

²⁶ Maspéro, H., *Langues, in: Un empire colonial français l'Indochine*, tome I, Paris et Bruxelles 1929, s. 71.

²⁷ Moussay, G., *Dictionnaire Cam-Vietnamien-Français / Từ điển Chàm-Việt-Pháp*, Centre Culturel Căm / Trung Tâm Văn hóa Chàm, Phan Rang 1971.

²⁸ *Ibid.*, s. VII.

²⁹ Lafont, P., B., *Proceedings of the Seminar on Champa*. Dostupné na www: <http://www.ski-champa.com/history_cultur.htm>

³⁰ Haudricourt, A., G., *Giới hạn và nói kết của ngôn ngữ Nam Á ở Đông Bắc*, *Ngôn ngữ*, 1991, č. 1, s. 32-40. Citováno podle: Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 157.

³¹ Thurgood, G., *From Ancient Cham to Modern Dialect*, University of Hawaii Press 1999, s. 39-41.

³² Chăm Hroi (*Haroi*, *Hroy*, *H'way*, *Bahnar Châm* - tento název ukazuje příbuznost s etnikem *Ba-na/Bahnar*) je skupina čítající asi 3000 osob, žijící v okrese Phước Vân provincie Bình Định a v okresech Đồng Xuân a Tây Sơn provincie Phú Yên. Tato skupina není ještě přesně klasifikována; zatím není rozhodnuto, zda se bude její jazyk považovat za jeden z čamských dialektů. Podle Trần Trí Dõi, *op. cit.*, s. 18.

³³ Jazyk Čamů žijících na ostrově Chaj-nan (vietnamsky *Hải Nam*).

publikacích, ale může se jevit jako poněkud zavádějící³⁴ vzhledem k dělení na východní a západní Čamy, které používají vietnamští etnologové a z něhož vychází také tato práce. Dělení na „horské“ a „pobřežní“ Čamy může být uplatňováno především pro čamskou minulost; domníváme se však, že v současné době je religiousní (a z ní vyplývající také jazyková a sociální) separace natolik relevantní, že ji musíme považovat za hlavní kritérium čamské identity.

Podívejme se blíže na to, jak vypadá klasifikace čamštiny v rámci jazyků na území Vietnamu podle vietnamských etnologů, kteří se začali zabývat podrobnějším výzkumem Čamů zejména od druhé poloviny 70. let 20. století, tj. po sjednocení země.

Původní vietnamská oficiální klasifikace z roku 1979³⁵ byla uveřejňována v publikacích přibližně do roku 1995, kdy došlo k některým změnám.³⁶ Na základě moderních lingvistických výzkumů se jednalo zejména o zavedení termínu jazyky thajsko-kadaiské, o němž vedli lingvisté dlouhé spory (Benedict, Haudricourt, Jachontov, Ferlus aj.) a o samostatné vyčlenění hmongsko-daoských³⁷ jazyků. Pro srovnání předkládáme oba přehledy klasifikace. Nejprve se podívejme na vietnamskou klasifikaci z roku 1979:³⁸

1. *Austroasijská jazyková rodina:*

- a) *viet-muongská jazyková skupina (Việt-Mường)*³⁹: Việt (Kinh), Mường, Thổ, Chứt
- b) *mon-khmerská jazyková skupina (Môn-Khmer)*: Khmer (Khome), Ba-na, Xơ-đăng, Hrê, Cơ-ho, Mnông, Xtiêng, Khomú, Bru-Vân Kiều, Cơ-tu, Gié-triêng, Tà-ôi, Mạ, Co, Chơ-ro, Xinh-mun, Mảng, Kháng, Brâu, Rơ-măm, Ô-đu
- c) *tajsko-thajská jazyková skupina (Tày-Thái)*: Tày, Thái, Nùng, Sán Chay, Giáy, Lào, Lự, Bô Y
- d) *hmongsko-daoská jazyková skupina (Hmông-Dao)*: Hmông (Mèo)⁴⁰, Dao, Pà Thèn
- e) *kadajská (colaoská) jazyková skupina (Kadai, Cờ Lao)*: Cờ Lao, La Chí, La Ha, Pu Péo

2. *Austronéska jazyková rodina:*

³⁴ Toto označení přejal např. O. Salemink od francouzského etnologa J. Dournese. Blíže viz: Salemink, O., *The Ethnography of Vietnam's Central Highlanders*, London and New York 2003, s. 36-37.

³⁵ Viz např. Dang Nghiem Van - Chu Thai Son - Luu Hung, *The Ethnic Minorities in Vietnam*, Hanoi 1984, s. 6; Nguyễn Đình Khoa, *Các dân tộc ở Việt Nam*, Hà Nội 1983, s. 27 aj.

³⁶ Viz např. Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 151-157; Dang Nghiem Van - Chu Thai Son - Luu Hung, *Les ethnies minoritaires du Vietnam*, Hanoi 2000, s.6; Nguyễn Văn Huy, *Mosaïque culturelle des ethnies du Vietnam*, Hà Nội 1997, s. 203 aj.

³⁷ Dao čteme Zao, v této práci však ponecháváme obecně uznávaný přepis.

³⁸ Převzato z Dang Nghiem Van - Chu Thai Son - Luu Hung, *op. cit.*, s. 6.

³⁹ Za českým přepisem následuje vietnamský ekvivalent; pokud má etnikum dva vietnamské názvy, uvádím druhý v závorce. Na tomto místě je nutno poznamenat, že zápis názvů etnik se ve vietnamských publikacích často liší.

⁴⁰ V některých vietnamských publikacích se setkáme také s názvem *Mông*.

malajsko-polynésckých jazyková skupina (Mã Lai-Pôlinêdi): Gia-rai, Ê-đê, **Chăm (Chàm)**, Ra-glai, Chu-ru

3. *Tibetočínská jazyková rodina:*

a) *čínská jazyková skupina (Hán) :* Hoa (Hán), Sán Dìu, Ngái

b) *tibetobarmská jazyková skupina (Tạng-Miến):* Hà Nhi, Phù Lá, La Hủ, Lô Lô, Cống, Si La

Jak uvádíme výše, současná vietnamská klasifikace⁴¹ pak přehodnocuje zařazení některých jazyků:

1. *Austroasijské jazyky (Nam Á):*

a) *viet-muongská jazyková skupina (Việt-Mường):* Việt (Kinh), Mường, Thổ, Chứt

b) *mon-khmerská jazyková skupina (Môn-Khmer):* Khmer (Khme), Ba-na, Xơ-đăng, Hrê, Cơ-ho, Mnông, Xtiêng, Khomú, Bru-Vân Kiều, Cơ-tu, Gié-triêng, Tà-ôi, Mạ, Co, Chơ-ro, Xinh-mun, Mảng, Kháng, Brâu, Rơ-măm, Ó-đu

2. *Austronéscké jazyky (Nam Đảo):*

malajsko-polynéscká jazyková skupina (Mã Lai-Pôlinêdi): Gia-rai, Ê-đê, **Chăm (Chàm)**, Ra-glai, Chu-ru

3. *Thajsko-kadaiské jazyky (Thái-Kadai):*

a) *thajská jazyková skupina (Thái):* Tày, Thái, Nùng, Sán Chay, Giáy, Lào, Lự, Bô Y

b) *kadajská jazyková skupina (Kadai):* Cờ Lao, La Chí, La Ha, Pu Péo

4. *Tibetočínské jazyky (Hán-Tạng):*⁴²

a) *čínská jazyková skupina (Hán):* Hoa (Hán), Sán Dìu, Ngái

b) *tibetobarmská jazyková skupina (Tạng-Miến):* Hà Nhi, Phù Lá, La Hủ, Lô Lô, Cống, Si La

5. *Hmongsko-daoská jazyková skupina (Hmông-Dao):* Hmông (Mèo), Dao, Pà Thẻn

Z výše uvedené klasifikace jazyků vietnamských etnik vyplývá, že v zařazení čamštiny nedošlo k žádné změně. V současné době je tedy ve Vietnamu čamština klasifikována jako jeden z jazyků malajsko-polynéscké skupiny, austronéscké jazykové rodiny. Z této klasifikace vychází i naše práce.

Této klasifikaci víceméně odpovídá i základní francouzská klasifikace⁴³ z roku 2002. „Le Vietnam constitue, contrairement à une croyance assez répandue, une nation

⁴¹ Podle Dang Nghiem Van-Chu Thai Son-Luu Hung, *Les ethnies minoritaires du Vietnam*, Hanoi 2000, s. 6 a Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 131-159.

⁴² V češtině používáme zavedený termín tibetočínské jazyky, ve vietnamštině je v názvu opačné pořadí (čínskotibetské).

⁴³ Hemmet, Ch., Duc Nguyen, Reboul, H. de : „Pluralité ethnique, multilinguisme et développement au Vietnam“, Paris, Musée de l’Homme 2002. Dostupné na [www : <http://info.fpm.free.fr/minoritesvn.htm](http://info.fpm.free.fr/minoritesvn.htm), <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/asie/vietnam.htm>

multiethnique et multiconfessionnelle, dans laquelle on inventorie quelque 75 ethnies. Toutes les ethnies du Vietnam parlent l'une des cinq familles linguistiques qui suivent: la famille austro-asiatique, la famille sino-tibétaine, la famille thai-kadai, la famille hmong-mien et la famille austronésienne. C'est donc dire que le Vietnam possède un riche patrimoine linguistique. On peut résumer la situation en disant que les langues du Vietnam appartiennent à huit grands groupes ethniques différents.⁴⁴ Tato klasifikace se však poněkud liší v určení jednotlivých jazykových skupin, neboť nepoužívá vnitřní dělení v rámci jednotlivých jazykových rodin; např. čamština je zde zařazena do austronéských jazyků bez bližšího určení příslušnosti k malajsko-polynéské jazykové skupině.

Tabulka I: Základní francouzská klasifikace jazyků vietnamských etnik (2002)

1. *Le groupe des Viets-Muongs*: Chut, Kinh, Muong, Tho;
2. *Le groupe des Thais*: Bo Y, Giay, Lao, Lu, Nung, San Chay, Tay, Thai;
3. *Le groupe des Môn-Khmers*: Ba Na, Brau, Bru-Van Kieu, Cho-ro, Co, Co-ho, Co-tu, Gie-trieng, Hre, Khang, Khmer, Kho mu, Ma, Mang, M'Nong, O-du, Ro-mam, Ta-Oi, Xinh-mun, Xo-Đang, Xtieng;
4. *Le groupe des Hmong-Dao*: Dao, Mong (H'Mong), Pa Then;
5. *Le groupe des Kadai*: Co lao, La-chi, La ha, Pu Peo;
6. *Le groupe des Austronésiens*: **Cham**, Churu, Ede, Giarai, Raglai;
7. *Le groupe des Chinois han*: Hoa, Ngai, San Diu;
8. *Le groupe des Tibéto-Birmans*: Cong, Ha Nhi, La Hu, Lo Lo, Phu La, Si La.

Podrobnější klasifikaci poskytli francouzští badatelé, kteří rozdělili vietnamská etnika na bázi mateřštiny a jazykové příslušnosti do sedmdesáti pěti menších etnických skupin, jak ukazuje následující tabulka z roku 2002⁴⁵.

Tabulka II: Podrobná francouzská klasifikace vietnamských etnik na bázi jazykové příslušnosti (2002)

Peuple	Langue maternelle	Groupe linguistique	Population
Kinh	vietnamien	austro-asiatique	67 500 000
Khmers (Cambodgiens)	khmer du Centre	austro-asiatique	8 000 000
Chinois han	chinois mandarin	sino-tibétain	1 995 791
Thais tho (Tày)	thai tho (tày)	thai-kadai	1 574 822
Chinois nung	nung	sino-tibétain	933 653
Hmongs	hmong daw	hmong-mien	870 100
Thais noirs	thais dam	thai-kadai	816 000

⁴⁴ Vietnam. Dostupné na [www: <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/asia/vietnam.htm>](http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/asia/vietnam.htm)

⁴⁵ Ibid. Dostupné na [www: <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/asia/vietnam.htm.>](http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/asia/vietnam.htm)

(Thais Dam)			
Yao des montagnes	kim mun	hmong-mien	800 000
Yu miens	yu mien	hmong-mien	675 200
Chinois yu	chinois yu	sino-tibétain	500 000
Jarai	jarai	austronésien	304 000
Thaïs blancs (Thais Don)	thai don	thai-kadai	250 000
Rhades	rade	austronésien	219 000
Thais rouges	thai daeng	thai-kadai	175 000
Phuthai	thai phu	thai-kadai	167 886
San Chay	man cao lan	thai-kadai	164 800
San Diu	yu mien	hmong-mien	141 300
Bahnars	bahnar	austro-asiatique	137 000
Muong	muong	austro-asiatique	126 300
Cham de l'Est	cham de l'Est	austronésien	100 000
Hre	hre	austro-asiatique	100 000
Koho	koho	austro-asiatique	100 000
Mnongs du Centre	mnong du Centre	austro-asiatique	71 000
Tho	tay	thai-kadai	68 394
Mnongs du Sud	mnong du Sud	austro-asiatique	64 263
Khmou	khmou	austro-asiatique	56 542
Giay	nhang	thai-kadai	54 900
Brou de l'Est	brou de l'Est	austro-asiatique	50 000
Mnongs de l'Est	mnong de l'Est	austro-asiatique	48 000
Stiengs	stieng (bulo)	austro-asiatique	48 000
Maa	maa	austro-asiatique	40 978
Sedang	sedang	austro-asiatique	40 000
Tsun-Lao	tsun-lao	thai-kadai	39 916
Haut-Ta-Oy	haut-ta-oy	austro-asiatique	34 960
Haroi	haroi	austronésien	33 000
Triengs	trieng	austro-asiatique	31 933
Katou (Co-tu)	katou de l'Est	austro-asiatique	30 000
Cham de l'Ouest	cham de l'Ouest	austronésien	30 000
Roglai du Sud	roglai du Sud	austronésien	29 043
Jeh (Gie-Trieng)	jeh	austro-asiatique	27 000
Rengao	rengao	austro-asiatique	26 081
Roglai du Nord	roglai du Nord	austronésien	25 000
Hani	hani	sino-tibétain	19 600
Xinh Mun	puoc	austro-asiatique	18 018
Chrau (Cho-ro)	chrau	austro-asiatique	15 000
Churu	chrou	austronésien	15 000
Khao	khao	austro-asiatique	14 521
Lati	lachi	thai-kadai	12 000
Lao	lao	thai-kadai	11 611
Halang	halang	austro-asiatique	11 000
Pacoh	pacoh	austro-asiatique	10 378

Khang	khang	austro-asiatique	10 272
Phula	phula	sino-tibétain	10 100
Cua (Co)	cua	austro-asiatique	10 000
Lahu	lahu	sino-tibétain	7 700
Laqua	laqua	thai-kadai	7 265
Pathčnes	bunu (baheng)	hmong-mien	6 200
Laha	laha	thai-kadai	5 686
Lü	lū	thai-kadai	4 964
Chut	chut	austro-asiatique	3 829
Lolo	lomwe	sino-tibétain	3 700
Roglai Cacgia	roglai cacgia	austronésien	3 481
Akha	akha	sino-tibétain	3 193
Mangs	mumuye	austro-asiatique	2 663
Pa Hong (Meo Lai)	bunu (baheng)	hmong-mien	2 395
Gelao (Co Lao)	gelao	thai-kadai	2 100
Bouyei	bouyei	thai-kadai	2 028
Congs	phunoi	sino-tibétaine	1 900
Phunoi	phunoi	sino-tibétaine	1 597
Hungs	hung	austro-asiatique	1 453
Sila	silu	sino-tibétaine	950
Pubiao (Pu Peo)	laqua	thai-kadai	800
Romam	romam	austro-asiatique	798
Arem	arem	austro-asiatique	639
Brao	lave	austro-asiatique	250

Vidíme, že v tomto případě jsou rozlišeni východní a západní Čamové, a to včetně svých jazyků. Tabulka navíc uvádí populační zastoupení jednotlivých etnik. Za samostatný jazyk je zde také považován jazyk Čamů Hroi / Haroi, který však zatím vietnamští lingvisté nepovažují za samostatný dialekt.

Alespoň pro částečné srovnání uvádíme přehled vietnamských etnik, který v roce 2002 vydal vietnamský Výbor pro menšinová etnika a horské oblasti (Committee for Ethnic Minorities and Mountainous Areas / Central Ideology–Culture Department) ve spolupráci s Asijskou bankou pro rozvoj. Stav etnik je v něm však zachycen v roce 1998. „Throughout this report, the term *ethnic minority*, which has been recognized by the Vietnamese Government, is used instead of *indigenous peoples*. The weakness of this classification is widely recognized among Vietnamese researchers and policymakers. Some researchers propose that the present list should be classified into more groups and subgroups. Sometimes, the cultural difference between groups of the same ethnicity is even greater than between two separate ethnic groups⁴⁶. Field studies indicate that many small ethnic groups are dissatisfied

⁴⁶ Jako příklad na základě odlišné religiosity se v tomto případě nabízejí právě Čamové.

to have been merged with larger ethnic groups, because their historical and cultural backgrounds are very different. In reality, administration, development, and research activities require more adequate ethnic identification. To this effect, the Institute of Ethnology is currently conducting a new project on ethnic classification.”⁴⁷

*Tabulka III: Ethnic Groups in Viet Nam (2001)*⁴⁸

No.	Ethnicity	Subgroup	Population (person)
1	Ba-na	Ro Ngao, Ro Long (Y Lang), To Lo, Go Lar, Krem	189 500
2	Bo Y	Bo Y, Tu Di	1 750
3	Brau		245
4	Bru-Van Kieu	Van Kieu, Tri, Khua, Ma Coong	44 000
5	Cham	Cham Hroi, Cham Pong, Cha Va Ku, Cham Chau Doc	114 000
6	Cho-ro		18 000
7	Chu-ru		11 450
8	Chut	May, Ruc, Sach, Arem, Ma Lieng	2 800
9	Co		24 500
10	Cong		1 480
11	Co-ho	Xre, Nop (Tu Nop), Co Don, Chil, Lat (Lach), To Ring	98 000
12	Co Lao	Co Lao Xanh, Co Lao Trang, Co Lao Do	1 900
13	Co-tu		40 500
14	Dao	Dao Do, Dao Quan Chet, Dao Lo Gang, Dao Tien, Dao Quan Trang, Dao Thanh Y, Dao Lan Ten	650 000
15	E-de	Kpa, Adham, Krung, Mdhu, Ktul, Dlie, Hrue, Bih, Blo, Kah, Kdrao, Dong Kay, Dong Mak, Ening, Arul, Hwing, Ktle, Epan	240 000
16	Giay		42 000
17	Gia rai	Chor, Hdrung (Hbau, Chor), Arap, Mthur, Tobuan	320 500
18	Gie Trieng	Gie (Gie), Trieng, Ve, Bnoong (Mnoong)	33 000
19	Ha Nhi	Ha Nhi Co Cho, Ha Nhi La My, Ha Nhi Den	14 500
20	Hmong	Hmong Trang, Hmong Hoa, Hmong Do, Hmong Den, Hmong Xanh, Na mieo	710 000
21	Hoa	Quang Dong, Quang Tay, Hai Nam, Trieu Chau, Phuc Kien, Sang Phang, Xia Phong, Thang Nham, Minh Huong, He	1 100 000
22	Hre		101 000
23	Khang	Khang Dang, Khang Hoac, Khang Don, Khang Sua, Ma Hang, Bu Hang, Ma Hang Ben, Bu Hang Coi	4 650
24	Khome		1 050 000
25	Kho-mu		49 200
26	La Chi		9 780

⁴⁷ Plant, R., *Indigenous Peoples / Ethnic Minorities and Poverty Reduction Viet Nam*, Manila, Asian Development Bank 2002, s. 6-7.

Dostupné na [www: <http://www.adb.org/documents/reports/indigenous_peoples/vie/chapter_2.pdf>](http://www.adb.org/documents/reports/indigenous_peoples/vie/chapter_2.pdf)

⁴⁸ *Ibid.*, s. 8–9. Dostupné na [www:](http://www.adb.org/documents/reports/indigenous_peoples/vie/chapter_2.pdf)

[<http://www.adb.org/documents/reports/indigenous_peoples/vie/chapter_2.pdf>](http://www.adb.org/documents/reports/indigenous_peoples/vie/chapter_2.pdf)

27	La Ha	La Ha can (Khla Phlao), La Ha nuoc (La Ha ung)	1 600
28	La Hu	La hu na (den), La-hu su (vang), La-hu phung (trang)	6 310
29	Lao	Lao Boc (Lao Can), Lao Noi (Lao Nho)	11 200
30	Lo Lo	Lo Lo hoa, Lo Lo den	3 350
31	Lu	Lu Den (Lu Dam), Lu Trang	4 200
32	Ma	Ma Ngan, Ma Xop, Ma To, Ma Krung	27 800
33	Mang	Mang Gung, Mang Le	2 740
34	Mnong	Mnong Gar, Mnong Nong, Mnong Chil, Mnong Kuenh, Mnong Rlam, Mnong Preh, Mnong Prang, Mnong Dip, Mnong Bu Nor, Mnong Bu Dang, Mnong Bu Deh	70 900
35	Muong	Ao Ta (Au Ta), Moi Bi	1 150 000
36	Ngai		1 790
37	Nung	Nung Giang, Nung Xuong, Nung An, Nung Inh, Nung Loi, Nung Chao, Nung Phan Slinh, Nung Quy Rin, Nung Din	900 000
38	O-du		204
39	Pa Then		4 040
40	Phu La	Phu La Lao-Bo Kho Pa, Phu La Den, Phu La Han	6 820
41	Pu Peo		410
42	Ra-glai	Rai, Hoang, La Oang	77 100
43	Ro-mam		286
44	San Chay	Cao Lan, San Chi	165 000
45	San Diu		106 000
46	Si La		620
47	Tay	Tho, Ngan, Phen, Thu Lao, Pa Di	1 350 000
48	Ta-oi	Ta Oi, Pa Co, Pa Hi	29 500
49	Thai	Nganh Den (Tay Dam) Nganh Trang (Tay Don or Khao)	1 200 000
50	Tho	Keo, Mon, Cuoi, Ho, Dan Lai, Li Ha, Tay Poong	58 500
51	Kinh		61 200 000
52	Xinh-mun	Xinh Mun Da, Xinh Mun Nghet	2 500
53	Xo-dang	Xo Tang, To Dra, Mnam, Ca Dong, Ha Lang, Ta Tri, Chau	108 000
54	Xtieng	Bu Lo, Bu Dek (Bu Deh), Bu Biek	54 400

V tomto případě jsou mezi podskupiny zahrnuty rovněž některá etnika, která jiní badatelé považují za samostatná. Všichni Čamové jsou zde zahrnováni do jediné skupiny, a to jak východní, tak západní, včetně Čamů Hroi.

Pro komparaci s *tabulkou I* doplníme výše uvedenou *tabulku II* o lingvistickou klasifikaci jazyků jednotlivých etnik podle vietnamských vědců⁴⁹ a seřadíme ji podle počtu jejich příslušníků; získáme tak ucelený přehled současné oficiální vietnamské klasifikace a zařazení čamského etnika. Pro velký rozsah uvádíme tabulku v příloze.⁵⁰

⁴⁹ Volně podle Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 126 – 159.

⁵⁰ Viz příloha č. 1.

Z této tabulky jasně vyplývá, že všechny vietnamské oficiálně vydané přehledy etnik žijících na území Vietnamu jsou vždy sestaveny na základě politicky motivovaných principů a neberou v potaz nové výzkumy, ať už vietnamské, nebo jiné, jak je ostatně uvedeno výše. Z tohoto důvodu nejsou ve vietnamských tabulkách Čamové rozlišováni na západní a východní a v závislosti na tom čamština není rozdělena podle dialektů.

Vietnamský badatel Trần Trí Dõi s odvoláním na M. Ruhlena⁵¹ specifikuje čamštinu jako „jazyk náležející k podskupině západoindonéských jazyků... jazyky, které sem patří, můžeme označit za čamské; jedná se o jazyk Gia-rai, E-đê, Chăm (čamština), Raglai a Chu-ru.“⁵² Uvedenými jazyky hovoří další etnika žijící na území středního a v severní části jižního Vietnamu, především na náhorní plošině Tây Nguyên.

Výzkumu čamštiny se ve Vietnamu věnuje především Bui Khánh Thế, který působí na universitě v Ho Či Minově Městě a je autorem *Čamské gramatiky* (Hanoj 1996)⁵³, *Vietnamsko-čamského* a *Čamsko-vietnamského slovníku*⁵⁴ a mnoha odborných statí, týkajících se čamštiny.

Bui Khánh Thế se přiklání k názoru, že čamštinu lze zařadit do skupiny austronéských jazyků, avšak s tím, že zatím neexistuje žádné souborné dílo o historickém původu čamštiny, a tudíž se v tomto bádání ještě nedošlo ke konečným výsledkům.⁵⁵

V této souvislosti je jistě zajímavá teorie Phạm Đức Đuronga, vietnamského sociolingvisty, která vychází z předpokladu, že „všechny jazyky v oblasti jihovýchodní Asie patří svým původem k jediné jazykové rodině,⁵⁶ z níž se postupně vyvinuly tři jazykové podskupiny: thajská, mon-khmerská a malajská.“⁵⁷

Tuto původní jazykovou rodinu nazývá Ivo Vasiljev „společným kmenem“⁵⁸ a dále rozvíjí Phạm Đức Đurongovu teorii: „Malajské jazyky [do nichž řadí čamštinu], vyšlé ze stejného kmene, se vlivem kontaktů s polysylabickými jazyky oceánskými, hlavně papuánskými, vyvinuly k mnohoslabičnosti. Pro tento společný kmen jazyků jihovýchodní Asie by bylo možno použít Schmidtova termínu austrické. Prehistorická jihovýchodní Asie

⁵¹ Ruhlen, M., *A Guide to the Language of the World*, Stanford University 1976.

⁵² Trần Trí Dõi, *op.cit.*, s. 141.

⁵³ Bui Khánh Thế, *Ngữ pháp tiếng Chăm*, Hà Nội 1996.

⁵⁴ Bui Khánh Thế, *Từ điển Việt - Chăm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1996; *Từ điển Chăm - Việt*, Thành phố Hồ Chí Minh 1995.

⁵⁵ Podle Trần Trí Dõi, *op. cit.*, s.157.

⁵⁶ Na tomto místě je nutno upozornit, že vietnamští lingvisté často nepoužívají shodnou terminologii. Např. Phạm Đức Đurong používá pro jazykovou rodinu/skupinu termín *ngữ hệ*, který dále dělí na *dòng*, Trần Trí Dõi užívá výraz *họ ngôn ngữ*, dále dělený na *họ*.

⁵⁷ Volně podle Trần Trí Dõi, *op. cit.*, s. 157-158. Obdobná teorie mi byla také Phạm Đức Đurongem nastíněna při osobní konzultaci v Ústavu jihovýchodní Asie v Hanoji v roce 1986.

⁵⁸ Vasiljev, I., *Za dědictvím starých Vietů*, Praha 1999, s. 50.

tak pravděpodobně byla obrovitým prostorem, kde nové jazyky vznikaly v několika etapách složitými procesy divergence a opětovného sblížování a míšení.⁵⁹

3. Dialekty čamštiny

Doposud jsme pojednávali o „čamštině“, která pro nás byla zobecňujícím a zastupujícím pojmem čamských dialektů, v nichž se projevuje – stejně jako v písmu, o němž pojednáváme dále – snaha o vnitřní separaci Čamů, a to v závislosti na religiousním vyznání mluvčích.

Z hlediska religiousního lze Čamy primárně rozdělit do dvou skupin:

a) Čamové vyznávající hinduistická náboženství, dosl. bráhmanští Čamové (*Chăm Ba-la-môn*)

b) Čamové vyznávající islám (*Chăm Hồi giáo*)

V rámci těchto dvou zcela základních skupin však existují další specifické religiousní skupiny. Kritériem jejich rozdělení může být míra ortodoxie islámu, z níž vychází např. vietnamský etnolog Phan Văn Dốp.⁶⁰

a) Čamové vyznávající hinduistická náboženství⁶¹: *Chăm jat* (Praví Čamové), *Chăm chuh* (Čamové pohřbívající kremací), *Chăm akaphier* (Nevěřící Čamové, tj. nevyznávající islám); většinou jsou tyto dílčí skupiny zahrnovány pod souhrnný název *Chăm Bà-la-môn* (Bráhmanští Čamové)⁶²

b) Čamové Bani (*Chăm Bani*)⁶³, kteří sice vyznávají islám, ale buď si zachovali některé prvky místních kultů, nebo přejali některé zvyky od Čamů – hinduistů, takže vytvořili jakousi vlastní modifikaci islámu

c) Čamové vyznávající islám (*Chăm Islam*)⁶⁴, kteří jsou ortodoxními muslimy.

Na tomto místě je nutno zdůraznit, že areál, obývaný Čamy, není kompaktní oblastí, ale vzhledem k multietnicitě provincií, v nichž Čamové žijí, jde spíše o jednotlivé vesnice

⁵⁹ *Ibid.*, s. 50.

⁶⁰ Phan Văn Dốp, Tôn giáo xã hội của người Chăm ở Việt Nam, in: Nguyễn Quốc Lộc (ed.), *Kinh tế, văn hoá, dân tộc Chăm*, TP Hồ Chí Minh 1992, s. 110.

⁶¹ Vzhledem k tomu, že lze těžko stanovit hranice mezi bráhmanismem a hinduismem, používáme v této práci většinou zástupný termín hinduistická náboženství (na základě konzultace s Ing. Mgr. L. Ondračkou z Ústavu filosofie a religionistiky FF UK).

⁶² Ve vietnamských materiálech se přepis různí (*Bà-la-môn*, *Balamôn*).

⁶³ Také v tomto případě jde o různý přepis (*Bani*, *Ba-ni*, *Bani*, *Bini*). Tento název vznikl pravděpodobně transkripcí z arabského slova *ben* – syn.

⁶⁴ Ve většině vietnamských materiálů se častěji vyskytuje název *Chăm Hồi giáo*, přičemž *Hồi giáo* je vietnamský výraz pro islám; ve starších pracích se setkáme i s názvem *Chăm Asalam*, např. Nguyễn Văn Luận, *Người Chăm Hồi giáo miền Tây Nam-phần Việt Nam*, Sài Gòn 1974, s. 53.

(viet. *làng*, č. *palay, palei*)⁶⁵, muslimští Čamové užívají název *jum ak*)⁶⁶, nebo jejich seskupení. Z hlediska geografického pak můžeme areál osídlený Čamy rozdělit na dvě hlavní oblasti, východní a západní, které zároveň velmi zhruba odpovídají výskytu dvou základních čamských dialektů⁶⁷ a jejich mluvčích – východních a západních Čamů.

Dalším problémem však zůstává určitá nejasnost vymezení uvnitř čamštiny: Co lze považovat za *standardní* čamský jazyk, co pokládat za dialekty? Podíváme-li se na dosavadní práce, zabývající se čamštinou, najdeme v nich v tomto směru značnou nejednotnost. Z toho důvodu se v této práci přikláníme k primárnímu rozdělení podle vietnamských vědců, které přinejmenším vychází ze znalostí geografického a historického prostředí Čamů.

Východní Čamové žijí na východním pobřeží Vietnamu v provinciích Ninh Thuận a Bình Thuận a jsou převážně vyznavači hinduistických náboženství, žije zde však také velmi malý počet čamských muslimů Bani (*Chăm Bàni*). Tuto oblast obývá téměř polovina z celkového počtu Čamů.⁶⁸ Jejich dialekt byl vždy považován za základ standardní čamštiny, a to jak v minulosti (počátkem 20. století), tak i v současné době, jelikož východní Čamové si zachovali podstatnou část svého originálního kulturního dědictví, včetně písma.

„Dans ces régions privilégiées où les ruines majestueuses des tours témoignent encore de la grandeur du passé, les Căm sont restés très attachés à la terre de leurs ancêtres et à leurs traditions. A la différence de leurs frères du Cambodge et de ceux de la région de Châu Đốc qui se sont tous convertis à l’Islam, les Căm de Phan-Rang – Phan-Ri ... gardent encore leur écriture, que les anciens leur ont transmise dans de nombreux manuscrits, précieusement conservés, qui fournissent une abondante littérature de contes, de légendes et de textes sacrés.“⁶⁹

Hinduistická náboženství začala pronikat z Indie do jižního Vietnamu, a tedy do oblastí obývaných Čamy a jim příbuznými i nepříbuznými etniky, pravděpodobně v 1. – 2. stol. n. l. prostřednictvím indických obchodníků, zakládajících zde nové obchodní osady. Můžeme konstatovat, že svým charakterem se čamský bráhmánismus / hinduismus poněkud liší od indického. Z nejvyšší božské trojice (Brahma – Stvořitel, Višnu – Udržovatel a Šiva –

⁶⁵ Výraz *palay / palei* (v sanskrtu *pramāna*) původně označoval v Čamské říši provincii, která byla královským majetkem a spravoval ji guvernér, jmenovaný králem. Podle: Raczynski, R., Administrativní dělení státu Čampa a současná antropologická situace ve střední části VSR. In: *Zprávy ČSO (ČSAV)*, XXVI, 1985, 4. 1, s. 201.

⁶⁶ Phan Văn Dốp, *op. cit.*, s. 111.

⁶⁷ Prozatím hovoříme o dvou základních dialektech, názory na jejich rozdělení se však poněkud liší, jak ukážeme dále.

⁶⁸ Podle Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 72 dosahuje celkový počet Čamů 99 000 osob. Srv. s údajem 132 873, který je uveden v publikaci Phan Đăng Nhật (ed.), *Luật tục Chăm và Luật tục Raglai*, Hà Nội 2003, s. 43. Jedná se o nejnovější a nejpřesnější údaj počtu Čamů, jaký se nám podařilo zjistit.

⁶⁹ Moussay, G., *Dictionnaire Căm-Vietnamien-Français*, Phan Rang 1971, s. VII.

Ničitel) byl vždy nejrozšířenější kult boha Šivy, který byl uctíván především ve formě lingamu. Dalším nejvíce uctívaným božstvem v Čampě byl Višnu, považovaný za dobrého vládce nad lidskými osudy. Naproti tomu u Čamů neexistoval přesně vymezený Brahmův kult; jeho vyobrazení sice najdeme na šivaistických či višnuistických chrámech, žádný chrám však nebyl zasvěcen jemu samotnému.

Západní Čamové, kteří tvoří druhou skupinu, obývají především provincii An Giang, zejména v okolí města Châu Đốc, ležícím na hranici s Kambodžou. Tito Čamové jsou ortodoxními muslimy (*Chăm Islam, Chăm Hồi giáo*). Můžeme k nim přiřadit také poměrně početnou komunitu čamských muslimů žijících v Ho Či Minově Městě a menší počet Čamů obývajících jihovietnamské provincie Tây Ninh a Đồng Nai. Obecně lze říci, že jejich dialekt zahrnuje hodně výrazů z khmerštiny, jejíž mluvenou podobu většina z nich ovládá, nezanedbatelný počet jich hovoří malajsky a vzhledem k islámu jich hodně zná arabštinu.

Na tomto místě je nutno upřesnit, že kolem 50 000⁷⁰ Čamů žije v současné době v Kambodži (jedná se přibližně o polovinu celkového počtu Čamů ve Vietnamu⁷¹), především v Phnompenhu a v provinciích Kampong Cham, Kampong Chhnang, Pursat, Batdambang a Takeo.⁷²

Nevelký počet (kolem 5000 osob) Čamů žije na ostrově Chaj-nan (*Hainan, Hải Nam*); nazývají se Utsul a jsou potomky Čamů uprchlých z Vietnamu. Vyznávají také islám.⁷³

V této souvislosti se nabízí otázka, v které době a jakou cestou se Čamové s islámem vlastně seznámili?

V oblasti jihovýchodní Asie se první islámské komunity objevily zhruba v 7. – 8. stol. n. l., přestože jihovýchodní Asie nepodlehla vpádu Arabů v době, kdy byly zakládány muslimské říše (chalífáty). Do této oblasti se islám dostal s arabskými obchodníky, kteří zde zakládali své obchodní osady. Kromě arabských obchodníků přinesli islámské učení do jihovýchodní Asie také migranti z Indie, Persie a Číny, kde se seznámili s islámem již dříve. S největší pravděpodobností se islám rozšířil v jihovýchodní Asii třemi způsoby: muslimskými obchodníky při mírovém obchodu, kazateli a svatými muži, kteří sem přišli

⁷⁰ Nožina, M., *Kambodžský poutník*, Praha 1999, s. 74 a 136. Tyto údaje o současném počtu a rozmístění Čamů žijících v Kambodži byly jedny z mála, které se nám podařilo zjistit. Autor však bohužel neuvádí zdroj, z něhož čerpal. Vietnamské publikace se k počtu a rozmístění Čamů na území Kambodže nevyjadřují.

⁷¹ Podle I. Vasiljeva „v jižním Vietnamu dnes žije asi 75 000 Čamů, přibližně stejný počet je jich v Kambodži.“ Autor však neuvádí zdroj, z něhož tento údaj pochází. Vasiljev, I., *Za dědictvím starých Vietů*, Praha 1999, s. 124. Údaje o počtu Čamů v Kambodži se značně rozcházejí; např. americký zdroj uvádí jejich počet 288 400 v roce 2000. Dostupné na [www: <http://www.us.omb.org/content.asp?id=46067>](http://www.us.omb.org/content.asp?id=46067)

⁷² Vzhledem k tomu, že v češtině zatím neexistuje kodifikovaný přepis khmerštiny, zvolila jsem přepis podle: Mabbet, I., Chandler, D., *Khmerové*, Praha 2000.

⁷³ Dostupné na [www: <http://en.wikipedia.org/wiki/Utsul>](http://en.wikipedia.org/wiki/Utsul)

z Indie a Arábie výslovně proto, aby obrátili nevěřící na pravou víru a rozšířili vědění věřících, a později násilím a vedením války proti pohanským státům.⁷⁴

Obyvatelstvo jihovýchodní Asie se tedy seznámilo s islámem nejenom prostřednictvím arabských misionářů, ale také díky misionářům jiných národů, kteří původní učení poněkud modifikovali. Právě tato skutečnost, stejně jako přežívání některých prvků předislámských náboženství v této oblasti, je jedním z důvodů částečné odlišnosti islámu v jihovýchodní Asii od jeho klasického arabského prototypu.

Časové rozmezí proniknutí islámu do tehdejší Čampy kladou badatelé (G. Maspéro, D. G. E. Hall) do období 15. a 16. stol., což je vzhledem k výše uvedeným kontaktům s arabskými obchodníky poměrně pozdě. Francouzský vědec Georges Maspéro porovnával arabské námořně obchodní osady v Čampě s obdobnými osadami v Číně a v Indonésii a kladl si následující otázky: Proč se islámští kolonisté usadili v Čampě tak pozdě? Proč jejich osady nebyly stejně mocné a schopné expanze jako podobné kolonie v Číně? Všeobecné pohrdání islámských námořníků a obchodníků Čampou je podle něho nutno připsat na vrub podnebí, potížím při nezávislém obchodování a využívání produktů země, v neposlední řadě pak nevládnosti krutých a nepřátelských místních obyvatel, pirátství, neexistenci vhodných přístavů a možná také politickým revolucím.⁷⁵ G. Maspéro se domníval, že Čamové poznali islám v sousední Kambodži prostřednictvím kambodžských Malajců a teprve potom seznámili s islámem své soukmenovce, žijící na území dnešního Vietnamu. Uvádí, že dvě třetiny Čamů žijících v Čampě⁷⁶ vyznávají ještě bráhmánismus, zatímco většina těch, kteří opustili svou zemi a usadili se v Kambodži, se stala muslimy.⁷⁷

K tomuto názoru se přiklání i Miroslav Nožina: „Migrace Čamů do Kambodže probíhala již v 15. – 18. století, ale největší migrační vlna se vzedmula počátkem 19. století, jako důsledek tvrdé asimilační politiky vládců vietnamské dynastie Nguyễn. Na území Kambodže se vietnamští Čamové setkali s jinými příchozími indonéského původu, Malajci a Sumatránci, kteří se do Kambodže přistěhovali ve 13. a 15. století. Převzali od nich islám sunnitského směru. Ten se vedle jazykové a kulturní příbuznosti těchto skupin stal hlavním stavebním kamenem jejich postupného míšení a vzniku poměrně jednotného společenství kambodžských Čamů.“⁷⁸ Také Vasiljev píše: „...Nguyenové ovládli nejjižnější zbytek Čampy a získali tak přístup až k východnímu okraji velké nížiny na jihu poloostrova Zadní Indie.

⁷⁴ Holt, P. M., Lambton, K. S., Lewis, B., *The Cambridge History of Islam, díl II.*, London 1970, s. 23.

⁷⁵ Maspéro, G., *Le Royaume de Champa*, Paris 1928, s. 14.

⁷⁶ Tj. v historické oblasti bývalé Čamské říše.

⁷⁷ Maspéro, G., *op. cit.*, s. 15.

⁷⁸ Nožina, M., *Kambodžský poutník*, Praha 1999, s. 72.

Krutý útlak ze strany Nguyenů vyvolal ještě téhož roku 1693 velké povstání Čamů na tomto území, to však bylo po počátečních úspěších nakonec poraženo. Část obyvatel Nguyenové vyvraždili, část odešla do hor nebo do sousední Kambodže, část se asimilovala.⁷⁹

Oproti tomu vietnamští historikové uvádějí čamské kontakty s islámem již v dřívější době. „According to historical documents, the Cham people familiarized themselves with Islam during the tenth and eleventh centuries. Documents from China’s T’óng (Song) Dynasty recorded the introduction of Islam into the Châm Chiêm Thành⁸⁰ Kingdom at the end of the tenth century and the beginning of eleventh century. However, not until the historic events in the fifteenth century followed by the decline of the Châm Chiêm Thành Empire did Islam become popular among the Châm people in Vietnam.“⁸¹

Výše uvedeným faktům jsme věnovali hlubší pozornost proto, že přímo či nepřímo ovlivnila vývoj čamských dialektů.

V současné době zatím nebylo stanoveno, zda má čamština dialekty dva, nebo tři, popřípadě ještě více. „Obvykle se uvádí, že čamština má dva dialekty, a to dialekt provincií Bình Thuận a Ninh Thuận a dialekt kambodžský spolu s okolím Châu Đốc.“⁸²

Naproti tomu Phan Văn Dớp rozeznává v čamštině tři hlavní dialekty:⁸³

- a) východní dialekt, kterým hovoří Čamové v provinciích Ninh Thuận a Bình Thuận;
- b) západní dialekt, jehož mluvčí žijí v deltě řek Mekong a Menam, tedy především v Kambodži;
- c) střední dialekt, který užívají Čamové v okolí města Châu Đốc a v provinciích Nam Bộ.⁸⁴

Jak dále uvádí Phan Văn Dớp, „z těchto tří dialektů jsou si bližší západní a střední dialekt, zvláště po stránce lexikální a fonetické. ... Hovoříme-li o čamštině, máme však na mysli východní a střední dialekt, které se vyskytují na území Vietnamu. Toto hledisko odpovídá také názorům rozlišujícím čamštinu na ‚řeč Phan Rangu‘ (*săp Phan Rang*) a ‚řeč Châu Đốc‘ (*săp Châu Đốc*).⁸⁵ ... Tato místa raději označujeme jako centra dialektů: Phan

⁷⁹ Vasiljev, I., *Za dědictvím starých Vietů*, Praha 1999, s. 124.

⁸⁰ Vietnamský název Čampy.

⁸¹ *Religion and Policies Regarding Religion in Vietnam*, Hanoi 2006, s. 24.

⁸² Trần Trí Đoi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 161.

⁸³ Phan Xuân Biên, Phan An, Phan Văn Dớp, *Văn hoá Chăm*, Hà Nội 1991, s. 313.

⁸⁴ Z hlediska geografického se Vietnam dělí na tři hlavní části: Bắc Bộ - severní Vietnam, Trung Bộ - střední Vietnam a Nam Bộ - jižní Vietnam.

⁸⁵ Phan Xuân Biên, Phan An, Phan Văn Dớp, *op. cit.*, Hà Nội 1991, s. 313. Autor pravděpodobně naráží na G. Moussaye, který toto dělení použil ve svém *Dictionnaire Căm-Vietnamien-Français*, Phan Rang 1971. Výraz „*săp*“ autor překládá jako „*tiếng*“ (ve vietnamštině mnohovýznamové slovo ‚jazyk, řeč, mluva‘; ‚speech, language‘).

Rang považujeme za centrum východního dialektu, centrem středního dialektu je Châu Đốc.⁸⁶

Podobně jako Phan Văn Dốp také Bui Khánh Thế v zásadě rozeznává tři čamské dialekty, východní, západní a střední, nicméně v rámci středního dialektu v okolí Châu Đốc vymezuje další, který nazývá čamštinou z An Giang.⁸⁷ Dále uvádí, že tento dialekt je jak po lexikální, tak po fonetické stránce nejbližší jazyku, jakým mluví Čamové v Kambodži. „Dans le lexique du dialecte du Centre on trouve non seulement des emprunts au dialecte *khmer* de An Giang, mais encore beaucoup de mots communs avec le malais y compris des mots d'origine arabe de provenance récente. ... Les *Chăm* parlant ce dialecte ont toujours deux noms propres, une appellation suivant la coutume des adeptes de l'islamisme et un nom suivant le principe vietnamien : Abdol Karim / Do Huu Kiem. Cette situation ne peut pas exister dans les dialects de l'Est et du Centre.“⁸⁸

Graham Thurgood, který se podobně jako G. Moussay zabýval výzkumem čamštiny v okolí Phan Rangu, dělí, jak již bylo uvedeno, čamštinu na jazyk horských a pobřežních Čamů, přičemž jazyk pobřežních Čamů dále rozděluje na dialekt skupiny Hroi, západní čamský dialekt a čamský dialekt z Phan Rangu.⁸⁹

4. Čamské písmo

Čamština zaujímá specifické místo mezi jazyky etnik, žijících ve Vietnamu, mimo jiné i proto, že dodnes používá originální staré písmo. „Čamština je jedním z mála jazyků minoritních etnik žijících ve Vietnamu, který má své staré vlastní písmo dochované dodnes. Proto můžeme hovořit o starověké čamštině (*tiéng Chẵm cồ*) a středověké čamštině (*tiéng Chẵm trung đại*), které se zachovaly na čamských stélách a v manuskriptech. ... Toto dědictví (je známo více než dvě stě textů psaných čamsky) zatím nebylo prozkoumáno...“⁹⁰

Z 53 minoritních etnik obývajících Vietnam jich mělo vlastní staré písmo pouze sedm: Čamové (*Chẵm*), Khmerové (*Khome*), Laové (*Lào*), Thajové (*Thái*), Tayové (*Tày*), Nungové (*Nùng*) a Daové (*Dao*).⁹¹ Písmo čamské, khmerské, laoské a thajské⁹² bylo vytvořeno na

⁸⁶ *Ibid.*, s. 314.

⁸⁷ An Giang je vietnamská provincie sousedící s Kambodžou; jejím centrem je město Châu Đốc.

⁸⁸ Bui Khanh The, De la structure de la langue cham, *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, 22, s. 108 – 109.

⁸⁹ Thurgood, G., *From Ancient Cham to Modern Dialect*, University of Hawaii Press 1999, s. 41.

⁹⁰ Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 161 - 162.

⁹¹ Pro lepší orientaci uvádíme název v češtině, v závorce pak ve vietnamštině.

⁹² Thajové mají celkem čtyři různá písmena, z nichž první vzniklo pravděpodobně v 11. století. Podle Trần Trí Dõi, *op. cit.*, Hà Nội 1999, s. 212.

základě indických jazyků (khmerské a laoské odpovídá písmům používaným dodnes v Kambodži a v Laosu), písmo tayské, nungské a daoské vychází z čínských znaků.⁹³

4. 1 Původ a druhy čamského písma

Původ čamského písma není doposud zcela jasný; pravděpodobně však vzniklo na základě sanskrtu, stejně jako písmo thajské a laoské. „Obyvatelstvo středního Vietnamu tak záhy přijímalo základy starobylé indické kultury a na nich vytvářelo svoji areální kulturu. Za této situace si Čamové vytvořili vlastní písmo na základě jihoindického písma. ... Můžeme říci, že Čamové jsou jedním z prvních etnik žijících v současném Vietnamu, které mělo vlastní písmo.“⁹⁴ V poslední době se však vyskytly názory, že základem thajského a laoského písma nebyl sanskrt, ale jakési protothajské písmo.⁹⁵ Podle vietnamských lingvistů měla na utváření thajského písma vliv khmerština, zatímco čamské písmo bylo převzato přímo ze sanskrtu (bez jakéhokoli mezičlánku), což dokládají jednak rozvinutými kulturními vztahy, panujícími mezi Indií a Čampou od 2.stol. n. l., jednak tím, že i v samotné Čampě byl sanskrt používán jako úřední jazyk.⁹⁶ Podle nich to dokládají i sanskrtské nápisy na stélách, nalezených v čamském regionu. Tento názor sdílí také I. Vasiljev: „[Z čínských historických pramenů] je známo, že v životě země [Čampy] důležitou úlohu hráli hinduističtí kněží a že diplomatickou korespondenci panovníci vedli ‚písmem *chu*‘ neboli indickým. ... Mezi nimi [stélami] je jedna, která je psána čamsky, a to písmem upraveným pro potřeby tohoto jazyka z některé staroindické abecedy.“⁹⁷ Také vůbec nejstarší epigrafická památka v jihovýchodní Asii, čamská stéla z vesnice *Võ Cạnh* (dnes patří k městu *Nha Trang*), nese nápis v sanskrtu, který podle G. Coedèse pojednává o prvním čamském panovníkovi jménem Šrí Mara. „... he is the king referred to as Śrī Mara in a Sanskrit inscription in Vo-canh in the region of Nha-trang, now in southern Annam, but at one time in the kingdom of Champa. The inscription shows that he was a patron of Buddhism and used Sanskrit as the official language of his court.“⁹⁸

Na dalších stélách, nalezených na bývalém čamském území, byly objeveny už nápisy jak v sanskrtu, tak v čamštině. Za nejstarší stélu s čamským nápisem je pokládána stéla nalezená poblíž chrámového komplexu *Mỹ Sơn*, kterou nechal vztyčit čamský král

⁹³ Často bývají označovány jako *chữ Nôm Tày*, *chữ Nôm Nùng*, *chữ Nôm Dao* podle zápisu vietnamštiny pomocí čínských znaků *chữ Nôm* (*jižní znaky*; výraz vznikl zkomolenou výslovností slova *nam - jih*), který se uplatňoval ve Vietnamu přibližně od 13. do 19. století.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 234 – 245.

⁹⁵ Srov. Vasiljev, I., *Za dědictvím starých Vietů*, Praha 1999, s. 198.

⁹⁶ Trần Trí Dõi, *op. cit.*, s. 244.

⁹⁷ Vasiljev, I., *op. cit.*, s. 95.

⁹⁸ Hall, D. G. E., *A History of South-East Asia*, London 1981, s. 27. Srov. též Vasiljev, I., *op.cit.*, s. 93.

Bhadravarman I. Pochází zřejmě ze druhé poloviny 4. stol. a je považována za „nejstarší nápis v místním jazyce v celé jihovýchodní Asii.“⁹⁹ Podle francouzského badatele G. Coedèse, který se zabýval zejména historickými výzkumy v Indočíně a v letech 1930 – 1946 byl ředitelem École Française d'Extrême-Orient, tato stéla „...est le plus ancien texte connu en langue chame ... montre qu'au IVe siècle le pays situé au sud de la baie de Tourane était habité par une population parlant le cham.“¹⁰⁰ Datace stély je trochu sporná, protože v jedné z nejnovějších publikací je uvedeno 5. století.¹⁰¹ „Stéla je umístěna před chrámem Mý Son A 1¹⁰² (okres *Duy Xuyên*, provincie *Quảng Nam*) a zaznamenává, že král Bhadravarman nechal vystavět velký chrám a zasvětil okolní půdu a lid bohu Bhadrešvarovi.“¹⁰³ Oproti tomuto názoru uvádí Trần Trí Dõi jako první epigrafickou památku psanou čamsky stélu z *Đông Dương* (lokality se nachází v provincii *Quảng Nam*), pocházející z počátku 9. stol. a dokládající existenci rozvinutého čamského písma.¹⁰⁴

Položme si však otázku, o jaký typ písma se jednalo a jak se liší od současného způsobu zápisu čamštiny?

Za jednu z nejstarších zpráv o způsobech zápisu čamštiny můžeme považovat Čamsko-francouzský slovník vydaný v Paříži roku 1906.¹⁰⁵ Jeho autoři, A. Cabaton a E. Aymonier, v něm podle Inrasary (vietnamským jménem Phú Trạm) uvádějí šest druhů čamského písma:¹⁰⁶

- a) *akhar rih* – klasické písmo, písmo posvátných textů;
- b) *akhar twor* – písmo na stélách;
- c) *akhar tapuk* – knižní písmo;
- d) *akhar galimung* – pavoučí písmo;
- e) *akhar thrah* – obvyklé, běžně používané písmo;
- f) *akhar yoh* – zkratkové písmo.

⁹⁹ Vasiljev, I., *op. cit.*, s. 95.

¹⁰⁰ Coedès, G., *Les Peuples de la Péninsule Indochinoise*, Paris 1962, s. 68. Bývalý přístav Tourane se vietnamsky nazývá Đà Nẵng.

¹⁰¹ Nguyễn Văn Cự, Ngô Văn Doanh, Hardy, A., *Du khảo văn hoá Chăm*, Hà Nội 2005, s. 282.

¹⁰² Dodnes se užívá označení čamských památek podle francouzského architekta H. Parmentiera, který poprvé provedl jejich klasifikaci a detailní popis. Viz Parmentier, H., *Monuments Čams de l'Annam*, tome I-II, Paris 1909 et 1918.

¹⁰³ Nguyễn Văn Cự, Ngô Văn Doanh, Hardy, A., *op. cit.*, s. 282. Zatímco v této publikaci je uvedeno jméno *Bhadrevara*, Coedès uvádí *Bhadrešvara*, „dont le nom évoque celui de fondateur.“ Coedès, G., *Les Peuples de la Péninsule Indochinoise*, Paris 1962, s. 67 - 68.

¹⁰⁴ Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 235.

¹⁰⁵ Cabaton, A., Aymonier, E., *Dictionnaire Cam – Français*, Paris 1906.

¹⁰⁶ Cabaton, A., Aymonier, E., *op. cit.*, přesný bibliografický údaj neuveden, citováno podle: Phú Trạm (Inrasara), *Ngôn ngữ - chữ viết Chăm, Văn nghệ Dân tộc và Miền núi*, 1996, č. 14, s. 20.

Toto rozdělení se však později ukázalo jako nepřesné, neboť jednotlivé varianty jednoho typu zápisu v něm byly považovány za samostatný druh písma.

Inrasara (Phú Trạm) ve svém článku *Ngôn ngữ - chữ viết Chăm* (Jazyk a písmo Čamů)¹⁰⁷ z roku 1996 poukazuje na to, že toto rozdělení chybně přejímá Bui Khánh Thế ve své disertační práci *Về cơ cấu tiếng Chăm* (Ke struktuře čamského jazyka)¹⁰⁸, stejně jako Ngô Văn Doanh v publikaci *Văn hoá Chăm-pa* (Kultura Čampy)¹⁰⁹ nebo Phan Xuân Biên v obsáhlejší a výpravnější díle *Văn hoá Chăm* (Čamská kultura)¹¹⁰ z roku 1991. Bohužel jsem neměla k dispozici Bui Khánh Thếovou disertační práci, proto jsem vycházela z jeho článku *De la structure de la langue cham*¹¹¹ z roku 1989, který je však věnován převážně čamské fonetice a fonologii a písma se dotýká pouze okrajově: „L’écriture appelée *akhar thrah* souvent mentionnée dans les dictionnaires et dans les travaux linguistique actuels, n’est qu’une des variantes de l’ancienne écriture *cham* avec des changements à travers les époques. ... Les textes *cham* anciens sont actuellement conservés dans les centres de recherches à l’étranger ou sont dispersés dans la population.“¹¹²

V Bui Khánh Thếově Čamsko-vietnamském slovníku z roku 1995¹¹³ najdeme zřejmě nejnovější a nejpodrobnější přehled druhů čamského písma:

- a) *akhar twor* – zkratkové písmo
- b) *akhar thrah* – obvykle používané písmo
- c) *akhar bhaw* – písmo tajných knih
- d) *akhar mutai* – písmo s prodloužením posledního tahu některých souhlásek na konci slabiky
- e) *akhar yok* – písmo bez diakritických znamének (nahrazuje je jinými znaky), tajné písmo
- f) *akhar rik* – staré čamské písmo, písmo posvátných textů
- g) *akhar ssarak* – písmo (obecně)

Can Dai Quang, který působí na universitě v Honolulu a nyní pracuje ve Výboru pro sestavování knih v čamském jazyce (*Ban Biên Soạn Sách Chữ Chăm*) v provincii Ninh Thuận, k problematice čamského písma pouze poznamenává, že „there are three development phases of Cham language in chronology, *akhar rik*, *akhar tol*, *akhar thrah*. *Akhar thrah* has

¹⁰⁷ Phú Trạm (Inrasara), *Ngôn ngữ - chữ viết Chăm, Văn nghệ Dân tộc và Miền núi*, 1996, č. 14, s. 20.

¹⁰⁸ Bui Khánh Thế, *Về cơ cấu tiếng Chăm*, Luận án PTS, Hà Nội 1981.

¹⁰⁹ Ngô Văn Doanh, *Văn hoá Chăm-pa*, Hà Nội 1994, s. 37. Autor je kulturní historik a čamskému písmu se ve své práci věnuje pouze okrajově, přičemž se odvolává na výše uvedený Cabatonův a Aymonierův slovník.

¹¹⁰ Phan Xuân Biên – Phan An – Phan Văn Dôp, *Văn hoá Chăm*, Hà Nội 1991, s. 314.

¹¹¹ Bui Khanh The, *De la structure de la langue cham, Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, 22, s. 106 – 131.

¹¹² *Ibid.*, s. 110.

¹¹³ Bui Khánh Thế, *Từ điển Chăm – Việt*, Thành phố Hồ Chí Minh 1995, s. 5.

been used for about 500 years.”¹¹⁴ Bližší vysvětlení k jednotlivým druhům písma autor nepodává.

Podle Inrasary (Phú Trạm)¹¹⁵, který se věnuje zejména výzkumu jak čamské literatury, tak jazyka, také rozeznáváme tři hlavní druhy čamského písma:¹¹⁶

- a) *akhar di hayap* – písmo na stélách v období 4. – 16. stol., které má různé varianty;
- b) *akhar rih* – klasické písmo, kterým jsou ručně psány dochované písemné památky (manuskripty) a také má různé varianty;
- c) *akhar thrah* – universální písmo, které se využívalo při opisech písemných památek. Toto písmo používají Čamové v současné době, a to jak hinduisté, tak Čamové – Bani. Učí se je také čamské děti v základních školách v provinciích Bình Thuận a Ninh Thuận¹¹⁷, ovšem s některými úpravami, které je poněkud zjednodušují. „V roce 1978 bylo povoleno vládou použít písmo *shrah*¹¹⁸ k sestavení učebnic čamštiny pro první stupeň základních škol v oblasti dnešních provincií Bình Thuận a Ninh Thuận.“¹¹⁹

Kromě tohoto písma se u Čamů – Bani setkáme ještě s písmem *akhar Bini*, jak doplňuje Phú Văn Hãn. „Zároveň s užíváním písma *Shrah* [Čamové - Bani] užívají písmo *Bini*, druh starého arabského písma, které se dostalo k Čamům během historického procesu vzniku a rozvoje islámu a které v současné době prakticky užívá islámská komunita Bani v provinciích Bình Thuận a Ninh Thuận.¹²⁰ Toto písmo má některé prvky společné s moderní arabštinou.“¹²¹

V Moussayově slovníku¹²² nalezneme pod heslem *akhar* (písmo, písmeno) tyto výrazové kombinace:¹²³

- a) *akhār ri’* – ozdobné písmo
- b) *akhār yok* – písmo bez označení tónů

¹¹⁴ Can Dai Quang, *Introduction to Cham language*. Dostupné na www:

<<http://www.chamyouth.co/phpBB2/xlanguage.php>>

¹¹⁵ Všichni Čamové mají vietnamská jména, ale někteří kromě toho užívají ještě čamská, často jako umělecký pseudonym.

¹¹⁶ Phú Trạm (Inrasara), *Ngôn ngữ - chữ viết Chăm, Văn nghệ Dân tộc và miền núi*, 1996, č. 14, s. 20. Inrasara používá však jiný přepis než Can Dai Quang: *Akhar rik* je *akhar rih*, zatímco *akhar tol* zřejmě odpovídá Cabatonovu a Aymonierovu přepisu *akhar twor* (Cabaton, A., Aymonier, E., *Dictionnaire Cam – Français*, Paris 1906), tedy podle jejich klasifikace písmu na stélách, které Inrasara uvádí pod názvem *akhar di hayap* (tento termín užil pouze Inrasara a žádný jiný autor).

¹¹⁷ V Etnologickém ústavu (*Viện Dân tộc học*) v Ho Či Minově Městě mi v roce 1986 bylo sděleno, že čamština se učí od 1. do 4. ročníku základní školy v rozsahu 4 hodiny týdně.

¹¹⁸ Jiný přepis slova *thrah*.

¹¹⁹ Phú Văn Hãn, *Tiếng Chăm Châu Đốc - Phương ngữ Chăm Nam Bộ*. In: *Kinh tế - văn hoá Chăm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1992, s. 68.

¹²⁰ Podle Phú Văn Hãn žilo v 90. letech 20. století v těchto provinciích kolem 20 000 Čamů – Bani. *Ibid.*, s. 68.

¹²¹ *Ibid.*, s. 68.

¹²² Moussay, G., *Dictionnaire Cam – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. 3.

¹²³ Uvádíme podle originálu v Moussayově transkripci, která se ve vietnamských publikacích nepoužívá.

- c) *akhār tōl* – zkratkové písmo
- d) *akhār sra'* – rychlé písmo
- e) *akhār akāl* – ryté písmo
- f) *akhār sarā'* – písmo zařikávacích textů
- g) *akhār mutay* – mrtvé / nepoužívané písmo

Z tohoto hesla však nevyplývá, jaké způsoby zápisu považuje Moussay za samostatné písmo a které z nich pouze za varianty. Problémovým zůstává také překlad. Zatímco pro výraz *akhār* uvádí Moussay vietnamský ekvivalent *chữ*¹²⁴, ať stojí samostatně nebo v kombinacích, překládá do francouzštiny samostatně stojící výraz *akhār* jako *lettre*, zatímco v kombinacích zásadně jako *écriture*; kromě kombinace *akhār mutay* uvedené na posledním místě.

Z výše uvedených náhledů různých autorů na typy čamského písma je zjevné, že se jejich názory velmi liší. Pro srovnání uvádíme dvě tabulky:

Tabulka 1: Komparace přepisů čamských písem

Název písma	A. Cabaton, E. Aymonier	G. Moussay	Inrasara	Bùi Khánh Thế	Can Dai Quang
<i>akhar thrah</i>	<i>akhar thrah</i>	<i>akhār sra'</i>	<i>akhar thrah</i>	<i>akhar thrah</i>	<i>akhar thrah</i>
<i>akhar twor</i>	<i>akhar twor</i>	<i>akhār tōl</i>	<i>akhar di hayap (?)</i>	<i>akhar twor</i>	<i>akhar tōl</i>
<i>akhar bhaw</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>akhar bhaw</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhar mutai</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>akhār mutay</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>akhar mutai</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhar yok</i>	<i>akhar yoh</i>	<i>akhār yoh</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>akhar yok</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhar rih</i>	<i>akhar rih</i>	<i>akhār ri'</i>	<i>akhar rih</i>	<i>akhar rih</i>	<i>akhar rik</i>
<i>akhar ssarak</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>akhār sara'</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>akhar ssarak</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhar akāl</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>akhār akāl</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhar tapuk</i>	<i>akhar tapuk</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhargalimung</i>	<i>akhar galimung</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>

Z uvedené tabulky jsou zřejmé nesrovnalosti ve výskytu i v přepisu některých písem; některá písma se vyskytují pouze u jednoho autora, takže se lze domnívat, že nejde o samostatný druh písma, ale pouze o dvě varianty stejného druhu (např. Cabaton a Aymonier). Některé shodné názvy čamských písem s Cabatonem a Aymonierem, avšak rovněž bez rozlišení, zda se jedná o rozdílné druhy, nebo pouze o varianty téhož písma, uvádí také Phú

¹²⁴ Vietnamský výraz *chữ* lze přeložit do češtiny výrazem *písmo* nebo *písmeno*.

Văn Hãn: „Čamové, kteří v minulosti museli opustit svou rodnou Pandurangu¹²⁵ a přišli do Nam Bô,¹²⁶ si sebou přinesli znalost svého klasického písma, které se nazývá *akhar Châm bǎnsa*¹²⁷, tj. čamské písmo. ... Rozvojem tohoto písma vznikla některá další písma: *rik*, *tuôi*, *kalimung*, *tapuk*, *yok*¹²⁸ ... a dnešní písmo *shrah*.“¹²⁹

Pro lepší zpřehlednění problematiky čamských písem uvádíme druhou tabulku.

Tabulka 2: Komparace výkladu / překladu významů čamských písem

Název písma	A. Cabaton, E. Aymonier	G. Moussay	Inrasara	Bùi Khánh Thé	Can Dai Quang
<i>akhar thrah</i>	<i>obvyklé písmo</i>	<i>rychlé písmo</i>	<i>universální písmo</i>	<i>obvyklé písmo</i>	<i>písmo užívané 500 let</i>
<i>akhar twor</i>	<i>písmo na stélách</i>	<i>zkratkové písmo</i>	<i>písmo na stélách 14.-16. stol.</i>	<i>zkratkové písmo</i>	<i>nepřeloženo</i>
<i>akhar bhaw</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>písmo tajných knih</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhar mutai</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>mrtvé/ nepoužívané písmo</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>písmo s prodlouženým tahem</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhar yok</i>	<i>zkratkové písmo</i>	<i>písmo bez označení tónů</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>písmo bez diakritiky</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhar rih</i>	<i>písmo posvátných textů</i>	<i>písmo posvátných textů</i>	<i>klasické písmo</i>	<i>písmo posvátných textů</i>	<i>nepřeloženo</i>
<i>akhar ssarak</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>písmo zařikávacích textů</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>písmo (obecně)</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhar akāl</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>ryté písmo</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhar tapuk</i>	<i>knižní písmo</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>
<i>akhargalimung</i>	<i>pavoučí písmo</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>	<i>neuvedeno</i>

Vidíme, že na základě překladů a vysvětlení jednotlivých autorů je velmi obtížné odlišit od sebe jak jednotlivá písma, tak jejich varianty. Autoři se však shodují v názorech na

¹²⁵ Panduranga byla historická čamská oblast přibližně zahrnující dnešní město Phan Rang a jeho okolí.

¹²⁶ Nam Bô je vietnamské označení jižní části Vietnamu; autor je zde používá pro území, kde žijí muslimští Čamové.

¹²⁷ Výraz *bǎnsa* najdeme u Bùi Khánh Théa v přepise *basa*, který autor překládá do vietnamštiny jako *ngôn ngữ* (sinovietnamský výraz), tedy v češtině *jazyk, řeč*. Bùi Khánh Thé, *Từ điển Châm – Việt*, Thành phố Hồ Chí Minh 1995, s. 508.

¹²⁸ Odlišné přepisy názvů *akhar rih*, *twor*, *galimung* a *yoh*, které uvádějí Cabaton a Aymonier.

¹²⁹ Phú Văn Hãn, *Tiếng Châm Châu Đốc - Phương ngữ Châm Nam Bộ*. In: *Kinh tế - văn hoá Châm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1992, s. 67 - 68.

písmo *akhar thrah* (obvyklé, universální písmo) a *akhar rih* (písmo posvátných textů, klasické písmo).

Z dostupných materiálů není zcela jasné, jaká byla praxe v oblasti provincií Binh Thuận a Ninh Thuận po sjednocení Vietnamu, nicméně „po květnu roku 1975¹³⁰ byla při provinčním úřadu majícím na starost vzdělání ustavena redakce, která měla připravit učebnici čamštiny na základě písma *akhar thrah*. Aby tato učebnice odpovídala současné fonetice, sestavitelé učinili některé změny ve psaní, ale grafémy nezměnili. Učebnice byla později doplněna. ... Pokud se týká rozšíření přepisu čamštiny latinkou, měl by sloužit pouze k ulehčení studia čamštiny; nejedná se tedy o žádný závazný systém písma, kterým by mělo být nahrazeno čamské písmo *akhar thrah*.“¹³¹

Samostatným problémem je písmo Čamů – ortodoxních muslimů (*Chăm Hồi giáo*) v provincii An Giang, v okolí Châu Đốc. Podle Nguyễn Văn Luậna¹³² se v základních školách počátkem sedmdesátých let 20. století děti učily dvě hodiny týdně (sic!) čamštinu, ale na střední škole ji už neměly. Zároveň však již tehdy autor poukazuje na to, že důležitější než čamština je pro místní děti arabština, která se učí ve školách při mešitách. Už v šedesátých letech 20. století bylo vytvořeno na základě arabštiny čamské písmo později nazvané *akhar arab*,¹³³ které se zde používá dodnes.

Po roce 1975 a na počátku osmdesátých let bylo postavení islámu ve Vietnamu víceméně neoficiální, přestože ve skutečnosti mezi Čamy dále sílily tendence jejich příklonu k malajskému islámu. „Sans être officiellement reconnue, l'islam très minoritaire restait pratiqué discrètement au *Binh Thuận* dans l'ancien pays cham, à *Sài Gòn* et dans la région de *Châu Đốc* près de la frontière cambodgienne.“¹³⁴

Při terénním výzkumu v *Châu Đốc* v září – říjnu 1986 mi Čamové řekli, že čamštinu se neučí a ani učit nechtějí; vzhledem k tomu, že jejich region leží na hranicích s Kambodžou, většina z nich zná mluvenou khmerštinu a kromě ní se učí už jen arabsky, aby mohli číst Korán, případně malajsky, protože mají těsné styky s malajskou islámskou komunitou. Většina se jich hlásila k malajskému původu. „Parallel processes can be seen at work in the Muslim world of South – East Asia where some formerly pagan population have converted to Islam and over time changed their overall ethnic identity to ‘become Malay’. ... Many of

¹³⁰ Po dobytí Jižního Vietnamu severovietnamskými vojsky.

¹³¹ Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 253.

¹³² Nguyễn Văn Luậ, *Người Chăm Hồi giáo miền Tây Nam - phần Việt Nam*, Sài Gòn 1974, s. 253 – 254.

¹³³ Phú Trạ (Inrasara), *Ngôn ngữ - chữ viết Chăm*, *Văn nghệ Dân tộc và Miền núi*, 1996, č. 14, s. 20.

¹³⁴ Langlet, P., Quach Thanh Tâm, *Introduction à l'histoire contemporaine du Viet Nam*, Paris 2001, s. 96.

those now identified as ‘Malay’ have non-Malay ancestry...¹³⁵ Ve škole se děti dopoledne věnují arabštině, malajštině a výkladu Koránu; odpolední výuka je věnována vietnamštině; zjevně je tedy arabština považována za důležitější jazyk než vietnamština.

4. 2 *Problematika transkripce*

Zatím neuzavřeným problémem zůstává přepis čamštiny latinkou. Snaha o zavedení latinizovaných prepisů jazyků národnostních menšin se datuje už od příchodu Francouzů do Vietnamu. V současné době existuje latinský přepis jazyků následujících jedenadvaceti minoritních etnik:¹³⁶ *Tày, Thái, Nùng, Hmông, Gia Rai, Êđê, Ba Na, Chăm, Xơ Đăng, Hrê, Cơ Hơ, Raglai, Mnông, Xtiêng, Bru – Vân Kiều* (jazyk *Vân Kiều*),¹³⁷ *Cơ Tu, Gié – Triêng, Tà Ôi* (jazyk *Pa Cô*), *Co, Chơ Ro, Chu Ru*.

Je nutno upřesnit, že z těchto etnik pouze čtyři obývají severní část Vietnamu (*Tày, Nùng, Thái a Hmông*¹³⁸) a latinizovaný přepis pro ně byl vytvořen v období VDR v rámci kampaně za kulturní rozvoj národnostních menšin.¹³⁹ Ostatní etnika s existujícím latinizovaným písmem (přepisem) žijí na území jižního Vietnamu. Písma etnik *Gia Rai, Êđê, Ba Na a Hrê* byla vytvořena v období francouzského kolonialismu, o písmo etnik *Xơ Đăng, Cơ Hơ, Mnông, Xtiêng, Bru – Vân Kiều, Cơ Tu, Gié – Triêng, Tà Ôi, Co, Chơ Ro, Chu Ru* se zasloužili Američané. Latinizovaný přepis čamštiny (*Chăm*) a raglajštiny (*Raglai*), užívaný v současné době, byl vytvořen v rámci vietnamské vládní kampaně kulturního rozvoje těchto etnik, která byla zahájena koncem sedmdesátých let minulého století po sjednocení Vietnamu.¹⁴⁰

Snaha o přepis čamského písma do latinky se objevila už několikrát, jednotný přepis však zatím kodifikován nebyl. Pravděpodobně nejstarší přepis uvedli Cabaton a Aymonier ve svém Čamsko–vietnamském slovníku z roku 1906,¹⁴¹ přičemž vycházeli z francouzské transkripce sanskrtu.

„Z technických důvodů musíme při přepisu čamštiny do latinky použít buď fonetickou transkripci, nebo transliteraci. Čamština patří mezi polysylabické jazyky a výslovnostní vývoj

¹³⁵ King, V. T., Wilder, W. D., *The Modern Anthropology of South – East Asia*, London and New York 2003, s. 199.

¹³⁶ Trần Trí Dõi, *op. cit.*, Hà Nội 1999, s. 251.

¹³⁷ Pokud se odlišuje název jazyka od názvu etnika, uvádíme jej v závorce.

¹³⁸ Národnostní menšina *Hmông* (Hmongové) je také známa pod starším názvem *Mèo* (Meové).

¹³⁹ Většinou se však jedná pouze o jeden z několika existujících latinizovaných prepisů, které byly vytvořeny buď samotnými etniky, nebo zahraničními vědci.

¹⁴⁰ Podle Trần Trí Dõi, *op. cit.*, Hà Nội 1999, s. 252. Značná část této publikace je věnována jazykové politice ve Vietnamu.

¹⁴¹ Cabaton, A., Aymonier, E., *Dictionnaire Cam – Français*, Paris 1906.

v posledních letech ukazuje, že polysylabická slovní zásoba upadá a dochází k upřednostňování přízvuku (nechceme hovořit o monosylabisaci, protože čamština má slova o třech a čtyřech slabikách¹⁴²). ... Proto podle nás bude latinizovanému přepisu čamštiny spíše vyhovovat transliterace než transkripce.¹⁴³ Také Phú Văn Hãn se přiklání k tomuto názoru. „Dialekt Čamů z Nam Bộ¹⁴⁴ si dodnes zachoval charakteristické rysy staré čamštiny, [zhruba před dvaceti lety tvrdil G. Moussay pravý opak!¹⁴⁵] k nimž patří především polysylabičnost, zatímco jazyk Čamů z oblasti Phan Rang prochází silným procesem monosylabisace a polysylabická lexika ustupuje monosylabické.“¹⁴⁶ Podle našeho názoru k výše uvedenému jevu dochází na základě stále sílícího vlivu vietnamštiny na čamštinu v provinciích Bình Thuận a Ninh Thuận; na čamštinu v provincii An Giang působí mnohem více khmerština než vietnamština.

Pokusy o přepis čamštiny latinkou postupně vzcházely jak z oblasti obývané Čamy – hinduisty, tak z centra čamské islámské komunity v šedesátých letech. „Existovaly samozřejmě snahy o latinizaci čamštiny jako např. v An Giang v roce 1960, v provinciích Bình Thuận a Ninh Thuận v roce 1974, kde vzniklo písmo s názvem *akhar Chẵm birau* (nové čamské písmo).“¹⁴⁷ V tomto případě má Trần Trí Dõi zřejmě na mysli přepis vytvořený G. Moussaym,¹⁴⁸ je však jediný, kdo uvádí tento název písma. Nesetkáme se s ním ani u samotného Moussaye, ani u nikoho jiného. V úvodu k Moussayově slovníku se uvádí, že bylo použito poněkud upravené Aymonierovy a Cabatonovy transliterace. „Dans ce dictionnaire le Căm est présenté avec son écriture ancienne, telle qu'on la rencontre dans les manuscrits de Phan – Rang. L'écriture a été transcrite, exceptées quelques modification, suivant le système utiliser par E. Aymonier et A. Cabaton dans leur dictionnaire Căm – Français. Pour la transcription du parler, nous avons adopté dans ses grandes lignes le système de transcription du professeur Nguyễn Bạt Tuy, qui nous a paru convenir spécialement pour exprimer le parler Căm actuel.“¹⁴⁹

Tento způsob přepisu později ocenil také G. Thurgood: „...Moussay's Phan Rang Cham dictionary, which lists Cham forms in this Indic script and then provides a two

¹⁴² Jiní autoři naopak monosylabisaci čamštiny zdůrazňují (např. Brunelle, Thurgood aj).

¹⁴³ Phú Trạ̃m (Inrasara), *Ngôn ngữ - chữ viết Chăm, Văn nghệ Dân tộc và Miền núi*, 1996, č. 14, s. 21.

¹⁴⁴ Tj. Čamů – muslimů.

¹⁴⁵ Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. VII.

¹⁴⁶ Phú Văn Hãn, *Tiếng Chăm Châu Đốc - Phương ngữ Chăm Nam Bộ*, in: *Kinh tế - văn hoá Chăm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1992, s. 64.

¹⁴⁷ Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 253.

¹⁴⁸ Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971.

¹⁴⁹ *Ibid.*, s. VII - VIII.

transliterations for each item, one representing a variant of the modern pronunciation and the other providing a more historically accurate representation of the writing system."¹⁵⁰

Počátkem šedesátých let minulého století se v Châu Đốc vzhledem k častému používání a znalosti malajštiny vyvinul přepis čamštiny na základě modifikovaného arabského písma Jawi (*Yawi*), které užívá islámská komunita v Malajsii. „Toto písmo se nazývá *Chăm Malayu*, vyhovuje potřebám zápisu čamského jazyka, který se používá v regionu Nam Bô, je mezi místními Čamy velmi rozšířeno a těší se značné oblibě jak u prostých lidí, tak u náboženských činitelů.“¹⁵¹

V šedesátých letech se pak zabýval latinizovaným přepisem písma *Chăm Malayu* čamský činitel Abdullah / Lê Văn Mịch¹⁵², „vedený snahou přiblížit výklad islámské věrouky jak Čamům, tak vietnamským spoluobčanům. Jeho transkripce byla publikována v roce 1966 v Saigonu v knize *Cha-Nhagaa Baik Rumi Bahsa Cham* (vietnamsky *Phuong-pháp học tiếng Chăm bằng mẫu-tự La-tinh*,¹⁵³ *Studium čamského jazyka na základě latinské abecedy*). Jeho transkripce však byla jinými čamskými muslimskými učiteli považována za nepřesnou, a tak se nikdy nerozšířila.“¹⁵⁴ Totéž ovšem tvrdil v roce 1974 Nguyễn Văn Luận o čamském písmu „vzniklém na základě arabského nebo malajského písma [s největší pravděpodobností se jedná právě o písmo *Chăm Malayu*; jeho název však autor neuvádí], které se píše zprava doleva jako arabština. ... Má 30 písmen a 4 diakritická znaménka, proto je příliš složité a zatím se nijak zvláště neujalo.“¹⁵⁵

Nejnovější přepis čamštiny latinkou na základě vietnamštiny zavedl Bùi Khánh Thế v Čamsko–vietnamském slovníku vydaném v roce 1995 v Ho Či Minově Městě.¹⁵⁶ Jeho transliterace byla velmi oceněna G. Thurgoodem : „...the excellent Cham–Vietnamese dictionary by Bùi Khánh Thế (1996); this dictionary uses the same script as Aymonier and Cabaton (1906), but instead of their transliteration, the author uses one that is useful and quite transparent.“¹⁵⁷

Podle Inrasary byly během 20. století zkoncipovány čtyři transliterace a tři transkripce čamštiny. Uvádí jejich příklady:¹⁵⁸

¹⁵⁰ Thurgood, G., *From Ancient Cham to Modern Dialects*, University of Hawaii Press 1999, s. 268.

¹⁵¹ Phú Văn Hãn, *op. cit.*, s. 68.

¹⁵² Phú Văn Hãn uvádí jeho jméno jako Nguyễn Văn Mịch. *Ibid.*, s. 68.

¹⁵³ V této době se ještě používalo (v jižním Vietnamu) ve vietnamštině spojovníků / pomlček v ustálených sylabických spojeních, a to pro snadnější rozeznání hranice slova.

¹⁵⁴ Nguyễn Văn Luận, *Người Chăm Hồi giáo miền Tây Nam - phần Việt Nam*, Sài Gòn 1974, s. 256 – 257.

¹⁵⁵ *Ibid.*, s. 257.

¹⁵⁶ Bùi Khánh Thế, *Từ điển Chăm - Việt*, Thành phố Hồ Chí Minh 1995.

¹⁵⁷ Thurgood, G., *From Ancient Cham to Modern Dialects*, University of Hawaii Press 1999, s. 268.

¹⁵⁸ Phú Trạm (Inrasara), *Ngôn ngữ - chữ viết Chăm, Văn nghệ Dân tộc và Miền núi*, 1996, č. 14, s. 21.

a) Cabaton a Aymonier (1906):¹⁵⁹ *Po Klaung Garai nau murrup pak suor.*

b) Nguyễn Bạt Tuy (1971):¹⁶⁰ *Pô Klong Karay nao murrup pak swor.*

c) Bùi Khánh Thế (1995):¹⁶¹ *Ppo Klaung Garai nau murrup pāk swor.*

d) Bùi Khánh Thế (1996):¹⁶² *Pô Klong Karài nao murrup pāk thôn.*

Význam: *(Král) Po Klong Garai je ztělesněním nebes.*

5. Pokus o typologickou charakteristiku čamského jazyka

K typologii čamštiny zatím neexistuje žádná obsáhlejší práce. Jediným, kdo se k této problematice vyjadřuje, je Bùi Khánh Thế, který současnou čamštinu klasifikuje jako jazyk izolačního typu: „...sans doute, le cham actuel a passé au type isolant, quoique de par son origine, il ait appartenu à la famille agglutinante. Cette opposition entre son origine et sa typologie présente nous offre un cas très intéressant de l'évolution de la langue en relation étroite avec la théorie du contact des langues.“¹⁶³

Pokusíme se na základě Skaličkovy typologické teorie¹⁶⁴ o typologickou klasifikaci čamštiny, aby bylo možno k výše uvedenému Bùi Khánh Thếovu tvrzení zaujmout stanovisko. Půjde tedy o stručnou analýzu základních rysů čamské gramatiky. „Jestliže chceme rozebírat gramatiku jakéhokoliv jazyka z pohledu obecné srovnávací gramatiky, je třeba odvrhnout tradiční dělení na morfologii a syntax, které se jazyk od jazyka liší. Za výchozí bod je třeba si vzít dělení na druhy slov a rozebírat je jeden po druhém...“¹⁶⁵

5. 1. 1 Rozbor slabiky

V čamštině, stejně jako v mnoha dalších jazycích daného lingvistického areálu (např. ve vietnamštině), se obtížně určují hranice slova, proto musíme zvolit za základní jednotku morfém. Podle Bùi Khánh Thếa můžeme rozlišit čamské morfémy na původní (*morphème originel*) a na nepůvodní (*morphème non originel*). Do původních morfémů řadí ty, které mají význam lexikální nebo gramatický, do nepůvodních patří morfémy reduplikované a nesamostatné.¹⁶⁶

Př.: Původní morfémy

a) nesoucí lexikální význam:

¹⁵⁹ Cabaton, A., Aymonier, E., *Dictionnaire Cam – Français*, Paris 1906.

¹⁶⁰ Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971.

¹⁶¹ Bùi Khánh Thế, *Ngữ pháp tiếng Chàm*, Hà Nội 1996.

¹⁶² Bùi Khánh Thế, *Từ điển Chàm - Việt*, Thành phố Hồ Chí Minh 1995.

¹⁶³ Bui Khanh The, De la structure de la langue cham, *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 109.

¹⁶⁴ Skalička, V., Typologický konstrukt, *Lingvistické čítanky III*, Praha 1981, s. 132 – 136.

¹⁶⁵ Skalička, V., O typologii mluvené čínštiny, *Souborné dílo*, I. díl, Praha 2004, s. 323.

¹⁶⁶ Bui Khanh The, *op. cit.*, s. 123.

naw *jít, chodit / aller*

*thang*¹⁶⁷ *dům / maison*

b) nesoucí gramatický význam:

mung *od, teprve od / de, depuis, à partir de*¹⁶⁸ (Bùi Khánh Thế udává význam *s/avec*)

cơ *už / déjà*

Nepůvodní morfémy:

a) reduplikace

hơ v reduplikaci *hơ hrom* *smetí / ordures*¹⁶⁹

cwah v reduplikaci *cwah rwah* *výběr*¹⁷⁰

b) nesamostatné morfémy

ni ve spojení *thang ni* *tento dům / cette maison*

V zásadě můžeme konstatovat, že čamský jazyk prochází dlouhodobým procesem od dvouslabičnosti k jednoslabičnosti. Jako první popsal tuto tendenci počátkem 20. století E. Aymonier: „Dans le *cham*, la plupart des mots sont monosyllabiques et un certain nombre des mots tendent au monosyllabisme.“¹⁷¹ Ve svém slovníku uvádí některé příklady:¹⁷²

Př. (čam.):

<i>tam</i>	zkráceno z <i>hutam, hatam</i>	<i>černý / noir</i>
<i>moruak</i>	zkráceno na <i>ruak</i>	<i>být nemocen / être malade</i>
<i>mo'lac</i>	zkráceno na <i>lac</i>	<i>mluvit / parler</i>
<i>yan</i>	zkráceno z <i>ayun</i>	<i>strom / arbre</i>
<i>kan</i>	zkráceno z <i>akan, ikan</i>	<i>ryba / poisson</i>

Podle Hoàng Thị Châu existují v současné době ještě obě varianty, nicméně jednoslabičná je nesrovnatelně častější, zvláště u mladších mluvčích. Vzhledem k tomu, že se jedná o dialekt v oblasti bývalé východní provincie Thuận Hải (nynější provincie Ninh Thuận a Bình Thuận), můžeme předpokládat, že na přechod k jednoslabičnosti má silný vliv okolní vietnamština. Srovnejme:

Př. (viet):

<i>Đen</i>	<i>černý</i>
<i>(Bi) óm</i>	<i>být nemocen</i>

¹⁶⁷ Používáme Moussayovu transkripci.

¹⁶⁸ Významy jsme převzali z Moussayova slovníku.

¹⁶⁹ Moussay neuvádí ekvivalent.

¹⁷⁰ Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 173.

¹⁷¹ Aymonier, E., Cabaton, A., *Dictionnaire Cam – Français*, Paris 1906, citováno podle: Hoàng Thi Chau, Le système de tons dans la langue *cham* au Vietnam, *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 86.

¹⁷² *Ibid.*, s. 87.

<i>Nói</i>	<i>mluvit</i>
<i>Cây</i>	<i>strom</i>
<i>Cá</i>	<i>ryba</i>

Všechny vietnamské ekvivalenty k výše uvedeným čamským příkladům jsou jednoslabičné. Hoàng Thị Châu také potvrzuje tuto tendenci: „Nous nous bornerons à analyser le dialecte du Thuan Hai où s'affirme plus nettement la tendance au monosyllabisme. Apparue depuis quelques siècles, elle est actuellement très forte. Des mots empruntés au Sanscrit et au Pali ont subi des raccourcissements successifs. Par exemple *akkhara*, mot Pali signifiant « lettre », peut se retrouver dans les documents *cham* sous la forme *akhar*. Mais actuellement, en dialecte de Thuan Hai, il est devenu *khăn*.“¹⁷³

K problému jednoslabičnosti čamského jazyka se také vyjadřuje Doris Blood, která se spolu s manželem D. L. Bloodem zabývala v 60. a 70. letech minulého století čamštinou v okolí lokalit Phan Rang a Phan Rí: „Cham words may have two or rarely three syllables, but there is a strong tendency toward monosyllabicity. The final syllable of disyllabic words, here referred to as the main syllable, carries the primary stress. ... Often in normal speech a word that is sometimes heard as a two-syllable word is fused into one...“¹⁷⁴

Pravděpodobně nejnovější prací, která se zabývá přechodem čamštiny k jednoslabičnosti pod vlivem vietnamštiny a khmerštiny, je Brunellův článek *Monosyllabization in Eastern Cham*.¹⁷⁵ Lingvista Marc Brunelle, který se specializuje na fonetiku a fonologii vietnamštiny a čamštiny, v něm poukazuje na ovlivnění čamštiny vietnamštinou a khmerštinou především na základě svých sociolingvistických terénních výzkumů. Thurgood k tomu poznamenává: „The historical continuum from disyllabicity to monosyllabicity is transparent. The internal path for the change was set into motion by the introduction of final stress into Proto-Chamic under Mon-Khmer influence, producing iambic words consisting of an unstressed syllable followed by a stressed syllable. This stress placement sets up the linguistic preconditions for subsequent changes; the changes themselves appear to have been triggered by language contact.“¹⁷⁶ K současnému východnímu čamskému dialektu dále uvádí: „Contemporary Phan Rang Cham is rapidly going from disyllabic to monosyllabic. A small number of words of course were always monosyllabic, but under the

¹⁷³ Hoang Thi Chau, Le système de tons dans la langue *cham* au Vietnam, *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 86.

¹⁷⁴ Blood, D. W., Reflexes of Proto-Malayo-Polynesian in Cham. *Anthropological Linguistic*, 9, 1962, 4, s. 11, citováno podle: Thurgood, G., *From Ancient Cam to Modern Dialects*, University of Hawaii Press 1999, s. 63.

¹⁷⁵ Brunelle, M., *Monosyllabization in Eastern Cham*, dostupné na [www: <http://www.people.cornell.edu/pages/mb236/Papers+Pubs.html>](http://www.people.cornell.edu/pages/mb236/Papers+Pubs.html)

¹⁷⁶ Thurgood, G., *Language contact and the directionality of internal drift: the development of tones and registers in Chamic*. Dostupné na [www: <http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/SEApapers.html>](http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/SEApapers.html)

internal influence of final stress and the external influence of Vietnamese now even the typically disyllabic words are increasingly becoming monosyllabic and motivating much of the phonological variation within Cham. Within the last several generations initial syllables were first omitted in informal, colloquial speech and now seem to have been dropped entirely by some speakers.”¹⁷⁷

V tomto případě je však nutno si uvědomit, že oba badatelé se zabývají výzkumem čamštiny ve Phan Rangu a okolí; podle některých vietnamských publikací je možno stupeň přechodu k monosylabisaci považovat za jeden ze znaků komparace čamských dialektů: „Dialekt Čamů v jižním Vietnamu¹⁷⁸ si uchoval prvky starého čamského jazyka, především v tom, že většina slovní zásoby je víceslabičná nebo dvojslabičná, zatímco čamština v okolí Phan Rangu prochází procesem silné monosylabisace a víceslabičná a dvojslabičná slova ustupují jednoslabičným.“¹⁷⁹

Př.: Châu Đốc	Phan Rang
<i>ranãm / milovat</i>	<i>nãm / milovat</i>
<i>hatai / srdce</i>	<i>tai / srdce</i>

Vzhledem k tomu, že v západním čamském dialektu se neprojevuje tendence k monosylabisaci tak silně, lze usuzovat, že na tento dialekt má větší vliv malajština, popř. arabština, než vietnamština nebo khmerština, které také tíhnou k monosylabisaci, jak ukážeme dále. Za standardní čamštinu je však považován východní čamský dialekt, proto se hovoří o „monosylabisaci čamštiny.“

Z tohoto hlediska se na problematiku monosylabizace čamštiny dívá také A. Pérez Pereiro z Arizona State University, který se zabýval především jazykem Tsat¹⁸⁰: „Cham, like all other Malay languages had a characteristic disyllabic (two syllables) word structure. In this system, stress is typically even over both syllables and all vowels in the vowel inventory occur in both syllables. Even before contact with tonal Vietnamese or Chinese languages, we have important evidence for contact with speakers of non-tonal Mon-Khmer languages.”¹⁸¹

Řadíme-li vietnamštinu do polysyntetických jazyků a zaznamenáváme-li markantní

¹⁷⁷ Thurgood, G., *A Preliminary Sketch of Phan Rang Cham. The Austronesian Languages of Asia and Madagascar*. Dostupné na [www: <http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/cham_mar1.pdf>](http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/cham_mar1.pdf)

¹⁷⁸ V originále *Chãm Nam Bô*; autor nepoužívá obvykle užívané dělení na východočamský a západočamský dialekt, jeho označení se týká čamského jazyka v okolí Châu Đốc, který jiní autoři řadí do západočamského dialektu.

¹⁷⁹ Phú Văn Hãn, *Tiếng Chãm Châu Đốc-Phuong ngữ Chãm ở Nam Bộ*, in: *Kinh tế, văn hoá, dân tộc Chãm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1992, s. 64. Přejímáme též příklady.

¹⁸⁰ Jazyk Čamů - Utsulů, kteří žijí na ostrově Chaj-nan (*Hainan*, vietnamsky *Hải Nam*).

¹⁸¹ Pérez, A. P., *Tonality in Phan Rang Cham and Tsat*. Dostupné na [www: <http://www.public.asu.edu/~aperez7/TONALITY.html>](http://www.public.asu.edu/~aperez7/TONALITY.html)

ovlivnění čamštiny vietnamštinou, zbývá otázka, zda na základě uvedené skutečnosti také můžeme postupně sledovat její částečný přechod od předpokládaného typu izolačního (jak uvádí Bui Khánh Thê) k polysyntetickému. Podle Skaličky „jednoslabičnost je především jeden ze znaků izolačních jazyků. ... Typ polysyntetický k jednoslabičným slovům přirozeně tíhne. Jednoslabičnost má za následek mnohá homonyma a odtud pak pramení potřeba vytvářet složeniny.“¹⁸² Na druhou stranu je ovšem nutno uvést, že většina vietnamských slov je dvojslabičných, nicméně právě ve vietnamštině můžeme také pozorovat přechod k jednoslabičnosti.

5. 1. 2 *Struktura a typy čamské slabiky*

Čamská slabika se skládá z jednoho až šesti elementů; nese přízvuk a tón, patřící k tonálnímu registru. Přízvuk nemá fonologickou funkci a tonální registr je v současné době předmětem výzkumu; názory jednotlivých autorů na tonalitu čamštiny se - často zásadně - liší. Tonalitou čamštiny se zabýváme dále, vzhledem k charakteru komparace zde prozatím na tón resignujeme.

Trần Thị Dõi uvádí základní strukturu čamské slabiky:¹⁸³

Struktura čamské slabiky I:

1. iniciála	2. tonála	3. finála
0 nebo C/CC/CCC	V	0 nebo C/CC

C – konsonant, V – vokál (může zahrnovat diftong)¹⁸⁴

Výše uvedený příklad popisuje čamskou slabiku odpovídající jednoslabičnému slovu. Podle Trần Trí Dõie musí mít čamská slabika vždy tonálu (ve výše uvedené tabulce 2. pozice), tvořenou buď vokálem nebo diftongem, zatímco zbývající dvě pozice obsazeny být nemusí.¹⁸⁵ V čamštině existují také víceslabičná slova, a to především dvojslabičná. Tato slova pak zahrnují jednu slabiku nesoucí tón/přízvuk stejně jako v případě jednoslabičných slov a dále druhou atonickou/bezpřízvučnou slabiku, která má v současné době tendenci se zkracovat, případně postupně mizet. Podle příkladu, uváděného Trần Trí Dõiem, nemusí tato atonická/bezpřízvučná slabika nutně stát na druhém místě:

¹⁸² Skalička, V., O typologii mluvené čínštiny, in: *Souborné dílo*, díl I., Praha 2004, s. 324.

¹⁸³ Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 163. Viz též Bui Khanh The, *De la structure de la langue cham, Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 113.

¹⁸⁴ V některých lingvistických pracích jsou diftongy zahrnovány do vokálů, v jiných nikoli. Ani v Trần Trí Dõiově práci není názor na zařazení diftongů jednotný. Vzhledem ke komparaci několika jazyků jsme pro větší jednoduchost zvolili variantu zařazení diftongu mezi vokály.

¹⁸⁵ *Ibid.*, s. 163.

Př.: *hajam – hjam – jam* *krok*¹⁸⁶

Také Moussay uvádí stejný význam v plné i zkrácené versi¹⁸⁷:

Př.: *hayam* (cf. *yam*) *krok / bước / pas*

yam (cf. *hayam*) *krok / bước / pas*

Na počátku čamské slabiky stojí ve většině případů konsonant, případně skupina až tři konsonantů, ale může tam být i vokál, pokud je konsonant vynechán (jak uvidíme dále). Třetím konsonantem je v uváděných příkladech vždy *w*, které však později jak Trần Trí Dõi, tak Bùi Khánh Thế řadí spolu *s j* mezi semivokály¹⁸⁸. Stejně jej klasifikuje i Moussay, upřesňuje však, že se jedná o *semi-voyelle postérieure / âm bán sau / zadní semivokál*.¹⁸⁹ Domníváme se, že v pozici za dvěma konsonanty a před vokálem může čamský konsonant/semivokál *w* odpovídat fonému zapisovanému ve vietnamské transkripci jako *u* (případně *o*), tedy semivokálu, stojícímu v pozici vietnamské pretonály. Pro srovnání uvádíme strukturu vietnamské slabiky¹⁹⁰:

Struktura vietnamské slabiky:

1. iniciála	2. pretonála	3. tonála	4. finála
0 nebo C	0 nebo Sv (<i>u, o</i>)	V	0 nebo C/Sv

C – konsonant, V – vokál (může zahrnovat diftong), Sv – semivokál (*u* nebo *o*)

V zásadě lze uvést, že shodně s čamštinou musí mít vietnamská slabika vždy tonálu, (může být zastoupena pouze vokálem), ostatní elementy mohou scházet.

Pro další komparaci uvádíme tabulku struktury slabiky khmerského jazyka, zejména pro jeho zjevný vliv na východní čamštinu v provincii An Giang. Připomínáme, že khmerština není tonální jazyk. „A Khmer syllable is built on the following plan: the initial consonant (any possible Khmer consonant) or inicial consonant group ..., plus the syllabic vowel (simple vowel or phonologically significant diphtong), plus the final consonant. Compared with initial consonants, the number of final consonants is limited. A final consonant is obligatory if the syllabic vowel is short and is not obligatory if the syllabic vowel is long. If a syllable begins with a vowel, it is preceded by a slight glottal stop which has no phonological significance.“¹⁹¹

Struktura khmerské slabiky I (podle Gorgoniyeva):

¹⁸⁶ *Ibid.*, s. 162.

¹⁸⁷ Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. 107 a 466.

¹⁸⁸ Trần Trí Dõi, *op. cit.*, s.168.

¹⁸⁹ Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. XIV.

¹⁹⁰ Vzhledem k typu uváděné komparace zde v případě vietnamské slabiky resignujeme na tón.

¹⁹¹ Gorgoniyev, Y. A., *The Khmer Language*, Moscow 1966, s. 31.

1. iniciála	2. mediála	3. finála
0 nebo C/CC	V	0 nebo C

C – konsonant, V – vokál (může zahrnovat diftong)

Uvedená struktura představuje jednoslabičné khmerské slovo. Gorgoniyev sumarizuje: „...these most characteristic features of the Khmer syllable may be pointed out: 1) the presence of only one vowel phoneme in a syllable; 2) the presence of not more than two consonants at the beginning of a syllable; 3) a limited number of possible final consonants in a syllable; 4) the impossibility of consonant clusters at the end of a syllable; 5) glottal stop at the beginning of a syllable in the absence of other initial consonants; 6) the formation of open syllables by long vowels only; 7) the inability – in most cases – of the vowels of the second series¹⁹² to form syllables by themselves, without an initial consonant.“¹⁹³

Huffman uvádí základní strukturu jiného typu: „The structure of monosyllables is shown by the formula $C_1(C_2)(C_3)V_1(V_2)C_4$, with the limitation that V_2 doesn't occur, then C_4 must occur. In other words, monosyllables containing a short vowel are allways followed by a consonant in stressed syllables.“¹⁹⁴ Vidíme, že Huffmanův názor na strukturu khmerské slabiky se od Gorgoniyevova zásadně liší. Výše uvedenou tabulku je tedy nutno poněkud modifikovat:

Struktura khmerské slabiky II:

1. iniciála	2. mediála	3. finála
C/CC/CCC	Vk/VkVk	C

C – konsonant, Vk – krátký vokál

Shodně s čamštinou může tedy v pozici iniciály khmerské slabiky stát konsonant nebo skupina až tří konsonantů. Khmerština má kromě jednoslabičných slov také slova dvojslabičná a víceslabičná. Dvojslabičná slova jsou dvojího typu: a) nepřízvučná slabika + přízvučná slabika, b) přízvučná slabika + nepřízvučná slabika. Situace je tedy obdobná jako v čamštině; ve vietnamštině o atonických/nepřízvučných slabikách neuvažujeme. O víceslabičných slovech Huffman uvádí: „Polysyllables are rare in colloquial speech, and can usually be identified as loanwords from Pali, Sanskrit, or French sources. Words of up to six syllables occur in formal speech, and even longer words occur in written texts. Such polysyllables tend to conform in normal speech to the stress pattern typical of disyllables; i.e.

¹⁹² Vzhledem k charakteru této práce se podrobněji nezabýváme fonetickou stránkou khmerštiny.

¹⁹³ Gorgoniyev, Y. A., *op. cit.*, s. 35.

¹⁹⁴ Huffman, F. E., *Cambodian System of Writing and Beginning Reader*, Yale University Press 1970, s. 11.

alternation of an unstressed with a stressed syllable.¹⁹⁵ V tomto případě se nabízí srovnání s výše uvedenými čamskými dvojslabičnými slovy podle Trần Trí Dõiie¹⁹⁶. V příkladech pak Huffman uvádí jako nejdelší šestislabičné slovo *wi-cáa-re-náq-ke-tháa – editorial*.¹⁹⁷ Můžeme však předpokládat, že v khmerštině, stejně jako v čamštině a vietnamštině, dochází postupně k monosyllabisaci původně víceslabičných slov. „Le *cham* différencie nettement la syllabe tonique et la syllabe prétonique. Différente de la syllabe tonique, la syllabe prétonique est instable dans le langage parlé. Elle peut s’augmenter d’une nasale (...), la voyelle peut être affaiblie, elle peut tomber et même la syllabe peut disparaître entièrement. C’est l’essence de la monosyllabisation des polysyllabes originelles.“¹⁹⁸

V tabulce, kterou přejímáme od Trần Trí Dõiie, je uvedeno jedenáct možných typů čamské slabiky.¹⁹⁹ Čamské výrazy doplňujeme v závorce Moussayovými²⁰⁰ ekvivalenty.

Typy čamské slabiky I (Trần Trí Dõi):

	Typ slabiky	Příklad	Význam (vietnamština – čeština)
1	V	<i>ò (ó, oh)</i>	không – ne
2	CV	<i>ka (ka)</i>	chura, giòi tù (vě, cho) – ještě ne, předložka (o, pro)
3	VC	<i>ak (a’)</i>	(con) quạ – havran, vrána
4	CVC	<i>bạng (bǎng)</i>	ăn – jíst
5	CCV	<i>kra (kra)</i>	(con) khi – opice
6	VCC	<i>ujh (uyh)</i>	ổi – kvajáva (<i>Psidium guajava</i>)
7	CCVC	<i>klòng (klong)</i>	cao – vysoký
8	CVCC	<i>kiowq (kwa)</i>	nếp – škrábat, řezat
9	CCCV	<i>klwa (klwa)</i>	trụng nước sôi – máčet ve vařící vodě
10	CCCVC	<i>blwạq (blwǎ’)</i>	hơn – více než
11	CCVCC	<i>htìwq (tiw’, hatiw’)</i>	sống; vợ – žít; manželka

C – konsonant, V – vokál (může zahrnovat diftong)

Pokud bychom považovali foném *w* za semivokál, vypadala by tabulka poněkud jinak:

Typy čamské slabiky II:

	Typ slabiky	Příklad	Význam (vietnamština – čeština)
--	-------------	---------	---------------------------------

¹⁹⁵ *Ibid.*, s. 12.

¹⁹⁶ *Ibid.*, s. 162.

¹⁹⁷ *Ibid.*, s. 12. Uvádíme v Huffmanově transkripci khmerštiny.

¹⁹⁸ Bui Khanh The, De la structure de la langue cham, *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 113.

¹⁹⁹ Trần Trí Dõi, *op. cit.*, s. 163.

²⁰⁰ Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971.

1	V	ò (ó, oh)	không – ne
2	CV	ka (ka)	chura, giói tù (vè, cho) – ještě ne, předložka (o, pro)
3	VC	ak (a')	(con) quạ – havran, vrána
4	CVC	bạng (băng)	ăn – jíst
5	CCV	kra (kra)	(con) khi – opice
6	VCC	ujh (uyh)	ổi – kvajáva (Psychidium guajava)
7	CCVC	klòng (klong)	cao – vysoký
8	CVSvC	kiowq (kwa)	nép – škrábat, řezat
9	CCSvV	klwa (klwa)	trụng nước sôi – převařit (?) vodu
10	CCSvVC	blwạq (blwǎ')	hơn – více než
11	CCVSvC	htìwq (tiw', hatiw')	sống; vợ – žít; manželka

C – konsonant, V – vokál (může zahrnovat diftong), Sv – semivokál

Za základní a nejčastější typ čamské slabiky je považován typ CVC. Na tento typ se také postupným vývojem zkrátily typy CCVCC a CCCVC.²⁰¹

Další typ struktury čamské slabiky uvádí Can Dai Quang, lingvista z university v Honolulu, který se v současné době podílí na přípravě čamských učebnic v provincii Ninh Thuận. Přejímáme jeho stručný přehled z roku 2006.²⁰² „Formations of a basic syllable: One initial sound: usually a consonant, a cluster of consonant, sometimes a vowel. A central sound: usually a vowel or with a gliding sound. One final sound: usually a consonant.”²⁰³

Vytvořme podle jím definované stavby čamské slabiky následující tabulku:

Struktura čamské slabiky II:

1. iniciála	2. mediála	3. finála
C/CC/(V)	V	C

C – konsonant, V – vokál

V tomto případě vidíme, že také Can Dai Quang v zásadě shodně s Trần Trí Dõiem považuje za základní typ čamské slabiky typ CVC. Na rozdíl od něho však nepracuje se semivokálem a navíc na druhém místě slabiky uvádí mediálu, nikoli tonálu.

Podle Can Dai Quanga čamština sice patří mezi tonální jazyky, rozhodující funkci v ní však má předslabika/presylaba – jedná se o tzv. nepřízvučné slabiky podle Trần Trí Dõie, o nichž jsme pojednali výše. „Words are formed by combining main syllables with presyllables.

²⁰¹ Trần Trí Dõie, *op. cit.*, s. 164.

²⁰² Can Dai Quang, *Introduction to Cham language*. Dostupné na [www: <http://www.chamyouth.co/phpBB2/xlanguage.php>](http://www.chamyouth.co/phpBB2/xlanguage.php)

²⁰³ *Ibid.*, dostupné na [www: <http://www.chamyouth.co/phpBB2/xlanguage.php>](http://www.chamyouth.co/phpBB2/xlanguage.php)

The same main syllable can be combined to various presyllables, thus creating many different meanings. Thus, the meanings of Cham words are stipulated by the combination of presyllables and syllables. This is different from Vietnamese which doesn't have presyllables. It is a common misconception that Cham has tone, like Vietnamese, and this creates meaning distinctions between words. In actuality, in Cham, tone does not indicate word meaning, presyllables do. Because presyllables are pronounced unstressed and four of them (*bak*, *dak*, *jak*, and *gak*) change the register of the main syllable, some linguists misunderstand Cham phonology and argue that Cham language has emerging tones and is a pitch or tone language [Phu, V. H., Edmondson, J., & Gregerson, K. (1992). Eastern Cham as a tone language; Bui, K. T. (1996). Grammar of Cham language].²⁰⁴

O presylabách²⁰⁵ se zmiňuje také Thurgood na základě článku, který v 60. letech publikovala Doris L. Blood.²⁰⁶ „Within the last several generations initial syllables were first omitted in informal, colloquial speech and now seem to have been dropped entirely by some speakers. ... The preliminary syllables are unstressed, shorter in duration, and typically CV ... as the vowel disappears, the preliminary syllable is restructured.“²⁰⁷

Strukturu čamské slabiky podle Can Dai Quanga znázorněnou v čamském písmu uvádíme v příloze č. 3.

5. 2 *Charakteristika fonetické stránky čamštiny*

V tomto přehledu stručně shrneme základní údaje o fonetice čamštiny, neboť se domníváme, že také zde můžeme pozorovat jednak vliv vietnamštiny a khmerštiny, jednak v návaznosti poukážeme na některé fonetické odlišnosti mezi čamskými dialekty.

5. 2. 1 *Přehled čamských hlásek*

5. 2. 1. 1 *Vokály a diftongy*: Podle Trần Trí Dõi²⁰⁸ má čamština 16 vokálů, které dělí podle základních kritérií: a) podle výšky na vysoké, střední a nízké²⁰⁹, b) podle místa artikulace na

²⁰⁴ Can Dai Quang, *Introduction to Cham language*. Dostupné na www: <<http://www.chamyouth.co/phpBB2/xlanguage.php>>

²⁰⁵ Thurgood však používá termín “preliminary syllable”, který převzal od Davida L. Blooda, blíže viz: Blood, David L., *Phonological Units in Cham*, *Anthropological Linguistic*, 9, 1967, 8, s. 15-32.

²⁰⁶ Blood, Doris W., *Reflexes of Proto-Malayo-Polynesian in Cham*. *Anthropological Linguistic*, 4, 1962, 9, s.

11.

²⁰⁷ Thurgood, G., *A Preliminary Sketch of Phan Rang Cham*, in: *The Austronesian Languages of Asia and Madagascar*. California State University, Chico. Dostupné na www:

<http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/cham_mar1.pdf>

²⁰⁸ Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 164.

přední, střední a zadní, c) podle ne/zaokrouhlenosti na zaokrouhlené a nezaokrouhlené, d) podle délky na krátké a dlouhé. Přejímáme seřazení podle Bui Khánh Thêa upravené pro lepší přehlednost do tabulky²¹⁰, do níž jsme zároveň doplnili Moussayovy vietnamské termíny (viz dále).

Čamské vokály I (podle Bui Khánh Thêa):

	přední Âm trước	střední Âm giữa	zadní Âm sau
Vysoké / zavřené Âm cao / Âm hẹp	i ị	u ư	u ụ
Středové/polozavřené Âm trung / Âm vừa	ê	ơ ơ	ô
Zavřené / nízké Âm rộng / Âm thấp	e ẹ	a ạ	o ọ

První dvě kritéria lze uplatnit na všechny vokály, ne/zaokrouhlenost se objevuje u zadních vokálů (pouze zadní vokály mohou být zaokrouhlené). Problémem zůstává však řazení podle délky hlásek, neboť toto kritérium nelze uplatnit na polozavřené přední a zadní vokály; krátké vokály se v čamštině, stejně jako v khmerštině,²¹¹ vyskytují pouze v zavřených slabikách.²¹² Bui Khánh Thê k tomu poznamenává: „Parmi les critères distinctifs de la voyelle cham, celui de la longueur paraît ne pas avoir une réalisation homogène chez les indigènes. A part de l’opposition *a / ạ* et *ơ / ơ* les couples opposés en longueur ne sont pas vraiment stables.”²¹³

G. Moussay počítá v čamštině pouze s devíti vokály, na rozdíl od Bui Khánh Thêa a Trần Trí Dõi k délce vokálů pouze poznamenává: „La durée d’une voyelle peut être ordinaire ou brève.”²¹⁴ Navíc nebere v potaz další kritérium, tj. protiklad ne/zaokrouhlenosti. Také se poněkud liší ve vietnamské obecné terminologii, můžeme se však domnívat, že k této odlišnosti došlo překladem z francouzského originálu do vietnamštiny. Pro srovnání přejímáme Moussayovu tabulku čamských vokálů²¹⁵:

Čamské vokály II (podle G. Moussaye):

²⁰⁹ V našich publikacích častěji používáme dělení podle výšky/zavřenosti na vokály zavřené, polozavřené, polootevřené a otevřené, viz např. Čermák, František, *Jazyk a jazykověda*, UK 2001, s. 109. Zde zachováváme rozdělení vokálů tak, jak je uvedeno v Trần Trí Dõiově publikaci.

²¹⁰ Bui Khanh The, De la structure de la langue cham, *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 113.

²¹¹ Blíže viz Gorgoniyev, J. A., *The Khmer Language*, Moskva 1966, s. 25.

²¹² Trần Trí Dõi, *op. cit.*, s. 164.

²¹³ Bui Khanh The, *op. cit.*, s. 114.

²¹⁴ Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. XIII.

²¹⁵ *Ibid.*, s. XII.

	Antérieures Âm trước	Médiales Âm giữa	Postérieures Âm sau
Aperture 1 ^{er} degré Âm hẹp	i	ư	u
Aperture 2 ^e degré Âm trung	ê	ơ	ô
Aperture 3 ^e degré Âm rộng	e	a	o

Srovnáváme-li vokály dvou základních čamských dialektů, dochází k některým změnám v dialektu západním oproti východnímu. „Pokud se týká vokálů, často se původní *ă* v dialektu phanrangské čamštiny mění na *oi*, *ơ*, *u*.“²¹⁶ V uvedených příkladech se však také vytrácí koncový konsonant, aniž se změní význam slova:

Př.: Phan Rang (východní dialekt) Châu Đốc (západní dialekt)
băn / proč *boi, bơ, bu* / proč
dăn / proč *doi, dơ, du* / proč

Podle Phú Văn Hãn, který se zabývá zejména západním dialektem čamštiny, podobně dochází ke změně vokálu *ô* na *ua*, příp. *u*.²¹⁷

Př.: Phan Rang (východní dialekt) Châu Đốc (západní dialekt)
lôi / konec, přestat *luai, lui* / konec, přestat
kôi / starobylý *kuai, kui* / starý, starobylý

Kromě výše uvedených vokálů má čamština ještě dva diftongy²¹⁸ *iê* a *uô*. Podle Trần Trí Dõie se v čamštině můžeme setkat ještě s diftongem *uơ*, který se v současné době vyskytuje však jen zřídka a většinou je nahrazován diftongem *uô*, proto jej ani Bùi Khánh Thế nepovažuje za samostaný.²¹⁹ Naopak ve vietnamštině dodnes existují obě rovnocenné varianty daného diftongu, *uô* i *uơ*. Podle G. Thurgooda²²⁰ se z proto-čamského diftongu *ay* postupně vyvinul diftong *iê*, dále uvádí diftongy *aw* a *uy*,²²¹ na rozdíl od Bùi Khánh Thêa považuje tedy všechny tři diftongy za samostatné, neuvádí však četnost jejich výskytu. G. Moussay se o diftonzích v čamštině nezmiňuje.

²¹⁶ Phú Văn Hãn, Tiếng Chăam Châu Đốc–Phương ngữ Chăam ở Nam Bộ, in: *Kinh tế, văn hoá, dân tộc Chăam*, Thành phố Hồ Chí Minh 1992, s. 66. Přejímáme také příklady.

²¹⁷ *Ibid.*, s. 66.

²¹⁸ V některých pracích jsou diftongy zahrnovány do vokálů, jak jsme uvedli výše.

²¹⁹ Trần Trí Dõie, *op. cit.*, s. 164.

²²⁰ Thurgood, G., *From Ancient Cam to Modern Dialects*, University of Hawaii Press 1999, s. 125 – 126.

²²¹ Ponecháváme v Thurgoodově přepisu.

Vietnamština má devět dlouhých vokálů a dva krátké, dále tři běžně užívané diftongy *iê, ɯɔ, uô*.²²² V tomto případě tedy nelze říci, že by vietnamské diftongy nějak výrazně ovlivnily čamské.

Ve khmerštině existuje podle Huffmana deset dlouhých a osm krátkých vokálů,²²³ dále deset dlouhých diftongů a tři krátké:²²⁴ „There are thirty-one different vowels and vowel combinations which occur as vocalic nuclei of Cambodian syllables.“²²⁵

5. 2. 1. 2 *Konsonanty*: Podle Trần Trí Dõie existuje v čamštině 22 konsonantů, které dělí následovně:²²⁶

Podle místa artikulace: a) labiály: *b, p, ph, v, m*; b) alveoláry: *d, t, th, tr, n, l, r*; c) palatály: *c, j, ch, s, nh*; d) veláry: *k, kh, ng*; e) faryngály: *h, ?*²²⁷.

Podle způsobu artikulace: a) sonoranty: aa) nazály: *m, n, nh, ng*; ab) laterály: *l*; ac) vibranty: *r*; b) spiranty: ba) frikativy znělé: *v, j*; bb) frikativy neznělé: *s, h*; bc) okluzívy: *b, d*; bd) okluzívy neaspirované: *p, t, tr, c, k, ?*; be) okluzívy aspirované: *ph, th, ch, kh*.²²⁸

Z hlediska pozice ve slabice řadí Bui Khánh Thế čamské konsonanty následovně:²²⁹ a) konsonanty stojící v čamské slabice na první pozici: aa) labiály (les labiales): *b, p, ph, m*; ab) alveoláry (les alvéolaires): *d, t, th, tr, l, r*; ac) palatály (les palatales): *s, c, ch, nh*; ad) guturály (les gutturales): *k, kh, ng*; ae) faryngály (les pharyngales): *?, h*; b) konsonanty stojící v čamské slabice na třetí pozici: ba) okluzívy neznělé (les occlusives sourdes): *p, t, k, ?*; bb) nazály (les consonnes nasales): *m, n, ng*; bc) spiranty faryngální (les spirantes pharyngales): *h*; bd) semivokály (les semi-voyelles): *w, j*. Všimněme si, že Bui Khánh Thế přiřazuje semivokály ke konsonantům, zatímco Trần Trí Dõie je řadí k vokálům (viz výše).

²²² Uvádíme písemné varianty korespondující s čamskými.

²²³ Oproti tomuto počtu Gorgoniyev doslova uvádí: „Any Khmer vowel may be either long or short, the length of the vowel generally having phonological significance.“ Zároveň hovoří o „diftongisovaných vokálech“. Gorgoniyev, J. A., *The Khmer Language*, Moskva 1966, s. 24.

²²⁴ Gorgoniyev uvádí devět dlouhých diftongů a jeden krátký diftong. *Ibid.*, s. 26 – 27.

²²⁵ Huffman, F. E., *Cambodian System of Writing and Beginning Reader*, Yale University Press 1970, s. 8.

²²⁶ Přejatý přehled klasifikace konsonantů viz Trần Trí Dõie, *op. cit.*, s. 166.

²²⁷ Označení pro laryngální ráz.

²²⁸ V tomto případě je nutno zdůraznit, že přejaté vietnamská klasifikace hlásek nemusí odpovídat jejich zavedenému českému třídění.

²²⁹ Přehled čamských konsonantů viz Bui Khanh The, De la structure de la langue cham, *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 113. Názvy přejímáme z francouzského originálu, takže rovněž nemusí odpovídat třídění běžně používanému u nás. Jednotlivé hlásky uvádíme ve vietnamské transkripci čamštiny podle Bui Khánh Thêa, která je uvedena v Trần Trí Dõiově publikaci.

Některé konsonanty se v rámci čamských dialektů modifikují, jak uvádí Phú Văn Hãn ve své práci.²³⁰ Např. konsonant *th* je v západním dialektu nahrazován konsonantem *s*, případně *h*, sice beze změny významu, ale s možností změny tónu²³¹ slova.

Př.: Phan Rang (východní dialekt)	Châu Đốc (západní dialekt)
<i>thang / dùm</i>	<i>sang / dùm</i>
<i>thài / kdo</i>	<i>hãi / kdo</i>
<i>thảm / kyselý</i>	<i>sảm / kyselý</i>

Podobně se konsonant *s* mění v *ch*:

Př.: Phan Rang (východní dialekt)	Châu Đốc (západní dialekt)
<i>suăn / chybný</i>	<i>chung / chybný</i>
<i>suăk / sklouznutí</i>	<i>chuăk / sklouznutí</i>

Zvláštní pozornost si jistě zaslouží konsonant *g*, který se podle Phú Văn Hãn dochoval v oblasti Châu Đốc, zatímco v oblasti Phan Rangu je nahrazován konsonantem *r*: „Jedná se o velmi zvláštní jev, neboť čamský dialekt v okolí Phan Rangu a ostatní austronéské jazyky, kterými se hovoří na území Vietnamu, tuto hlásku nemají. Také by nebylo správné uvažovat o tom, že se jedná o ovlivnění západovietnamskou hláskou *g*, protože *g* vyslovují Čamové v Nam Bộ stejně jako Čamové ve Phan Rí.“²³² Také Moussay ve svém slovníku, sestaveném na základě dialektu v okolí Phan Rangu, tento konsonant neuvádí.²³³

Př. ²³⁴ : Phan Rang	Châu Đốc
<i>ron nuk (rong anu') / krmit dítě</i>	<i>gon nưk / krmit dítě</i>
<i>drăi (drei) / my</i>	<i>dgai / my</i>
<i>krong (drei) / řeka</i>	<i>kgong / řeka</i>

Podle Phú Văn Hãn se v dialektu Čamů v Nam Bộ (tj. západním) vyskytuje konsonant *r* poměrně zřídka, a to převážně ve slovech, která souvisejí s islámem (např. *ibrohim / Ibrahim*).²³⁵ V tomto případě se zřejmě jedná o vliv arabštiny, kterou se muslimští Čamové učí, aby mohli číst korán v originále. Naproti tomu se Trần Thí Dõi zmiňuje o některých dalších změnách konsonantu *r*: „V individuální výslovnosti, a to zejména u žen, bývá konsonant *r* nahrazen konsonantem *j* (*urang-ujang / člověk*), přičemž se jedná o dva

²³⁰ Phú Văn Hãn, Tiếng Chẵm Châu Đốc–Phưong ngữ Chẵm ở Nam Bộ, in: *Kinh tế, văn hoá, dân tộc Chẵm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1992, s. 66. Přejímáme také příklady.

²³¹ Na tóny v čamském jazyce prozatím resignujeme; bude o nich podrobněji pojednáno dále.

²³² Phú Văn Hãn, *op. cit.*, s. 66.

²³³ Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971.

²³⁴ Přejímáme transkripci Phú Văn Hãn, v závorce uvádíme Moussayův přepis.

²³⁵ Phú Văn Hãn, *op. cit.*, s. 66.

samostatné fonémy. Kromě toho bývá *r* nahrazováno také konsonantem *z* a v některých oblastech *g*. Např. u Čamů v An Giangu *urang-uzang-ugang* / člověk).²³⁶ Na konci slabiky pak bývá *n* nahrazováno konsonantem *r* nebo *l*. „Finála *n* může mít tři podoby: *n*, *l* a *r*. Starší lidé většinou vyslovují na konci slabiky *l* a *r*, mladší generace dává přednost *n*.“²³⁷ Např. *cur-cun* / slon, *kur-kun* / khmerský, *tól-tôn* / viset, *tał-taŋ* / přijít. Všechny výše uvedené změny zároveň souvisí se změnami v tónech, jak uvidíme dále.

5. 2. 2 Tonální systém

Základním problémem tonality čamštiny je její dosavadní neprobádanost a nejednota, která panuje mezi vědci, a to jak ve smyslu její existence či neexistence, tak v oblasti eventuálního počtu tónů.

V současné době se většina badatelů shoduje v tom, že čamština je jazykem tonálním a rozeznává v ní dva základní tóny. „...A few authors described Cham as a tone language but never gave evidence for this assertion, for there are no phonemic tones in Cham as there are in Vietnamese. It seems that this error originated from l'Introduction (pp. xii–xiv) of the *Dictionnaire Cam-Vietnamien-Français* (1971) in which the author talked about four tones while he referred to the intonation particular to the Phan Rang, Phan Rí region where the Cham people were educated in Vietnamese schools, intonation which is not to be found elsewhere, neither in the Châu Đốc region nor among the Chams in Cambodia, except in interrogative sentences which are always characterized by a higher register.“²³⁸ Musíme ovšem dodat, že převážná část výzkumů v oblasti tonality se týká východního dialektu²³⁹, což znamená brát v úvahu, že východní tonální registr byl ovlivňován vietnamským, zatímco u západních Čamů zřejmě ubylo vlivu vietnamštiny na úkor khmerštiny a malajštiny, které však nejsou tonálními jazyky.

Z typologického hlediska je zajímavá teorie, která vychází z předpokladu, že čamština byla původně jazyk netonální, ale postupně tóny získala. „The Chamic languages present case studies of a clarity unparalleled in the literature illustrating the radical typological restructuring of phonological systems. The language that the seafaring Austronesian-speaking forerunners of the modern Chamic spoke when they arrived on the mainland was essentially

²³⁶ Trần Trí Dõi, *op. cit.*, s. 168.

²³⁷ *Ibid.*, s. 168. Přejímáme také příklady.

²³⁸ Lafont, B., P., *Proceedings of the Seminar on Champa*. Dostupné na [www: <http://www.ski-champa.com/history_cultur.htm>](http://www.ski-champa.com/history_cultur.htm)

²³⁹ Nejlépe probádaný tonální systém (výzkumem se zabývali Haudricourt, Benedict a Thurgood) je zřejmě u Čamů - Tsat žijících na ostrově Chaj-nan. Blíže viz např. Thurgood, G., *From Ancient Cam to Modern Dialects*, University of Hawaii Press 1999, s. 178.

disyllabic, non-tonal, and non-registral. From this starting point have descended a startling array of phonological systems ... all of it has followed relatively transparent paths of internal restructuring, and in each case the unique endpoint has come about under the influence of contact with typologically different languages.”²⁴⁰ Tuto teorii může podpořit fakt, že v zápisu čamštiny nejsou tóny nijak označovány; tento fakt však zároveň souvisí s tím, že čamské písmo bylo vytvořeno na základě páli: „Dans l’actuelle écriture *cham* comme d’ailleurs dans l’ancienne empruntée à l’écriture *pali*, les tons sont absents.“²⁴¹

Jako první se o tonalitě čamštiny zmínili Aymonier a Cabaton ve svém slovníku²⁴² v souvislosti s přechodem čamských slov k monosylabisaci. Velkou pozornost věnoval tónům v čamštině právě G. Moussay, který v ní rozeznává čtyři tóny, jak jsme uvedli výše, v transkripci je však (na rozdíl od Bùì Khánh Thêa) neuvádí: „Il y a quatre tons dans la langue Cam ... un ton égal, un ton grave, un ton quittant, un ton tombant. a) Un ton égal: quand les voyelles sont employées seules, ou bien sont précédées d’une consonne ordinaire (např. *ô / ne pas / ne, záporná částice; taha / vieux / starý*) ; b) un ton grave: quand les voyelles sont précédées d’une consonne longue (např. *pa / apporter / nosit; pape / chèvre / koza*); c) un ton quittant: quand la voyelle est précédée d’une consonne ordinaire et suivi d’une occlusion glottale (např. *ame’ / mère / matka, ko’ / blanc / bílý*); d) un ton tombant: quand la voyelle est précédée d’une consonne longue et suivi d’une occlusion glottale (např. *takô’ / monter / stoupat, ce’ / près de / u, blízko*).“²⁴³

Ostatní badatelé, kteří se zabývají čamským jazykem, v něm většinou rozeznávají dva základní tóny, patřící k vysokému a nízkému registru. Domníváme se, že toto hledisko v zásadě zastává i Hoàng Thị Châu, ale zároveň shodně s Moussayem uvádí celkem čtyři tóny: „Les consonnes finales sourdes en fermant hermétiquement la syllabe enlèvent au ton son caractère uni et font naître le *ton montant* dans le registre haut et le *ton descendant* dans le registre bas. Cette division en deux registres s’exprime dans la réalité en 4 tons: ton plain haut (appelé *ton uni*) et *ton montant* dans le registre haut, ton plain bas (c-à-d ton bas) et *ton descendant* dans le registre bas. Le ton montant et le ton descendant au point de vue

²⁴⁰ Thurgood, G., *From Ancient Cam to Modern Dialects*, University of Hawaii Press 1999, s. 178.

²⁴¹ Hoang Thi Chau, Le système de tons dans la langue *cham* au Vietnam, *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 90.

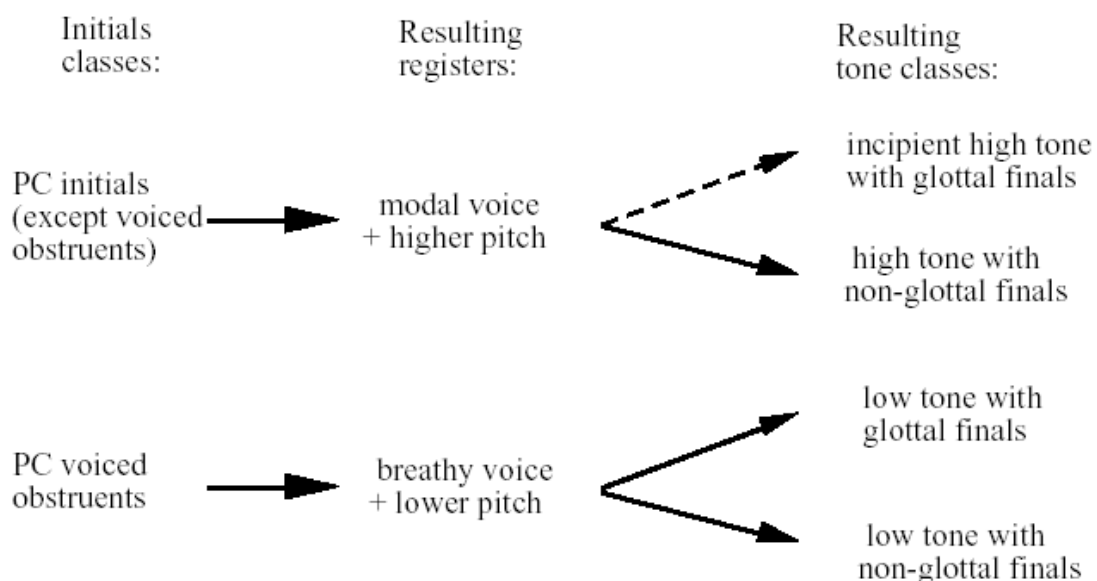
²⁴² Aymonier, E., Cabaton, A., *Dictionnaire Cam – Français*, Paris 1906.

²⁴³ Moussay, G., *op. cit.*, s. XIII - XIV. Přejímáme také příklady, mezi nimiž je jako příklad klesavého čtvrtého tónu (un ton tombant) uveden výraz *chi’ / coudre / šít*, který je však pravděpodobně výpůjčkou z vietnamštiny (*chí / nit, vlákno*); z tohoto důvodu jej nepřejímáme.

phonologique sont des variantes complémentaires du ton uni des syllabes fermées et du ton bas des syllabes ouvertes.²⁴⁴

Podobným způsobem nazírá na čamské tóny na základě jejich vývoje také G. Thurgood, jak vyplývá z jeho znázornění „Phan Rang Cham tonogenesis in monosyllables,“²⁴⁵ přičemž zkratka PC označuje proto-čamštinu (Proto-chamic), „the earliest stage reliably recoverable by reconstruction.“²⁴⁶

The evolution of Phan Rang Cham tones:

K vývoji od proto-čamštiny do současné podoby čamštiny ve Phan Rangu G. Thurgood dodává: „On the path from PC to the modern language, Phan Rang Cham (Eastern Cham) has been influenced by several successive, typologically distinct waves of contact. The earliest wave, common to all Chamic languages, is the heavy MK²⁴⁷ influence, which left the Chamic languages with word-final stress and a morpheme structure for disyllables consisting essentially of an unstressed presyllable followed by a stressed main syllable. After the breakup of PC, Phan Rang Cham was subjected to a long period of extended contact with registral MK languages. ... For Phan Rang Cham, the early contacts with registral MK languages was replaced by later contact with a typologically distinct MK language, with the

²⁴⁴ Hoang Thi Chau, Le système de tons dans la langue *cham* au Vietnam, *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 102.

²⁴⁵ Thurgood, G., Language contact and the directionality of internal drift: the development of tones and registers in Chamic, *Language*, 71, 1996, 1, s. 21. Dostupné na [www: <http://www.csuchico.edu/~t18/Papers/SEA Papers.htm/>](http://www.csuchico.edu/~t18/Papers/SEA_Papers.htm/)

²⁴⁶ Thurgood, G., *From Ancient Cham to Modern Dialects*, University of Hawaii Press 1999, s. XV.

²⁴⁷ MK je zkratka mon-khmerských jazyků.

fully tonal Vietnamese. Under this Vietnamese influence, Phan Rang Cham has steadily become more and more tonal.”²⁴⁸

Podle Bui Khánh Thế „čamština je v současné době v etapě formování tónů. Z fonologického hlediska její tonální systém zahrnuje dva tonémy, jejichž hlavním distinktivním kritériem je registr: vysoký (*thanh cao*) a nízký (*thanh thấp*). Vysoký tón (v písmu není označován) má běžnou výšku a jeho průběh je rovný. Nízký tón (v písmu je označován znaménkem ` nad vokály²⁴⁹) náleží do nízkého registru a jeho průběh je poněkud klesavý. V zásadě je však tonální průběh ovlivněn finálou; např. ve slabikách, zakončených na *-p, -t, -k, -h* je vysoký tón vždy rovný, a naopak nízký tón vždy klesavý.“²⁵⁰ Bui Khánh Thế v tomto případě sice nespecifikuje, zda se jedná o východní, nebo západní dialekt, víme však, že jeho práce vycházejí z východního dialektu. To potvrzuje ostatně i Marc Brunelle, který se fonologií čamštiny zabývá ve stati *Eastern Cham as a two-tone language*.²⁵¹ Položme si tedy otázku, zda se tóny v čamštině projevují spíše ve východním, nebo v západním dialektu?

Z tonálního hlediska jsme se zatím zabývali východním dialektem; o tonální stránce dialektu Čamů v Nam Bộ se zmiňuje Phú Văn Hãn: „Někteří badatelé se domnívají, že ve phanrangském [východním] dialektu se vytvořil (nebo se právě vytváří) tonální systém, ale čamština v Nam Bộ zatím stále disponuje pouze vysokým a nízkým registrem.“²⁵²

Př.: *non (anong) / břemeno x nòn (kanong) / zlobit se*

tǎng (rong) / živit x tòng (tong) / pomáhat

Dále poznamenává, že slabiky / slova patřící do nízkého registru „ se vyslovují přibližně stejně jako *thanh huyền* a *thanh nặng*“²⁵³ ve vietnamštině.²⁵⁴

Podobný názor má také G. Thurgood, který shrnuje: „In contact with register languages, Western Cham has become a register language; in contact with the phonology of Bahnar, Haroi²⁵⁵ has become a restructured register language; in contact with the tonal

²⁴⁸ Thurgood, G., Language contact and the directionality of internal drift: the development of tones and registers in Chamic. *Language*, 71, 1996, 1, s. 18 - 19. Dostupné na http://www.csuchico.edu/~t18/Papers/SEA_Papers.htm/

²⁴⁹ V tomto tvrzení Bui Khánh Thế popírá Moussayův údaj, že „tóny nejsou v písmu označovány“. Viz s. X Moussayova slovníku.

²⁵⁰ Bui Khánh Thế, *Ngữ pháp tiếng Chăm*, Hà Nội 1995, citováno podle: Trần Trí Dõi, *op. cit.*, s. 170.

²⁵¹ Brunelle, M., *Eastern Cham as a two-tone language*. Dostupné na [www](http://www.ling.hawaii.edu/afla/AbBrunelle.htm):

<http://www.ling.hawaii.edu/afla/AbBrunelle.htm>

²⁵² Phú Văn Hãn, *Tiếng Chăm Châu Đốc–Phương ngữ Chăm ở Nam Bộ*, in: *Kinh tế, văn hoá, dân tộc Chăm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1992, s. 65. Přejímáme také příklady a zároveň uvádíme v závorce Moussayovy východočamské ekvivalenty.

²⁵³ *Thanh huyền* je nízký, na konci klesavý tón, *thanh nặng* je nízký, prudce klesavý tón, zakončený rázem.

²⁵⁴ Phú Văn Hãn, *op. cit.*, s. 65.

²⁵⁵ Jedná se o jiný přepis názvu *Hroi*, případně *Chăm Hroi*.

Vietnamese, Phan Rang Cham has become incipiently tonal; and, in contact with the fully tonal languages of Hainan, Tsat become fully tonal.²⁵⁶

Tonalitu čamštiny s určitými výhradami uznává i Can Dai Quang: „Cham does have tone, however it is not contrastive. All words have a specific register when pronounced in isolation, but this register can change in the context of speech without any change in meaning. Depending on emphasis, rhythm and other factors, tone can change in various ways. The main factor influencing the meaning of the main syllable is the presyllable, not tone alone. Cham tone is quite different from Vietnamese which has suprasegmental tone. Cham tone does not indicate meaning and, thus, it is not necessary to posit it as suprasegmental. There are no tone minimal pairs in Cham.“²⁵⁷

Můžeme tedy konstatovat, že přes působení rozdílných jazyků na východní čamský dialekt (vietnamština - tonální) a na západní dialekt (khmerština, malajština - netonální) se v obou dialektech vyskytuje aspoň základní dělení na vysoký a nízký tonální registr, případně tón. Zatím nevyřešenou otázkou zůstává, zda čamština původně byla netonální a tóny postupně získala, nebo má originální tonální dvouregistrový / dvoutónový systém, který se mohl ve svém rámci případným působením vietnamštiny rozšířit do současné podoby.

5.3 Problematika slovních druhů v čamštině

Základním problémem v čamštině může být již určení jednotlivých slovních druhů, tj. kategorizace čamských slov. Tento problém se netýká pouze čamštiny, ale obecně jazyků řazených do izolačního a zejména polysyntetického typu (např. vietnamština, indonéština a v zásadě všechny austronéské jazyky). Skalička udává: „Konstrukt izolačního typu se blíží typu aglutinačnímu i v tom, že se málo klasifikuje. ... je málo místa pro diferenciaci slovních druhů. Ve skutečných izolačních jazycích je konverze. ... V polysyntetickém typu ... je pro klasifikaci slovních druhů málo místa. V konstrukt polysyntetického typu nejsou slovní druhy.“²⁵⁸

V obecné rovině se problematikou kategorizace slov „exotických jazyků“ zabývá Jurgen Broschart ve své práci o metodologii typologické analýzy vybraných orientálních jazyků, mj. také indonéštiny: „How can we deal with languages which pose at least intuitive problems to traditional terminology? We discovered that it is possible to find solutions to

²⁵⁶ Thurgood, G., Language contact and the directionality of internal drift: the development of tones and registers in Cham, *Language* 71, 1996, 1, s. 1-31. Dostupné na [www](http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/SEAPapers.htm/): <<http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/SEAPapers.htm/>>

²⁵⁷ Can Dai Quang, *Presyllables and the Issue of Tone*. Dostupné na [www](http://www.ling.hawaii.edu/~uhdoc/champa/cpresyl.pdf): <<http://www.ling.hawaii.edu/~uhdoc/champa/cpresyl.pdf>>

²⁵⁸ Skalička, V., Typologický konstrukt, *Lingvistické čítanky III*, Praha 1981, s. 134 – 135.

these problems by using quite traditional tools of linguistic analysis, and that one can go beyond the given without there being any need to 'revolutionise' extant theories of word classes. What is needed, however, is an accurate application of the methodology in question and the occasional adjustment and supplementation of traditional terminology ... In word class typology, this problem has led to a peculiar mixture of issues by using word class terminology (e.g. noun, verb, noun phrase, verb phrase) as part of the metalanguage of description. In other words, researchers approach the data with a given conception of 'noun', 'verb', etc., just to find some sort of correspondences with these classical categories."²⁵⁹

Moussay ve svém slovníku použil pro kategorizaci slovních druhů v čamštině souběžně dvě metody: „Comme les mots Cam n'ont pas de caractéristique morphologiques (désinences, accords) nous avons le choix pour définir les catégories entre deux méthodes = soit définir les mots par rapport à leur place dans la phrase (suivant un critère combinatoire), soit les définir par rapport à leur fonction (suivant un critère fonctionnel). Pour la clarté, il nous a paru préférable d'employer les deux méthodes conjointement.“²⁶⁰

Tento Moussayův názor zjevně nesdílí Bui Khánh Thê: „Notre description de la grammaire *cham* en morphologie comme en syntaxe est basée surtout sur l'appareil terminologique traditionnel ...“²⁶¹ Dále autor vychází ze čtyř základních kritérií: a) funkce slova ve větě nebo v syntaktické struktuře; b) schopnost slova pojit se s jinými slovními druhy, nebo s gramatickými částicemi tak, aby byl vyjádřen specifický gramatický význam; c) lexikální - gramatický význam slova; d) struktura slova.²⁶² Můžeme tedy konstatovat, že Bui Khánh Thê v zásadě vychází při třídění čamských slov z distinkce autosémantika – synsémantika, tj. rozlišení slov podle lexikálního a gramatického významu²⁶³, zároveň však uplatňuje klasické dělení na slovní druhy. Na tomto základě pak Bui Khánh Thê uvádí klasifikaci čamských slov v následující tabulce²⁶⁴:

Bui Khánh Thê - tabulka I (1981):

Funkční charakteristika čamských slov		Skupiny autosémantik a synsématik	
		1. Verba	

²⁵⁹ Broschart, J., Dawuda, C., *Beyond Nouns and Verbs: Typological Studies in lexical categorisation*, s. 3. Dostupné na www: < <http://www.amor.rz.hu-berlin.de/~h2816i13x/Linguist>>

²⁶⁰ Moussay, G., *Dictionnaire Cam – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. XXIV.

²⁶¹ Bui Khanh The, *op. cit.*, s. 122.

²⁶² Bui Khánh Thê, *Từ điển Chăm - Việt*, Hà Nội 1995, s. XLIV.

²⁶³ Čermák, František, *Jazyk a jazykověda*, UK 2001, s. 179. Samostaný lexikální význam mají obvykle jen substantiva, adjektiva, verba, adverbia, závislý gramatický význam mají ostatní s výjimkou interjekcí ... Zatímco autosémantika tudíž mají vedle své obecné slovnědruhové funkce i jasný význam, synsémantika mají vždy zřetelnou jen funkci; výraznější význam mají zčásti jen předložky a záložky, popř. numerativy / klasifikátory.

²⁶⁴ Bui Khánh Thê, *Về cơ cấu tiếng Chăm*, Luận án phó tiến sĩ (tóm tắt nội dung), Hà Nội 1981, s. 25.

Tvoří větné členy	Tvoří základní větné členy, ale také mohou tvořit členy modifikující	2. Adjektiva	7. Pronomina, která mohou substituovat uvedené slovní druhy
		3. Substantiva	
	Tvoří většinou modifikující větné členy	4. Elementy temporality (chronémy)	
		5. Numeralia	
Tvoří jenom modifikující větné členy	6. Adverbia		
Netvoří větné členy	Jsou nezávislé, mohou být ekvivalentem věty	8. Interjekce	
		9. Klasifikátory	
	Synsématica se (závislým) gramatickým významem	10. Gramatické elementy	
		11. Konjunkce	
	12. Partikule		

Dále Bùi Khánh Thế zdůrazňuje, že „pomocná slova a většina synsématických výrazů mají svůj původ v autosémantických výrazech, v jejich primitivním významu (primitive meaning) ... je zřejmé, že mnoho pomocných slov se postupně gramatikalisovalo.“²⁶⁵

V Bùi Khánh Thếově Čamsko – vietnamském slovníku²⁶⁶ je uvedeno, že „mnoho čamských autosémantik má kromě obecného gramatického významu zároveň specifický gramatický význam, který však bývá častěji vyjádřen synsématickými výrazy. Některé z nich si doposud více či méně zachovaly svůj lexikální význam, jehož stopy najdeme ve formálním významu.“²⁶⁷ Ve slovníku je uvedena také poněkud přepracovaná tabulka čamských slov²⁶⁸, kterou uvádíme pro srovnání²⁶⁹:

²⁶⁵ Bùi Khánh Thế, *Từ điển Chăm - Việt*, Thành phố Hồ Chí Minh 1995, s. XLIV.

²⁶⁶ Bùi Khánh Thế, *Từ điển Chăm - Việt*, Thành phố Hồ Chí Minh 1995.

²⁶⁷ *Ibid.*, s. XLV.

²⁶⁸ *Ibid.*, s. XLV.

²⁶⁹ Pokud se týká české terminologie, řídíme se publikací Čermák, F., *Jazyk a jazykověda*, UK 2001.

Bùi Khánh Thế – tabulka II (1995):

Funkční charakteristika čamských slov		Skupiny autosémantik a synsématik		
Tvoří větné členy	Tvoří základní větné členy, ale také mohou tvořit členy modifikující	Verbální fráze	1. Verbum	6. Pronomina, která mohou substituovat uvedené slovní druhy
			2. Adjektivum	
		Substantivní fráze	3. Substantivum	
			4. Elementy temporality (chronémy)	
			5. Numeralia	
Netvoří větné členy	Jsou nezávislé, mohou být ekvivalentem věty	7. Interjekce		
	Synsématica s (závislým) gramatickým významem	8. Gramatické elementy		
		9. Konjunkce (a prepozice)		
		10. Partikule		

Vidíme, že obě tabulky se poněkud liší, a to jak ve funkční charakteristice čamských slov (v tabulce II Bùi Khánh Thế zahrnul do jedné podskupiny slova tvořící větné členy základní i modifikující), tak v počtu skupin autosémantik a synsématik – jsou vynechána adverbia a klasifikátory jako zvláštní druhy. Předpokládáme tedy, že Bùi Khánh Thế řadí adverbia k adjektivům (obdobná situace existuje např. ve vietnamštině, kde je hranice mezi adjektivem a adverbiem velice vágní) a klasifikátory ke gramatickým elementům, což z jeho komentáře nevyplývá explicitně. Naopak přibylo členění na verbální a substantivní fráze. „Realizací větných členů bývají jen autosémantika a jejich substituty (pronomina a numeralia). Synsématica (prepozice, konjunkce a partikule) fungující vedle nich jen jako pomocné relační prvky, ne však plnohodnotné komponenty, se obvykle za větné členy nepovažují; interjekce nejsou ani tím, ani tím, jsou to ekvivalenty vět.“²⁷⁰

V Trần Trí Dõiově publikaci²⁷¹ je pak uvedena další klasifikace čamských slov podle Bùi Khánh Thếa, v níž je zachováno členění na verbální a substantivní fráze a znovu jsou vedle sebe postavena adjektiva i adverbia. Nevyplývá z ní, že pronomina mohou substituovat vybrané slovní druhy. V některých případech byly použity jiné vietnamské termíny.

²⁷⁰ Čermák, F., *Jazyk a jazykověda*, UK 2001, s. 157.

²⁷¹ Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 173.

Bùi Khánh Thế, Trần Trí Dõi – tabulka III (1999):

Subst. – substantiva

Adj. – adjektiva

Num. – numerale

Adv. – adverbia

Elem. temp. – elementy temporality

Gram. elem. – gramatické elementy

Pron. – pronomina

Partik. – partikule

Verb. – verba

Konj. – konjunkce

Podívejme se dále na klasifikaci čamských slov na základě Moussayova slovníku,²⁷² která v souladu se Skaličkovou teorií pomíjí morfologii a syntax čamského jazyka.

5. 3. 1 Substantivum

Podle Moussaye je za čamské substantivum možno považovat každé jádro (mot-noyau), za nímž může následovat výraz *ni* nebo *năn*, tj. ukazovací zájmena *tento, tato, toto, tamten, tamta, tamto*.²⁷³

Př. (čam.): *urang ni – tento člověk*

urang năn – tamten člověk

Z tohoto principu můžeme vycházet při komparaci s dalšími jazyky v daném lingvistickém areálu, např. s vietnamštinou nebo s indonéštinou.

Př. (viet.): *ngưòì nàỳ – tento člověk*

ngưòì đố / ngưòì áy – tamten člověk

Př. (ind.)²⁷⁴: *orang ini – tento člověk*

orang itu – tamten(onen) člověk

²⁷² Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. XXIV.

²⁷³ *Ibid.*, s. XXIV.

²⁷⁴ Příklady přejímáme z publikace: Oplt, M., *Učebnice indonéštiny*, Praha 1966, s. 32 – 35.

5. 3. 2 Klasifikátor

Moussay nevěnuje čamským klasifikátorům téměř žádnou pozornost, pouze v poznámce podotýká: „Dans un énoncé incomplet (par exemple *muryaw ni: ce chat*) se trouve un mot-noyau autour duquel on peut substituer des éléments grammaticaux de nature différente. Par exemple, dans l'énoncé *muryaw ni*, le mot *muryaw* est le mot-noyau. On pourra dire en substituant d'autres éléments: *tha Trey muryaw, krow' muryaw...*“²⁷⁵ Uvedené příklady Moussay uvádí pouze v překladu do vietnamštiny, doplňujeme tedy ještě český překlad: *tha Trey muryaw / một con mèo / jedna kočka; krow' muryaw / tất cả những con mèo / všechny kočky*. Významy podle Bùì Khánh Thêova vietnamsko-čamského slovníku:²⁷⁶ *tha* – jeden, jedna (viet. *một*); *Trey* (Bùì Khánh Thê uvádí přepis *tray*²⁷⁷) – klasifikátor pro životná substantiva (viet. *con*); *muryaw* – kočka (viet. *mèo*); *krow'* (Bùì Khánh Thê uvádí přepis *grop*) – všechny, všechny (viet. podle Bùì Khánh Thêova vietnamsko-čamského slovníku *mọi*, zatímco v Moussayově poznámce je uvedeno *tất cả những*, ve slovníkové části najdeme také vietnamský význam *mọi*; ve vietnamštině je význam obou výrazů podobný, nikoli však zcela totožný. Otázkou zůstává, zda v čamštině v tomto případě existuje také tak jemná výrazová nuance jako ve vietnamštině.)

Čamskými klasifikátory se zabývá také G. Thurgood: „The first appearance of the classifier introduces a new entity into the flow of discourse. Typically, this first mention of the classifier co-occurs with the number *tha* ‘one’, in which case it is marking the entity as indefinite as well as singular. Subsequent mentions of the classifier (with reference to the same entity), however, serve a different function and are often not accompanied by any quantifier. In such subsequent mentions the classifier serves as a sort of pronoun, parallel to the way that nouns characterizing social roles such as grandmother, elder sister, stepmother, king, and such are used in the place of pronouns.“²⁷⁸

Nutno doplnit, že v Moussayově slovníku najdeme u výrazů pro čamské klasifikátory označení „catégoriel“, např.: *thruh* (původní význam *hnízdo*) – vietnamsky *chiéc* (původní význam *samotný*) / klasifikátor pro vybraná neživotná substantiva a pro jeden předmět z páru; *urang* (původní význam *člověk*) – vietnamsky *đũa* (původní význam *jednotlivec, jedinec*) / klasifikátor pro děti a níže postavené dospělé osoby. Podle Moussaye v tomto

²⁷⁵ Moussay, G., *op.cit.*, s. XXIV.

²⁷⁶ Bùì Khánh Thê, *Từ điển Việt – Chăm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1996.

²⁷⁷ *Ibid.*, s. IV. Pod pojmem „přepis“ uvádíme transliteraci z čamského písma *akhar thrah* tak, jak je uvedena v Bùì Khánh Thêově slovníku. Zároveň je v něm uvedena současná výslovnost (na základě vietnamského fonetického přepisu) v čamských oblastech provincií *Ninh Thuận* a *Binh Thuận* (tj. oblast východního čamského dialektu), kterou však v této části práce nepovažujeme za relevantní.

²⁷⁸ Thurgood, G., *A Preliminary Sketch of Phan Rang Cham*, s. 13.

Dostupné na [www: <http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/cham_mar1.pdf>](http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/cham_mar1.pdf)

případě čamský klasifikátor *urang* neodpovídá vietnamskému klasifikátoru pro osoby *nguròi* (původní význam *člověk*), ale vidáme, že plně odpovídá indonéskému klasifikátoru *orang* (člověk), který je uváděn v Opltově učebnici jako „numerativ (klasifikátor)²⁷⁹ pro lidi“²⁸⁰. Navíc „v některých jazycích lze pozorovat tendenci k jejich [klasifikátorů] redukci (např. indonéština má dnes už jen tři).“²⁸¹ M. Oplt k tomu poznamenává: „Přestože dříve bylo používání numerativů naprostou nezbytností, upouští od nich v poslední době nejen hovorová, ale i spisovná indonéština.“²⁸² Tento jev můžeme pozorovat také v současné vietnamštině.

5. 3. 3 *Verbum*

Podle Moussaye za ně lze považovat každé slovo, které můžeme doplnit elementem *paco*.²⁸³ Jedná se o element prostého préterita, který Bui Khánh Thế uvádí v přepise *pajo*²⁸⁴ s vietnamskými ekvivalenty *đã* a *rôi*,²⁸⁵ což jsou ve vietnamštině také elementy prostého préterita, přičemž element *rôi* většinou překládáme jako *už*; na rozdíl od čamštiny, kde tyto elementy nutně následují verbální či adjektivní predikát, se však ve vietnamštině kladou jak před predikát, tak za něj. Srovnajme:

Př. (čam.): *Amaik rwak pajo*. (*matka, být nemocen, element préterita*) *Matka byla nemocná.*

Př. (viet.): *Mẹ đã bị ốm*. (*matka, element préterita, být nemocen*) *Matka byla nemocná. Mẹ (đã) bị ốm rồi*. (*matka, element préterita, být nemocen, element préterita*) *Matka (už) byla nemocná.*

Dále Moussay dělí čamská slovesa na *a*) slovesa stavová - bezpředmětová, po nichž může následovat element *dey* (*hodně, moc*) a na *b*) slovesa dějová - předmětová, která mohou být doplněna elementem *wơ* (*znovu, zase*). Zároveň uvádí, že „certains verbes peuvent être à la fois verbe d'état et verbe d'action. Par ex. on peut dire: *padi dey – très malade et padi wơ – retomber malade*.“²⁸⁶ Je nutno upozornit na to, že Moussayova transkripce používá pouze grafém *d*, zatímco Bui Khánh Thếova transkripce používá pro stejný foném vietnamský grafém *đ* (zároveň uplatňuje i grafém *d*, ale pro jiný foném), proto v Bui Khánh Thếově slovníku najdeme přepis *đei*,²⁸⁷ přičemž význam zůstává stejný (vietnamsky *lám – hodně,*

²⁷⁹ „Klasifikátory [pokud se pojí s číslovkou] ... se pak často nazývají úžeji numerativy.“ Čermák, F., *Jazyk a jazykověda*, UK 2001, s. 187.

²⁸⁰ Oplt, M., *Učebnice indonéštiny*, Praha 1966, s. 105.

²⁸¹ Čermák, František, *op. cit.*, s. 187.

²⁸² Oplt, M., *op. cit.*, s. 106.

²⁸³ Moussay, G., *op. cit.*, s. XXIV - XXV.

²⁸⁴ Bui Khánh Thế, *Từ điển Việt – Chăm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1996, s. 115.

²⁸⁵ *Ibid.*, s. 359.

²⁸⁶ Moussay, G., *op. cit.*, s. XXV.

²⁸⁷ Bui Khánh Thế, *op. cit.*, s. 230.

moc). Moussay však není příliš důsledný, takže v jeho slovníku lze najít ve vietnamštině občasné splývání *đ* a *d*.

Ad *a*) Hlavním problémem Moussayovy klasifikace je přesah verborum do adjektiv, respektive splývání verbálního predikátu s adjektivním, jak také dokládají jeho příklady. Pod pojmem verbe d'État (sloveso stavové) uvádí příklad²⁸⁸ *mukru dey / très beau / đệp lằm / moc hezký*, přičemž jej však překládá jak do francouzštiny, tak do vietnamštiny formou adjektiva. Moussay má pravděpodobně na mysli formu adjektivního predikátu. Z vietnamštiny do češtiny překládáme větu jednoduchou s adjektivním predikátem jako jednoduchou větu se jmenným predikátem se sponou *být*; stejným způsobem pak přeložíme tentýž typ věty z čamštiny²⁸⁹.

Př. (čam.): *Naj kathot rabah(lô)*. / *Nai kathaut rabbah (lo)*. (*ona, chudý, ubohý, hodně – synonymum dey*) *Je hodně chudá(žije v bídě)*.

Př. (viet.): *Cô nghèo khổ*. (*ona, chudý, ubohý, hodně*) *Je hodně chudá (žije v bídě)*.

Podobné příklady najdeme v indonéštině; podle M. Oplta „indonéština nepoužívá slovesa *býti*, pokud je toto sloveso sponou.“²⁹⁰

Př. (ind.): *Buku itu biru*. (*kniha, tato, modrý*) *Tato kniha je modrá*.

Ad *b*) Pro klasifikaci dějových (předmětových) sloves Moussay považuje za určující element *wơ* (*znovu, zase*)²⁹¹ v pozici za slovesem a uvádí příklady *nga wơ (ngap vok)*²⁹² / *refaire / lằm lại / znovu dělat; dôm*²⁹³ *wơ (dom vok) / redire / nói lại / znovu říci*.²⁹⁴ V tomto případě čamský element *wơ* (*vok*) / *znovu, zase* plně koresponduje s vietnamským elementem *lại / znovu, zase*, který v pozici za slovesem vyjadřuje jednorázové opakování děje se stejným objektem.²⁹⁵ Bui Khánh Thế k tomu poznamenává: „Některé gramatické signifikanty se mohou pojit pouze s určitým slovním druhem, jiné s několika slovními druhy ... např. signifikant vyjadřující opakování se může pojit jak s verbem, tak s adjektivem a je pak

²⁸⁸ Moussay, G., *op. cit.*, s. XXV.

²⁸⁹ Příklad viz Bui Khánh Thế, *Từ điển Chăm – Việt*, Thành phố Hồ Chí Minh 1996, s. XLVII. V tomto případě Bui Khánh Thế používá v úvodní gramatické části jinou transkripci než v části slovníkové, proto uvádíme obě.

²⁹⁰ Oplt, M., *Učebnice indonéštiny*, Praha 1966, s. 73. Přejímáme take příklad.

²⁹¹ Bui Khánh Thế používá přepis *vok*. Bui Khánh Thế, *Từ điển Việt – Chăm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1996, s. 224.

²⁹² V závorce uvádíme přepis podle Bui Khánh Thêa, přestože on sám ve svých slovnících tyto verbální kombinace neuvádí.

²⁹³ V tomto případě Moussay uvádí chybný přepis, správně *đom*. Bui Khánh Thế má však tutéž chybu v gramatickém úvodu svého slovníku, viz Bui Khánh Thế, *Từ điển Chăm – Việt*, Thành phố Hồ Chí Minh 1996, s. XLVI.

²⁹⁴ Moussay, G., *Dictionnaire Chăm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. XXV.

²⁹⁵ Blíže viz Nguyen Phan Canh, *Základy vietnamštiny*, Praha 1985, s. 273; Hlavatá, L., Slavická, B., *Praktická vietnamština*, Praha 2003, s. 248.

vyjádřen formulí V (verbum) – vok, případně A (adjektivum) – vok: *đom vok / nôi lại / znovu říci; càcaw wơ (hajaw vok) / xanh tươi lại / znovu zelený, znovu se zazelenat.*²⁹⁶

V indonéštině, jak píše Skalička, „je pochopitelně málo prvků čistě gramatických...Některé z těchto prvků jsou jednoznačně zvláštní slova ... jiné se přidávají jako přípony a předpony (to je znak aglutinačního typu, se kterým se mj. setkáváme ve velké míře v tagalogštině, příbuzném filipínském jazyku). ... U sloves se činnost, stav, příčina atd. vyjadřují předponou nebo příponou (*me* – vyjadřuje obvykle tranzitivní sloveso, *ber* – sloveso označující stav, *memper-*, *me-* –*kan* příčinu a tak dále).²⁹⁷

Situace podobná čamštině nastává v indonéštině u stavových (bezpředmětových sloves). „Prefix *ber* – vytváří ze slov základních slovesa odvozená. K mnohým těmto indonéským slovesům však nenajdeme český slovesný ekvivalent a přesný jejich význam se nám podaří vyjádřit jedině opisem nebo jiným druhem slova (např. přídavným jménem).²⁹⁸ Slovesa s prefixem *ber-* jsou nepřechodná, to znamená, že nemají u sebe přímý předmět. Většinou vyjadřují trvání děje nebo činnosti: *Anak itu sudah bersekolah. / Ono dítě již chodí do školy.*²⁹⁹

Pomocí dalšího prefixu se v indonéštině tvoří dějová (předmětová) slovesa. „Prefix *me-* vytváří ze slov základních slovesa. Jsou to většinou slovesa přechodná, to znamená, že mají u sebe předmět: *Saja membatja buku itu. / Čtu onu knihu.* ... V některých případech vytváří prefix *me-* i slovesa nepřechodná.³⁰⁰ Také v tomto případě vidíme podobnost s čamským elementem *vok* a vietnamským *lại*.

5. 3. 4 Aktualisanty

Moussay do tohoto pojmu zahrnuje výrazy, jejichž význam se odvíjí od aktuální konverzace. Dále je dělí na *a)* personalia (uvádí jako zástupce substantiv) a *b)* gramatické determinátory.³⁰¹

Čamská personalia se vyznačují stejným rysem jako personalia ve vietnamštině, indonéštině a dalších východních jazycích – uplatňují se jako honorifika, tj. „jazykové prostředky (zájmena aj.) užívané, v alternaci k jiným, k vyjádření stupně zdvořilosti, respektu k sociálnímu postavení osloveného ap.³⁰² V čamštině stejně jako ve vietnamštině a

²⁹⁶ Bui Khánh Thế, *Từ điển Chăm – Việt*, Thành phố Hồ Chí Minh 1995, s. XLVI.

²⁹⁷ Skalička, V., O polysyntetických jazycích, in: *Souborné dílo*, díl I., Praha 2004, s. 595 - 596.

²⁹⁸ Tedy podobně jako v čamštině či vietnamštině.

²⁹⁹ Opl, M., *Učebnice indonéštiny*, Praha 1966, s. 117 – 118.

³⁰⁰ *Ibid.*, s. 133 - 134.

³⁰¹ Moussay, G., *Dictionnaire Chăm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. XXV - XXVI.

³⁰² Čermák, F., *Jazyk a jazykověda*, UK 2001, s. 244.

indonéštině „rozlišujeme osobní zájmena podle vztahu mezi mluvčím a posluchačem. Rozhodující úlohu přitom hrají tyto faktory: úcta, zdvořilost, respekt, neutrální nebo blízký vztah, společenské postavení, vztahy mezi podřízenými a nadřízenými, stejná či rozdílná společenská úroveň a věkový rozdíl. Na základě těchto faktorů si pak mluvčí a posluchač při vzájemné komunikaci zvolí [patřičná] osobní zájmena.“³⁰³ Například pro osobní zájmeno *já* lze podle dané situace / kontextu v čamštině použít buď familiární výraz *kow*, nebo naopak *tahla*³⁰⁴, který se hodí pro oficiální styk. Pro srovnání uvádíme kromě čamštiny příklady z dalších jazyků:

Př. (čam.): *kow / kou - já (familiární výraz), tahla / dahlak - já (oficiální výraz); khol Trey / khaul drey - my (familiární výraz), khol tahla / khaul dahlak - my (oficiální výraz).*

Př. (viet.): *tao - já (familiární výraz), tòi - já (oficiální výraz); chúng tòi - my (oficiální výraz), chúng tao - my (familiární výraz).*

Př. (ind.): *aku - já (familiární výraz³⁰⁵), saja - já (oficiální výraz); kita ini - my (inkluzivní), kami ini - my (exkluzivní).* V tomto případě nedochází k rozlišení familiárního a oficiálního označení první osoby plurálu.

Na rozdíl od čamštiny a vietnamštiny má indonéština méně bohatou zásobu personalií pro první osobu singuláru, ale velmi rozvinutou pro druhou osobu singuláru (*engkau, kamu, saudara, tuan, njonja*), což je všem třem jazykům společné.

Kromě personalií řadí Moussay do výše zmíněných aktualisantů také gramatické determinátory, tedy lexémy různé slovnědruhové příslušnosti (obvykle člen, demonstrativum, adjektivum aj.), které po kombinaci zvláště se substantivem vymezují jeho platnost a význam.³⁰⁶ Například *ni* (demonstrativum) – *tento: urang ni - tento člověk, pakan / pakon* (adjektivum) – *jiný: pru' pakan / bruk pakon - jiná práce*. Stejným způsobem se determinátory kombinují se substantivem ve vietnamštině (*người này - tento člověk, việc khác - jiná práce / záležitost*) a v indonéštině (*orang itu³⁰⁷ - tento člověk, perkara lain - jiná práce / záležitost*). Skalička k tomu poznamenává: „... čistá gramatika se zde uplatňuje zároveň s polysyntetickým principem. A tak ukazovací částice, jejíž funkce se

³⁰³ Hlavatá, L., Slavická, B., *Praktická vietnamština*, Praha 2003, s. 10.

³⁰⁴ Bùi Khánh Thế uvádí přepis *kou* a *dahlak*. Bùi Khánh Thế, *Từ điển Việt - Chăm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1996, s. 384 a 426.

³⁰⁵ M. Oplt volí výraz „intimní“. „Aku je intimní, používá se při rozhovoru mezi přáteli. Saja je zdvořilý, používá se ho nejčastěji v běžné indonéštině.“ Oplt, M., *Učebnice indonéštiny*, Praha 1966, s. 45.

³⁰⁶ Čermák, F., *Jazyk a jazykověda*, UK 2001, s. 231.

³⁰⁷ Výraz *itu* v indonéštině může plnit funkci gramatického determinátoru jako demonstrativum, ... „často však ztrácí svůj pronominální charakter a stává se určitým členem.“ Oplt, M., *op .cit.*, s. 85. Vidíme tedy, že jeden výraz může mít jako gramatický determinátor několik funkcí. Pro upřesnění a na základě konzultace s rodilým indonéským mluvčím uvádíme, že v současné hovorové indonéštině se ukazovací částice *itu* neklade za substantivum, ale naopak před ně, aniž se mění význam výpovědi.

někdy podobá funkci evropského členu (*itu*) a vztažné zájmeno (*jang*) vytvářejí zvláštní slova.³⁰⁸

5. 3. 5 Specifikativa

Moussay tak souhrnně nazývá synsématica (prepozice a partikule), která „n'ont pas de position fixe dans la phrase. Ils peuvent se trouver au début de la phrase avant le sujet, soit intercalés entre le sujet et le prédicat, soit à la fin de la phrase après le prédicat.“³⁰⁹ Těchto výrazů je v čamštině, stejně jako ve vietnamštině, indonéštině a dalších polysyntetických jazycích značné množství a často to jsou původní autosémantika, která se postupně gramatikalisovala. „Podstata polysyntetického typu spočívá ve sdružování sémantických prvků bez pomoci prvků čistě gramatických. Což znamená, že sémantické prvky se sdružují buď přímo, bez pomoci ostatních prvků, nebo s pomocí jiných sémantických prvků, které zastupují prvky gramatické. ... lokální vztahy se jako např. u předložek vyjadřují pomocí některých sloves nebo podstatných jmen (např. naše předložka 's' je vyjádřena pomocí slovesa 'následovat', naše předložky 'před' a 'za' pomocí podstatných jmen 'obličej' a 'záda').“³¹⁰ Jedná se tedy z hlediska slovnědruhových kategorií např. o prepozice, partikule, časové a tázací výrazy apod. Uvádíme některé příklady na základě Moussayova slovníku³¹¹, např. prepozice *talam / dalom*³¹² - v, uvnitř, indonésky *dalam*³¹³, vietnamsky *trong*; *ala – pod*, vietnamsky *đuoi*, indonésky *bawah*; *hatey / hadei – za*, vietnamsky *sau*, indonésky *belakang*. Tyto prepozice mohou v čamštině i vietnamštině stát jak samostatně, tak mohou následovat např. za pohybovým verbem (čamsky *naw hatey / nau hadei – jít za někým, následovat někoho*, vietnamsky *đi sau*), případně za předložkou lokativu *ti / di – na, v*, vietnamsky *ở, tại*, zatímco v indonéštině se jedná o tzv. vedlejší prepozice. „Při určování místa však indonéština těchto vedlejších předložek samostatně používat nemůže a spojuje je vždy s předložkami hlavními.“³¹⁴

Mezi další specifikativa řadí Moussay např. partikuli pro záporný rozkaz *côy / jwai – ne-*, vietnamsky *đừng*, indonésky *djangan*, za níž následuje příslušné verbum, tázací výrazy jako např. *hapar / habor, thupar – proč*, vietnamsky *tại sao*, indonésky *mengapa* (při

³⁰⁸ Skalička, V., O polysyntetických jazycích, in: *Souborné dílo*, díl I., Praha 2004, s. 595 – 596.

³⁰⁹ Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. XXVI.

³¹⁰ Skalička, V., *op. cit.*, s. 588 – 589.

³¹¹ Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. XXVI - XXVII.

³¹² Uvádíme také Bùì Khánh Thêovy přepisy podle jeho Vietnamsko-čamského slovníku, pokud se liší od Moussayových. Bùì Khánh Thê, *Từ điển Việt – Chắm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1996.

³¹³ Příklady z indonéštiny přejímáme z Oplt, M., *Učebnice indonéštiny*, Praha 1966.

³¹⁴ *Ibid.*, s. 57.

překladu z čamštiny do vietnamštiny uvádí jak Moussay, tak Bui Khánh Thế také překlad *thé nào*; tomuto výrazu v češtině spíše odpovídá překlad *jak*) aj.

5. 3. 6 Numeralia

Podle Moussaye „ces mots s'emploient soit devant un nom ou un catégoriel au sens cardinal, soit après un nom au sens ordinal.“³¹⁵ Tato pozice numeralií je shodná s pozicí základních a řadových numeralií ve vietnamštině i v indonéštině, např. čamsky *twa tu / dwa tuk* – (*dvě, hodina*) *dvě hodiny*, vietnamsky *hai giò*, indonésky *dua djam*; čamsky *anur' tapha / anuk tabha* – (*dítě, druhý*) *druhé dítě*, vietnamsky *con thứ hai*, indonésky *anak jang ketiga*.

5. 3. 7 Konjunkce

Do této skupiny Moussay řadí výrazy „qui reliant soient deux mots de même nature (verbe + nom), soient deux phrases,“³¹⁶ přičemž do vietnamštiny a češtiny tyto spojovací výrazy také překládáme konjunkcemi. Patří sem jak konjunkce vyjadřující vztah mezi větami (např. *mutuh / muduh* – *proto*, vietnamsky *bởi lẽ*³¹⁷ – *proto, z důvodu ...*; *kaywa / kaywa* – *protože*, vietnamsky *bởi vì* – *protože*), tak mezi slovy. Např. čamské *thong, kam thong / saung, gom saung* – *a*, (někdy překládáme jako) *s*; vietnamsky *và*, indonésky *dan*.

Př. (čam.)³¹⁸: *Likey thong kamey naw pay'.* / *Likei saung kamai nau paik. Chlapci a dívky jdou do školy.*

Př. (viet.): *Trai và gái đi học. Chlapci a dívky jdou do školy.*

Př. (ind.): *Indonésia dan India / Indonésie a Indie*

Pro výše uvedené komparace nám sloužil jako hlavní zdroj Moussayův slovník především proto, že ve své době byl skutečně ojedinělým a průlomovým dílem a podle našeho názoru nebyl zatím překonán. Kromě vlastní slovní zásoby obsahuje také místní názvy, pojmenování rodinných příslušníků na základě příbuzenských vztahů, vybrané vědecké termíny apod. V současné době se může jevit jako poněkud zastaralý, nicméně stále zůstává nejobsáhlejším pramenem čamské slovní zásoby³¹⁹, navíc přeložené nejen do vietnamštiny, ale také do francouzštiny. Oba novější slovníky (čamsko – vietnamský a vietnamsko – čamský), které v 90. letech 20. století vydal Bui Khánh Thế, sice více vypovídají o současném

³¹⁵ Moussay, G., *op. cit.*, s. XXVIII.

³¹⁶ *Ibid.*, s. XXVIII.

³¹⁷ Vietnamský překlad *bởi lẽ* uvádíme podle slovníku Bui Khánh Thế, *Từ điển Việt – Chăm*, Thành phố Hồ Chí Minh 1996, abychom odlišili český význam *proto* (*bởi lẽ*) a *protože* (*bởi vì*). Moussay uvádí pro obě varianty pouze zkrácený překlad *bởi*, přestože ve francouzské verzi se překlad liší (*mutuh* – *c'est pourquoi*; *kaywa* – *parce que, car*). Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971, s. XXVIII.

³¹⁸ Příklady přejímáme z Moussay, G., *Dictionnaire Căm – Vietnamien - Français*, Phan Rang 1971.

³¹⁹ Přesný počet slov bohužel není ve slovníku uveden.

jazyku, ale jejich nevýhodou je, že je v nich jednak čamština kombinována pouze s vietnamštinou a jednak v nich autor používá rozdílnou transkripci čamštiny, což ztěžuje při práci s nimi orientaci, jak jsme se zmínili výše.

II. Postavení čamského jazyka v současném Vietnamu

V předchozích částech práce jsme se podrobněji zabývali charakteristikou a rozbořem čamštiny; neméně důležitá je však její současná pozice v rámci multilingvního Vietnamu. Podívejme se nejprve na původ čamského etnika, z něhož vycházejí některé specifické rysy jeho dalšího vývoje.

1. Původ Čamů

1. 1 *Vymezení areálu a kulturní vlivy*

Chceme-li se zabývat původem čamského etnika, je třeba nejprve úzce vymezit areál v rámci oblasti Zadí Indie, do něhož patří. Pro užší vymezení jsme zvolili historicky daný pojem Indočína³²⁰. Z geografického hlediska je Indočína hornatou oblastí, kterou protékají řeky, vytvářející úrodné pobřežní naplaveniny a delty. Základní nížinný útvar lze rozdělit na dvě hlavní části podle kulturních vlivů, které zde působily, a to na část, v níž převládal čínský kulturní vliv, a na část, která vycházela z indické kultury. Předěl mezi nimi tvoří soutěska Că (Đèo Că). Na sever od soutěsky Că se rozkládají nížiny bývalého Annamu a za nimi, na dolním toku Rudé řeky (*Sông Hồng*), je nížinatá oblast dřívějšího Tonkinu. Jihozápadně od soutěsky Că leží oblast hinduisované civilizace, která zaujímá střední Kambodžu s centrem v Angkoru a celé území bývalé Kočinčiny až k deltě Mekongu. „... Already by about 500 BC Indochina showed the cultural division into Sinizing and Indianizing cultures, based on geographical division, which was to mark its later history.”³²¹ Kulturní pronikání do dané oblasti bylo relisováno především podél řek nebo pobřeží, jelikož je Indočína jak od Číny, tak od Indie oddělena pohořími.

Na rozdíl od šíření čínské kultury na severovýchodě Indočiny, které probíhalo převážně formou vojenské expanse, pronikání indické kultury se realizovalo pozvolným způsobem. Země spadající do čínské sféry vlivu byly víceméně nuceny k přejímání čínských zvyků; každé podrobené území se na Čínské říši stalo politicky závislé a bylo spravováno čínskými úředníky.

Oproti tomu země, které se dostaly do sféry indického kulturního vlivu, si teoreticky mohly zachovat svou kulturu, neboť indické zvyky, jazyk a písmo jim nebyly vnucovány. Přesto však docházelo k jejich přejímání. „The Indian colonization of Southeast Asia was

³²⁰ Pojem Indočína používáme v užším geografickém i historickém smyslu; jedná se tedy o území dnešních států Vietnam, Kambodža a Laos, které byly v letech 1887 – 1945 (Laos od roku 1893) součástí Francouzské Indočiny pod francouzskou koloniální správou (v letech 1940 – 1945 byla Indočína obsazena japonskými vojsky, nicméně francouzská správa zůstala formálně zachována i po tuto dobu).

³²¹ Rawson, P., *The Art of Southeast Asia*, New York 1967, s. 12.

actually never a conquest: there were indeed no kingdoms to conquer among the tribal peoples. The kingdoms that grew up later grew in response to Indian ideas; and it seems that no mass emigration of Indians to Southeast Asia ever took place before the European period. The nuclei of Indianization were mere trading colonies, where an Indian way of life was practised and Indian forms of religion were observed. They were seen by the indigenous population to be good, so they were adopted. Intermarriage and cultural assimilation took place.³²²

Státy spadající do sféry indického kulturního vlivu však nebyly na Indii politicky závislé, byly považovány za samostatné celky, na rozdíl od států, které byly sinizovány. Následkem přejímání indického způsobu života bylo i přejímání administrativního typu podle indického vzoru. „On constate que les fonctionnaires de tous grades, à de rarissimes exceptions près, sont des indigènes. L’Inde ... a seulement fourni un système administratif dont le fonctionnement a été assuré par les indigènes.“³²³

Výsledkem indické kulturní expanse do indočínského areálu bylo vytvoření dvou státních útvarů indického typu: Čampy (viet. *Chiêm Thành*) a Fu–nanu (viet. *Phù Nam*)³²⁴. Jaké byly jejich vzájemné vztahy? G. Thurgood poznamenává: „The historical records provide several types of evidence that indicate that the people of Funan were the same people found in neighboring Champa, but this leaves open the possibility that the people themselves were Mon-Khmer speaking. ... the Chams and the Funanese were making joint naval raids and land attacks against the Red River Delta region. Thus, these frequent reports of joint Funanese and Cham raiding ventures only argue for mutual cooperation.“³²⁵

1. 2 Obyvatelstvo

Jací byli předchůdci Čampy a její původní obyvatelé? Čamové patří pravděpodobně k etnikům příbuzným malajským ostrovním kmenům, která vytvořila jednotnou kulturu podél

³²² Rawson, P., *The Art of Southeast Asia*, New York 1967, s. 18.

³²³ Coedès, G., *Les peuples de la Péninsule Indochinoise: Histoire – civilizations*, Paris 1962, s. 206.

³²⁴ Fu–nan (název vznikl jako fonetický přepis starokhmerského výrazu *bnam*, v moderní khmerštině *phnom*, což znamená „hora“), je považován za nejstarší hinduisovaný stát v Indočíně, existoval v době 1. – 6. stol. n. l. Jeho centrem byla oblast dnešního jižního Vietnamu jihozápadně od delty Mekongu (dnešní provincie An Giang, město pod ústřední správou Càn Tho), zasahoval však především na kambodžské území; nahlíží se na něj jako na předchůdce pozdější mocné Khmerské říše. Z hlediska geografického měl ideální polohu pro obchodní využití, neboť se nacházel v přirozeném centru jak pozemních, tak námořních spojnic mezi východní Indií, jižní Čínou a ostatním světem. Centrem Fu–nanu byl obchodní přístav Oc Eo, městská aglomerace indického typu s vyspělým zavlažovacím systémem. Přístav Oc Eo měl prokazatelně (na základě vietnamských a francouzských výzkumů) námořní styky s celou oblastí Thajského zálivu, s Malajsií, Indonésií, Persií a – buď přímo, nebo zprostředkovaně – také se Středomořím. Blíže viz např. Rawson, P., *The Art of Southeast Asia*, New York 1967, s. 18 – 23, též dostupné na [www: <http://www.cambodia-travel.com/khmer/funan.htm>](http://www.cambodia-travel.com/khmer/funan.htm).

³²⁵ Thurgood, G., *From Ancient Cham to Modern Dialect*, University of Hawaii Press 1999, s. 19.

pobřeží středního Vietnamu v období 1. tisíciletí př. n. l. – 1. století n. l.³²⁶ Tato kultura se nazývá *Sa Huỳnh* a lze ji lokalizovat přibližně na území dnešních vietnamských provincií Quảng Ngãi, Bình Định a Phú Yên. Celá tato oblast byla zřejmě osídlena zemědělským pobřežním obyvatelstvem a je považována za předchůdce čamské kultury. Bylo zde nalezeno mnoho hliněných uřen se zbytky lidských kostí a různé ozdobné předměty ze železa, bronzu, drahokamů a skla. Podle francouzské archeoložky Madeleine Colani, která ve třicátých letech minulého století prováděla v této oblasti archeologické výzkumy, měli příslušníci sahuynhské kultury styky jak s Indií, tak s Čínou, přičemž využívali námořních cest.³²⁷

Přibližně ve stejné době jako M. Colani uvedl svou hypotézu o původu Čamů také švédský archeolog Olov Janse, který se ve třicátých letech minulého století zabýval výzkumem sahuynhské kultury. Janse se domníval, že v 1. stol. n. l. část obyvatel nížinných oblastí dnešního severního Vietnamu přesídlila na západ, do horských oblastí, a druhá část se přemístila na jih, kde se poměrně brzy dostala do sféry indického kulturního vlivu a austronéské jazykové skupiny. Právě tito obyvatelé v nové oblasti byli podle něho předky Čamů.³²⁸ Tato hypotéza však nebyla zatím potvrzena.

O životě původních obyvatel Čampy nemáme téměř žádné zprávy. „Čínský prefekt Trương Trọng³²⁹, který spravoval prefekturu Nhật Nam³³⁰ v období Východních Chanů³³¹, jej popsal takto: ‚Lidé nežijí na stálém místě, putují všemi směry, jsou prchlivého charakteru a vynikají odvahou. Jsou zvyklí žít v horách a nikoli v nížinách.‘ Všeobecně lze na základě čínských dokumentů usuzovat, že tehdejší Čamové žili primitivním způsobem života, živili se převážně lovem a rybolovem a v používali některé zemědělské nástroje.“³³²

2. Stručný historický exkurs

2. 1 *Formování státu*

Čampa jako samostatný státní útvar vznikla s největší pravděpodobností ve druhé polovině 2. stol. n. l. V čínských zápisech je v této době potvrzována jako stát s názvem *Lin-i*, vietnamsky *Lâm Ấp*, přibližně v oblasti dnešního města Huế. Podle nejnovějších výzkumů

³²⁶ Názory na dataci kultury *Sa Huỳnh* nejsou jednotné; někteří vietnamští historikové kladou období sahuynhské kultury do rozmezí 2. tisíciletí př. n. l. – 2. stol. n. l. Blíže viz Hà Văn Tấn, *Về văn hoá Sa Huỳnh*, *Khảo cổ học*, 1978, 1, s. 52 – 63.

³²⁷ Colani, M., *Nécropole de Sahuynh*, *Cahiers de l'École Française d'Extrême-Orient*, 1937, 13, s. 9 – 10; rovněž viz Colani, M., *Recherches sur le Préhistorique indochinois*, *BEFEO*, XXX, 3 – 4, s. 299 – 422.

³²⁸ Janse, O., *The Peoples of French Indochina*, Washington 1944, s. 48.

³²⁹ V čínštině Čang Čung (*Zhang Zhong*). *Trương Trọng làm thú Nhật Nam ở đời Hán Minh đế*, citováno podle: Trần Quốc Vượng, Hà Văn Tấn, *Lịch sử chế độ phong kiến Việt Nam, tập I*, Hà Nội 1963, s. 123.

³³⁰ Nhật Nam je vietnamský přepis názvu prefektury Ž'-nan (*Rinan*).

³³¹ Vláda Východních Chanů spadá do období 25 – 220 n. l.

³³² Trần Quốc Vượng, Hà Văn Tấn, *Lịch sử chế độ phong kiến Việt Nam, tập I*, Hà Nội 1963, s. 124.

však Čampa s tímto státem nebyla totožná. „From the end of the 2nd century, a kingdom named Linyi, previously considered to be the ancestor of Champa, is mentioned in Chinese sources. Recent research shows that Linyi, at the edge of the territories placed under the domination of the Empire of the area in the north of present-day Vietnam, was in fact a state independent from Champa which, besides, was known in China by the name of *Zhanpo*.”³³³ K této době vzniku Čampy se přiklání vietnamský historik Đào Duy Anh³³⁴, dále např. G. Maspéro³³⁵ a D. G. E. Hall.³³⁶ V sanskrtských písemných památkách se tento státní útvar nazývá Campa; odtud vznikl jeho pozdější název Čampa. Výše uvedený název *Zhanpo* (Čan-pcho) je čínský přepis Čampy – nazývala se také Čan-čcheng (*Zhancheng*), což je překlad sanskrtského Čampapura nebo Čampanagara. „Teprve ze stél z konce 6. století se dozvídáme, že Čamové nazývali své království Čampou. I Čampa bylo pojmenování převzaté z názvu krajiny ve starověké severní Indii, podobně jako pozdější název Kambodža a jiné historické názvy v jihovýchodní Asii, kam zasáhl vliv indické kultury.”³³⁷

Za první zmínku o Čampě se považuje stéla z vesnice Võ Cạnh (*bia Võ Cạnh*) poblíž města Nha Trang (dnes je jeho součástí), která je považována za nejstarší epigrafický dokument v sanskrtu nalezený v Indočíně³³⁸ a „podle typu písma byla doba jejího vzniku určena jako 2. století n. l.”³³⁹ Nápis na stéle připomíná panovníka jednoho ze dvou tehdejších čamských kmenů, Kokosové palmy a Arekové palmy, které postupně vytvořily poměrně silnou říši, později schopnou po několik století odolávat jak vietnamskému tlaku ze severu, tak khmerskému tlaku ze západu. „Kmen Arekové palmy sídlil jižněji, v kraji rozprostírajícím se od dnešní provincie Phú Yên po provincii Bình Thuận, kmen Kokosové palmy obýval dnešní oblasti Quảng Nam, Quảng Ngãi a Bình Định ... Podle velikosti území, na kterém sídlily, šlo asi spíše o kmenové svazy než o kmeny.”³⁴⁰

Za zakladatele Čampy jako samostatného státního útvaru je považován Khu Liên³⁴¹, který se pravděpodobně koncem 2. století n. l. prohlásil panovníkem domorodého lidu. „When the first emperor of the Chin dynasty came to the throne in 280, the Governor of

³³³ *Art treasures of Vietnam, Champa sculpture*. Dostupné na [www: <http://www.musee-guimet.fr/Art-treasures-of-Vietnam-Champa>](http://www.musee-guimet.fr/Art-treasures-of-Vietnam-Champa)

³³⁴ Đào Duy Anh, *Lịch sử Việt Nam từ nguồn gốc đến cuối thế kỷ XIX*, Hà Nội 1958, s. 123, nesouhlasí s ním však další vietnamští historikové Trần Quốc Vượng a Hà Văn Tấn např. v publikaci *Lịch sử chế độ phong kiến Việt Nam, tập I*, Hà Nội 1963, s. 124. V této souvislosti je nutno doplnit, že Đào Duy Anh byl jedním z mála vietnamských historiků, který vycházel převážně z francouzských výzkumů.

³³⁵ Maspéro, G., *Le Royaume de Champa*, Paris 1928, s. 9.

³³⁶ Hall, D. G. E., *A History of South-East Asia*, London 1981, s. 967.

³³⁷ Vasiljev, I., *Za dědictvím starých Vietů*, Praha 1999, s. 96.

³³⁸ Coedès, G., *Les peuples de la Péninsule Indochinoise: Histoire - civilisations*, Paris 1962, s. 54.

³³⁹ Vasiljev, I., *op. cit.*, s. 93.

³⁴⁰ *Ibid.*, s. 93.

³⁴¹ Vietnamsky Khu Liên, v českém přepise čínštiny Čchü Lien (*Qu Lian*).

Tongking addressed a memorial to him complaining of the raids of the Lin-yi, aided by friendly bands from Funan³⁴², upon the commandery of Je-nan. The *Chin History*, in recording this incident, says that the state to which the Lin-yi raiders belonged had been founded about a century earlier by a native official, Ch'ü Lien, who had taken advantage of the weakness of the Han dynasty (206 B. C. – A. D. 221) to carve out a kingdom for himself at the expense of Je-nan in the year A. D. 192.”³⁴³

Potomci Khu Liêna využili dočasné nejednotnosti Číny v období Tří říší (221 – 280) a rozšířili své území směrem na sever. Počátkem 3. století n. l. došlo v oblasti mezi výběžkem Hoành Son (Příčný hřbet³⁴⁴ a soutěskou Hải Vân (Soutěska Mraků³⁴⁵, francouzsky Col de Nuages) zřejmě poprvé ke střetu zástupců dvou asijských civilizací, kdy proti sobě stáli hinduisovaní Čamové, snažící se proniknout na sever, a sinisovaní Vietnamci, kteří se snažili na jihu získat nová území. Z druhé poloviny 4. století se díky Bhadravarmanovi I. datují první zápisy o Čampě v sanskrtu na kamenných stélách a zdá se, že do této doby také spadá první důkaz šivaismu v Čampě. „Bhadravarman, ... founded the first sanctuary to be built in the Misön³⁴⁶ area and dedicated it to Siva-Bhadrešvara.³⁴⁷ ... These inscriptions indicate clearly that the Court religion was Siva-worship; the god Siva – Bhadrešvara was represented by a linga, which is the earliest of its kind in South – East Asia.”³⁴⁸

2. 2 Boje Čamské říše a její zánik

V průběhu 5. – 7. století se Čamové jednak snažili výboji na sever rozšířit své území, jednak navázali užší obchodní styky s Čínou. Druhá polovina 8. století znamenala pro Čampu nutnost obrany před prudkými útoky z Jávy, které byly odraženy až díky pomoci čínského vojska. Ke zlepšení vztahů Čampy s Jávou nicméně došlo až koncem 9. století.

V roce 938 využili Vietnamci dočasného oslabení Čínské říše po pádu dynastie Tchang, k němuž došlo v roce 907, získali nezávislost a založili nový samostatný stát *Đại Cồ Việt*. Tím byl dán první impuls k postupu Vietnamců dále na jih a pozdějšímu obsazování čamských území, které vedlo až k zániku Čamské říše. „Contrairement aux Vietnamiens et aux peuples sinisés qui peuvent aisément transporter l'autel des ancêtre, l'attachement des

³⁴² O vzájemné vojenské podpoře Čampy a Fu-nanu jsme se zmínili výše, viz též Thurgood, G., *From Ancient Cham to Modern Dialect*, University of Hawaii Press 1999, s. 19.

³⁴³ Hall, D. G. E., *op. cit.*, s. 28.

³⁴⁴ Používáme Vasiljevův překlad. Vasiljev, I., *op. cit.*, s. 84.

³⁴⁵ I. Vasiljev překládá tento název „Sedlo moře a mračen“. Vasiljev, I., *op. cit.*, s. 95.

³⁴⁶ Vietnamsky *Mỹ Sơn*, posvátné čamské město, které v roce 1999 UNESCO zaneslo do seznamu světového dědictví. V současné době je částečně rekonstruováno a stalo se vyhledávaným kulturně - turistickým cílem.

³⁴⁷ Šiva Brhadišvara.

³⁴⁸ Hall, D. G. E., *op. cit.*, s. 34.

Chams (tout comme des autres minorités ethniques des hautes plateaux du centre Vietnam) au sol, ainsi qu'au cimetière familial, est viscéral et peut conduire à des émeutes sanglantes lors d'expropriations. Confisquer la terre des Chams, c'est confisquer leur âme et détruire leur système spirituel ... la frontière est quelque chose de sacré, c'est une donnée religieuse qu'on ne peut modifier.³⁴⁹ Právě získání nových území v oblasti Čampy (případně Khmerské říše) bylo motivem tzv. vietnamského „pochodu na jih“ – *Nam Tién*, který byl zahájen počátkem 11. století.

Ve 12. století a v první polovině 13. století Čampu navíc oslabily boje se sousední Khmerskou říší; období druhé poloviny 13. století je charakterizováno mongolskými vpády, které dočasně sjednotily vietnamská a čamská vojska v postupu proti nim. Nakonec se jak Čampa, tak tehdejší vietnamský stát *Đại Việt* staly dobrovolnými vazaly mongolské dynastie Jüan, která ovládla Čínu.

V roce 1471 na Čampu úspěšně zaútočil vietnamský král Lê Thánh Tông a definitivně ji porazil. „Beyond it in the far south a diminutive Cham state continued to exist for some centuries. A succession of kings was recognized by China until 1720, when the last king fled with most of his people before Annamite pressure into Cambodian territory. His last descendant died early in the present century.“³⁵⁰

V současné době je za posledního potomka čamského královského rodu považována Nguyễn Thị Đào, která žije v okrese Bắc Bình v provincii Bình Thuận: „According to matrilinear tradition, only women of the family line may decide matters of inheritance and the disposal of ancestral property.“³⁵¹

3. Specifika čamské sociální struktury

Jak je uvedeno výše, Čampa se obecně řadí k hinduizovaným státním útvarům, které vznikaly v oblasti jihovýchodní Asie, nicméně se v ní během historie vystřídalo (respektive koexistovalo) více náboženských směrů (hinduistická náboženství, buddhismus, islám), jejichž vliv se postupně projevoval nejen v kulturní sféře, ale také v sociální struktuře čamského etnika.

³⁴⁹ Féo de, A., *Les Chams, l'islam et la revendication identitaire*, Mémoire de DEA, EPHE 2004. Dostupné na [www: <http:// free.fr/agnesde feo/>](http://free.fr/agnesdefeo/)

³⁵⁰ Hall, D. G. E., *op. cit.*, s. 210.

³⁵¹ Nguyễn Văn Cự, Ngô Văn Doanh, Hardy, A., *Du khảo văn hoá Chăm. Peregrinations into Chăm Culture*. Hà Nội 2005, s. 85.

Jak jsme ukázali, hlavním specifikem Čamů je v současné době jejich multireligiosita a z ní vyplývající nejen religiousní, ale i částečná jazyková separace. Jedním ze základních problémů čamské multireligiosity je její vliv na sociální strukturu tohoto etnika, neboť u východních Čamů se zachovala původní matriarchální společnost, zatímco západní Čamové přešli pod vlivem islámu k patriarchátu. „La grande famille matriarcale est un trait commun aux populations malayo-polynésiennes installées en Indochine (*Chăm, E-đê, Gia-rai, Raglai, Chu-ru*): les enfants appartiennent au côté maternel, ils sont enterrés au cimetière de la famille maternelle, la femme a l'initiative du mariage et détient le droit d'héritage. Elle joue un rôle déterminant. Parmi les populations, les *Chams* sont partisans d'un matriarcat rigoureux qui n'a pas même reculé devant le brahmanisme de caractère plutôt patriarcal.”³⁵² Agnès de Féo k tomu poznamenává: „Les Chams sont une ethnie matrilineaire. Tout ce qui est créé dans la famille maternelle lui appartient. L'homme ne possède jamais rien en propre. Les biens appartiennent toujours à une lignée maternelle, celle de son épouse ou de sa mère. Le futur marié organise une cérémonie devant l'autel des ancêtres de sa lignée maternelle pour emprunter les vêtements qu'il porte afin de se rendre au mariage. Trois jours plus tard, il revient les rendre à sa famille lors de la cérémonie du rendu du vêtement. Lorsqu'il divorce, l'homme cham retourne sous la direction de sa propre lignée maternelle. De même à sa mort, l'homme est enterré dans le *kut* (pour les Chams brahmanistes) ou le *ghul* (pour les Chams bani islamisés) de sa lignée maternelle.”³⁵³

V současné době je však ve Vietnamu na Čamy nahlíženo spíše jako na muslimy; např. v nejnovějších oficiálních údajích o náboženství ve Vietnamu nejsou hinduističtí věřící vůbec zastoupeni, takže jejich počet není znám³⁵⁴.

3. 1 Vliv bráhmanismu

Původní matrilineární sociální struktura východních Čamů v podstatě nebyla ovlivněna ani příchodem bráhmanismu, který do jižního Vietnamu začal pronikat z Indie pravděpodobně v 1. - 2. století n. l. prostřednictvím indických obchodníků zakládajících v dané oblasti nové obchodní osady. Spolu s rozvojem obchodu s Indií se v Čampě začal projevovat indický vliv také v politické a sociální sféře, která byla značně ovlivněna přejatým bráhmanismem. Nicméně podle Phan Văn Dôpa v pozdější době „l'organisation sociale

³⁵² Nguyen Xuan Nghia, Phan Van Dop, La culture Cham au Sud Vietnam, *Etudes vietnamiennes* 22 (92), 1989, s. 51-52.

³⁵³ Féo de, A., *La matrilinearité des Chams du Panduranga*.

Dostupné na [www: <http://agnesreportages.free.fr/reportages/vietnam/chams/index.htm>](http://agnesreportages.free.fr/reportages/vietnam/chams/index.htm)

³⁵⁴ *Religion and Policies Regarding Religion in Vietnam*, Hanoi 2006, s. 24.

matriarcale et l'esprit national ont remplacé la trinité brahmanique par la déesse Pô Nagar et deux héros nationaux (Pô Klong Garai³⁵⁵ et Pô Rômé).³⁵⁶

Můžeme konstatovat, že charakter čamského bráhmanismu se poněkud liší od indického. Z nejvyšší božské trojice (Brahma – Stvořitel, Višnu – Udržovatel a Šiva – Ničitel) byl nejrozšířenější kult boha Šivy, který byl uctíván především ve formě lingamu. Dalším nejvíce uctívaným božstvem v Čampě byl Višnu, považovaný za dobrého vládce nad lidskými osudy. Naproti tomu u Čamů neexistoval přesně vymezený Brahmův kult, přestože jeho vyobrazení najdeme na šivaistických či višnuistických chrámech, jak podotýká např. Po Dharma, který se zabývá výzkumem čamské kultury. „In the 4th century Amaravati (present-day Quang Nam) was the biggest center of Hinduism and was able to maintain its orthodoxy for eight centuries. Among the three Hindu deities, Siva was chosen by its people as reflected in the ruins of My Son, where a temple was erected in 400 AD. There was also a small portion of their temples dedicated to Visnu, who was occasionally worshipped. Whereas, Brahma with its more famous image did not become an object of worship and there was no temple dedicated to it.”³⁵⁷

Podle Ngô Văn Doanhe byla čamská společnost shodně s indickou rozdělena na čtyři základní stavy (varny), tzn. na bráhmany (kněze, obětníky a náboženské učitele), kšatrije (válečníky), vaišje (hospodáře a obchodníky) a šúdry (pracující venkovský lid, řemeslníky a sloužící). „Na čamských stélách jsou většinou zmínky, že ten či onen panovník nebo hodnostář patřil mezi bráhmany³⁵⁸, popř. kšatrije ... toto rozdělení bylo však spíše formální než opravdové a hranice mezi jednotlivými varnami nebyly tak striktně dány jako v Indii. V Čampě byly obvyklé případy, kdy si muž vzal ženu z jiné varny a naopak.“³⁵⁹ Poněkud jinak nahlíží na sociální rozvrstvení v hinduisovaných státech této oblasti G. Coedès: „Le gros de la population était, du moins au Cambodge, réparti en classes plutôt qu'en castes (bien que le mot désignant la classe soit le même que celui qui dans l'Inde désigne la caste: *varna*). Ces classes semblent avoir été constituées par des corporations de gens exerçant héréditairement

³⁵⁵ Často je také užíván přepis Pô Klong Giarai.

³⁵⁶ Nguyen Xuan Nghia, Phan Van Dop, *op. cit.*, s. 56.

³⁵⁷ Po Dharma, *The Champa Culture*, in: Haji Adi Taha, *Po Dharma, Costumes of Champa, the Malay Group in Vietnam*. Jabatan Muzium dan Antiquiti 1998.

Dostupné na [www: <http://webpages.csus.edu/~sac94006/culturelanguage.htm>](http://webpages.csus.edu/~sac94006/culturelanguage.htm)

³⁵⁸ S tímto tvrzením naopak nesouhlasí G. Coedès: „Il semble d'ailleurs qu'au Cambodge, comme au Champa, les brahmanes n'aient pas occupé un rang aussi prééminent que dans l'Inde.“ Coedès, G., *Les peuples de la Péninsule Indochinoise: Histoire - civilisations*, Paris 1962, s. 206.

³⁵⁹ Ngô Văn Doanh, *Văn hoá cổ Champa*, Hà Nội 2002, s. 349.

la même profession. L'abolition de ce système, en tant que système organisé, doit être en grande partie l'oeuvre du bouddhisme.³⁶⁰

Zřejmě o něco později než hinduistická náboženství se do Čampy dostal právě také buddhismus. Otázka pronikání buddhismu do Vietnamu a Čampy není ještě zcela prozkoumána. Prvními buddhistickými misionáři v Čampě byli pravděpodobně Indové, vyznávající hínajánový buddhismus, kteří se do této oblasti dostávali z jihu po moři. Po období poměrně silného rozkvětu byl však buddhismus v Čampě zcela zatlačen do pozadí islámem.³⁶¹

Vlivem islamizace Čamské říše, která koresponduje s obdobím jejího úpadku, došlo k rozdělení čamské společnosti na dvě základní skupiny: matrilineární a patrilineární, které víceméně odpovídají separaci na východní (hinduizované) Čamy a západní (muslimské) Čamy³⁶². Za nejnovější práci, která se zabývá čamskými muslimy, považujeme disertační práci francouzské novinářky Agnès de Féo „*Les Chams, l'islam et la revendication identitaire, des origines de l'islamisation au radicalisme islamique actuel*“ z roku 2004. Autorka se v ní však zabývá především čamskými muslimy v Kambodži, a těm, kteří žijí ve Vietnamu, se věnuje pouze okrajově.

4. Současné postavení čamštiny ve Vietnamu

4. 1 Ohrožený jazyk

V zásadě můžeme konstatovat, že Čamové si sice dosud uchovali svoji mateřštinu a aktivně ji používají i v současné době, je však natolik potlačena a zasažena vietnamštinou (u východních Čamů) či khmerštinou, respektive malajštinou či arabštinou (u západních Čamů), že je možno ji zařadit mezi tzv. ohrožené jazyky – endangered languages, i když má zatím oficiálně značný počet mluvčích³⁶³. Vezmeme-li v úvahu lingvistická kritéria z 90. let 20. století³⁶⁴, zdá se tato možnost více než zřejmá, přestože v literatuře se s tímto zařazením čamštiny zatím oficiálně nesetkáme. „What is endangered language? There are many ways of

³⁶⁰ Coedès, G., *Les peuples de la Péninsule Indochinoise: Histoire - civilisations*, Paris 1962, s. 207.

³⁶¹ O islámu v Čampě jsme pojednali podrobněji v části, která se zabývá čamskými dialekty.

³⁶² Pro zjednodušení v tomto případě pomíjíme Čamy *Bani*, o nichž jsme blíže pojednali v jazykové části práce.

³⁶³ Údaje o počtu Čamů ve Vietnamu se značně rozcházejí; nejpřesnější údaj je zřejmě 132 873 osob, z toho největší počet obývá provincii Ninh Thuận (57 137 osob). Phan Đăng Nhật (ed.), *Luật tục Chăm và Luật tục Raglai*, Hà Nội 2003, s. 43.

³⁶⁴ Podle kritérií stanovených v 90. letech se ohrožený jazyk vyznačuje: „the small number of speakers, their ages, whether or not children are using the language, the use of other languages regularly in various cultural settings, feelings of ethnic identity and attitudes about their language in general, the urban drift of the (often younger) population, government and church policies, the language(s) used in education, as well as economic intrusion and exploitation. The language may also lack compelling influences to maintain its integrity, such as an alphabet, a body of literature, and dynamic users who read and write it. The language may also lack prestige and the passionate support of its speakers.“ Dostupné na [www: <http://www.sil.org/sociolx/ndg-lg-faq.html>](http://www.sil.org/sociolx/ndg-lg-faq.html)

defining endangered languages, the most simplistic being languages below some critical number of speakers. Smaller languages *are* in more danger, but the complex social, economic, political, or religious factors are decisive for the transmission of an original language from parents to children.³⁶⁵ ... Krauss, in his comparison of languages to endangered biological species, defines three categories of languages: *moribund*: 'languages no longer being learned as mother-tongue by children'; *endangered*: 'languages which, though now still being learned by children, will--if the present conditions continue--cease to be learned by children during the coming century'; and *safe*: languages with 'official state support and very large numbers of speakers'³⁶⁶.

Pro definici ohrožených jazyků stanovilo UNESCO v roce 2003 devět základních kritérií vymezujících stupeň ohrožení: „intergenerational language transmission; absolute number of speakers; proportion of speakers within the total population; trends in existing language domains (areas of use); response to new domains and media; materials for language education and literacy; governmental and institutional language attitudes and policies, including official status and use; community members' attitudes toward their own language; amount and quality of documentation.“³⁶⁷

O tématu ohrožených jazyků jednal také Mezinárodní lingvistický kongres, který se konal ve dnech v červenci 2003 v Praze. Zúčastnili se jej jazykovědci z padesáti zemí světa. Pořádal jej Stálý mezinárodní komitét lingvistů (CIPL) ve spolupráci s Ústavem formální a aplikované lingvistiky MFF UK, Centrem počítačnické lingvistiky a Ústavem pro jazyk český AV ČR. „Tématem, k němuž se mezinárodní lingvistický kongres nemohl nevyslovit, bylo stále aktuálnější téma ohrožených jazyků. O vymírání jazyků vzniká v současné době – paradoxně zejména v lingvistice anglo-americké – řada studií, monografií a sborníků. Předpokládá se totiž, že jazyky vymírají nejen v časovém horizontu staletí, desetiletí, roků, ale mizejí vlastně denně... D. H. Whalen (z Haskinsových laboratoří a z Fondu ohrožených jazyků) zdůraznil ve svém plenárním referátu význam materiálové dokumentace jazyků, jimiž se postupně přestává mluvit. ... Za termínem ohrožený jazyk se ovšem skrývá široký pojem

³⁶⁵ Kindell, G., Endangered Language Groups, in: Sociolingo: International Sociolinguistic Department Newsletter 1994, 7, s. 1 - 3. Dostupné na [www: < http://www.sil.org/sociolx/ngd-lg-grps.html>](http://www.sil.org/sociolx/ngd-lg-grps.html)

³⁶⁶ Krauss, M., The world's languages in crisis, *Language* 68, 1992, 1, s. 1 – 42. Citováno podle: Kindell, G., op. cit. Dostupné na [www: < http://www.sil.org/sociolx/ngd-lg-grps.html>](http://www.sil.org/sociolx/ngd-lg-grps.html)

³⁶⁷ *Safeguarding of the Endangered Languages*. Dostupné na [www: <http://www.unesco.org/culture/heritage/intangible/meetings/paris_march2003.shtml>](http://www.unesco.org/culture/heritage/intangible/meetings/paris_march2003.shtml)

mající jen nezřetelné sociolingvistické kontury. V situaci ohrožení ze strany nějakého dominantního jazyka se dnes nachází vlastně většina jazyků světa.³⁶⁸

Problematiky ohrožených jazyků se týká také publikace Leoše Šatavy,³⁶⁹ v níž „autor ukazuje, že zastavit kulturní asimilaci a oživit skomírající jazyk je možné. ... Argumenty, které se ve prospěch oživovacích jazykových programů používají, rozdělil L. Šatava na idealistické a praktické.

Idealistická argumentace zdůrazňuje, že se lidská existence neomezuje na pragmatický aspekt, ale že má také své emocionální, estetické a kulturní rozměry. Jazyk je v této argumentaci úzce spjat se všemi dimenzemi lidské existence, je chápán jako společná paměť etnika, jako jeho kulturní dědictví. Jeho případný zánik je pokládán za nenahraditelnou ztrátu pro kulturu lidstva.

Praktická argumentace zdůrazňuje výhody znalosti menšinového jazyka pro praktický život, ať už se tyto výhody týkají intelektuálního rozvoje bilingvního dítěte nebo větších šancí dvojjazyčného mluvčího při hledání zaměstnání apod.³⁷⁰

V souvislosti s praktickou argumentací uvádí M. Brunelle, že „Cham language has no monolingual speakers ... written Cham is now only used in educational materials – why learn a new script then?“³⁷¹ a dále upozorňuje, že Čamové píší ve vietnamštině i většinu osobní korespondence (dopisy, e-maily, chat) a nevydávají v čamštině žádné noviny ani časopisy.³⁷²

Z historického hlediska má zajímavý náhled na čamštinu G. Thurgood, který uvažuje o její možné kreolisaci či pidgingisaci: „Despite the fact that Cham has been spoken on the coast of Vietnam over two thousand years, the structures of the Austronesian language Cham, spoken in Vietnam are strikingly transparent semantically and structurally – a highly learnable language reminiscent in many regards of an early creole. ... Although it is quite evident that the language was heavily influenced by intense contact with the Mon-Khmer languages of Vietnam³⁷³, there is no historical data to suggest Cham ever underwent a pidginization stage;

³⁶⁸ Čmejrková, S., *Mezinárodní lingvistický kongres v Praze*. Dostupné na [www:
<http://www.abicko.avcr.cz/bulletin_txt_show_clanek.php?Cislo=10/2003&Poradi=03>](http://www.abicko.avcr.cz/bulletin_txt_show_clanek.php?Cislo=10/2003&Poradi=03)

³⁶⁹ Šatava, L., *Jazyk a identita etnických menšin (Možnosti zachování a revitalizace)*, Praha, Cargo Publishers 2001.

³⁷⁰ Kaderka, P., Jak chránit ohrožené jazyky, *Vesmír*, 81, 2002, 12, s. 705. Dostupné na [www:
<http://www.vesmir.cz/clanek.php3?CID=2405>](http://www.vesmir.cz/clanek.php3?CID=2405)

³⁷¹ Brunelle, M., *Diglossia, bilingualism and language maintenance in Eastern Cham*. Dostupné na [www:
<http://aix.1.uottawa.ca/~mbrunell/Research.htm>](http://aix.1.uottawa.ca/~mbrunell/Research.htm)

³⁷² *Ibid.*, Dostupné na [www:
<http://aix.1.uottawa.ca/~mbrunell/Research.htm>](http://aix.1.uottawa.ca/~mbrunell/Research.htm)

³⁷³ Thurgood vychází z historického vývoje čamštiny: „The early arriving pre-Chamic peoples most likely landed south Danang and thus probably encountered Bahnarics. ... these pre-Chamic people must have become socially dominant, with this dominance leading many most probably Bahnaric-speaking people to shift to Cham, but bringing with them many Mon-Khmer characteristic. The Vietnamese ‘push to the south’ around 1000 split the northern Cham into a group that moved southward becoming the Roglai and a group that fled to Hainan,

thus, there is no basis for attributing Cham's transparency to development from an earlier pidgin. ... Cham was the dominant language in the region, often serving as a lingua franca.³⁷⁴

4. 2 *Oficiální přístup versus realita*

V roce 1945 se ve Vietnamu stala oficiálním jazykem vietnamština, která nahradila do té doby používanou francouzštinu jako státní jazyk a rovněž hojně rozšířenou čínštinu, která byla jednak jazykem obchodníků, jednak jazykem inteligence s klasickým vzděláním.³⁷⁵

V první ústavě z roku 1946 i ve všech následujících (byly vydány v letech 1960, 1981 a 1992) byla zakotvena práva všech státem uznávaných národnostních menšin, která se týkala i jejich jazyků. „The 1960 Constitution of the Democratic Republic of Vietnam states: ‘All the peoples have right to maintain or read just their customs and habits and use their spoken languages and scripts to develop their own cultures’. The 1981 Constitution put it: ‘The state of the Socialist Republic of Vietnam is a unified state of all the peoples living in the territory of Vietnam and they are all have rights and obligations... All the peoples have the right to use their spoken languages and scripts, maintain and bring into full play their traditional customs and habits and their fine cultures.’ This content is also mentioned again in 1992 Constitution. Article 4 of Primary Education Law affirms: ‘Primary education is carried out in Vietnamese. The minority peoples have the right to use their own spoken languages and scripts together with Vietnamese to achieve primary education’ (1991).“³⁷⁶ Tohoto problému jsme se dotkli také v části o čamských dialektech.

Z vietnamského hlediska je čamština považována za jeden z celkem neproblémových jazyků etnik obývajících Vietnam, protože má své vlastní písmo a dochované literární texty, byť ve velmi malém množství. O důležitosti výuky čamštiny a jejího eventuálního studia ve Vietnamu se zmiňuje mj. Bui Khanh Thê: „Pour le Vietnam, l'importance de l'étude du *cham* est déterminée par le rôle du peuple *cham*, de sa culture dans le processus de formation de la communauté nationale et culturelle du Vietnam actuel. Cette importance tient avant tout à la

becoming the Utsat.“ Thurgood, G., *From Ancient Cham to Modern Dialect*, University of Hawaii Press 1999, s. 251.

³⁷⁴ Thurgood, G., *Learnability and direction of convergence in Cham: the effects of long-term contact on linguistic structures*. California State University, Chico.

Dostupné na [www: <http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/Cham_WECOL.pdf>](http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/Cham_WECOL.pdf)

³⁷⁵ Teprve v roce 1896 se na popud francouzských koloniálních úředníků některé z dílčích úřednických zkoušek nekonaly v čínštině, ale ve vietnamštině, přičemž se už používalo upravené latinky (*chữ Quốc ngữ*), která se s určitými obměnami užívá dodnes. Viz Hlavatá, L., Úřednické zkoušky ve Vietnamu, in: *Zkouškový systém na Dálném východě*, Praha 2002, s. 98.

³⁷⁶ Bui Khanh The, *Multilingual education in the community of minority peoples of Vietnam*, National University, Ho Chi Minh City 2003.

Dostupné na [www: < http://www.sil.org/asia/ldc/parrarel_papers/bui_khanh_thea >](http://www.sil.org/asia/ldc/parrarel_papers/bui_khanh_thea)

structure de la langue, aux relations entre le *cham* et le vietnamien, langue véhicule de tous les peuples du Vietnam, aux relations entre le *cham* et les autres langues de la région.³⁷⁷ Ve svých výzkumech z konce 70. let v této souvislosti Bui Khánh Thé poukazuje na čamsko-vietnamský bilingvismus.³⁷⁸ „Parmi tous les trait socio-linguistiques caractéristiques du *cham*, le trait le plus frappant est le bilinguisme *cham* vietnamien, bilinguisme de plus en plus net et commun à tout le peuple, produit de la communauté de vie, des relations sociales et culturelles de deux peuples.“³⁷⁹ Můžeme se domnívat, že toto prohlášení spíše odpovídá požadavkům doby než tehdejší skutečnosti (tvrzení pochází z roku 1978), neboť nově sjednocenému Vietnamu³⁸⁰ šlo o to, aby i menšiny na jihu³⁸¹ ovládaly především vietnamštinu; v současné době lze naopak konstatovat, že Čamové ovládají spíše vietnamštinu než svoji mateřštinu, jak ukážeme dále.

Můžeme vidět, že teprve v posledním desetiletí se Čamové setkávají vzhledem k zájmu západních vědců a turistů s větší podporou svého jazyka a kultury ze strany odpovědných vietnamských orgánů. „The Cham traditional culture, imbued with their national identity, has been maintained and promoted. Big progress has been made in education and training. Pre-primary, primary and lower secondary schools have been built in all Cham communes and wards. ... The Party Central Committee's Science and Education Commission have focused its policies on the grass roots level.“³⁸²

4. 2. 1 *Výuka čamštiny ve školách*

Jaká je tedy současná pozice čamského jazyka ve vietnamských školách? Školský systém ve Vietnamu v zásadě zahrnuje (po nepovinné předškolní docházce) pětiletou základní školu, sedmiletou střední školu a vysokou školu, která trvá čtyři až šest let podle studijního zaměření. Školní docházka je sice povinná, některé děti, zvláště ze sociálně slabých rodin, však do školy docházejí nepravidelně, protože školství není bezplatné. V podstatě je z našeho hlediska povinná pouze základní pětiletá školní docházka; to, zda dítě absolvuje další výuku, závisí na rodičích.

³⁷⁷ Bui Khanh The, De la structure de la langue cham, *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 106.

³⁷⁸ Definice podle F. Čermáka označuje bilingvismus jako „dvojjazyčnost, aktivní užívání dvou jazyků, zvláště u jednotlivce, popřípadě i celého společenství“. Čermák, F., *Jazyk a jazykověda*, UK 2001, s. 228.

³⁷⁹ Bui Khanh The, Une donnée sur le bilinguisme et problème de l'étude du bilinguisme au Vietnam, *Revue d'Ethnologie*, 1978, 1. Citováno podle: Bui Khanh The, De la structure de la langue cham, *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 107.

³⁸⁰ Vietnamská socialistická republika byla vyhlášena v roce 1976.

³⁸¹ V severním Vietnamu se tato snaha víceméně datuje již od roku 1945.

³⁸² Nguyen Khoa Diem, Further accelerate science and education work in Cham ethnic minority inhabited area, *Tap chí Công sản* (anglická verze), 91, 2005, 17.

Dostupné na [www: <http://www.tapchiconsan.org.vn/show_topic.pl?PubID=91>](http://www.tapchiconsan.org.vn/show_topic.pl?PubID=91)

V současné praxi můžeme tedy rozeznat jak určitou - byť minimální - snahu zachovat čamský jazyk, tak především docílit toho, aby všichni Čamové byli schopni běžně užívat vietnamštinu. V základních školách, rozmístěných v oblastech národnostních menšin, se začal uplatňovat tzv. bilingvní výukový program, který však v praxi znamená pouze to, že kromě veškerých učebních předmětů vykládaných ve vietnamštině existuje ještě další předmět, tj. mateřský jazyk daného etnika.

„The bilingual educational curriculum in Vietnam today is not applied to all subjects but just the ethnic minorities language and Vietnamese. This practice is based on two things. One is that language helps learners train their thinking in the two languages through orientated bilingualism. ... The other is that, thanks to Vietnamese vocabulary accumulated over a long process, all scientific terms used by minority groups in Vietnam derive from a common source, the Vietnamese language. Thus, in many concrete subjects in primary schools, the difference is focussed on descriptive language and not in concrete terms. Among the minority peoples' languages with a bilingual curricula, Cham and Khmer are the languages having their own traditional scripts. Beside textbook compilation and bilingual teachers training, Cham and Khmer teaching has been properly and flexibly carried out.“³⁸³

Vzhledem k tomu, že vyčleněný počet hodin na tuto výuku pro zvládnutí minoritního jazyka naprosto nepostačuje a navíc není dostatek učitelů, kteří jazyky menšin ovládají do té míry, aby byli schopni je vyučovat, dochází občas ke snaze zapojit učitele a vzdělance z vlastních řad, což je vzhledem k jejich minimálnímu počtu velmi problematické, případně ze zahraničí. Can Dai Quang, pracující na universitě v Honolulu, k tomu podotýká: „I work for the Cham (Champa) Textbooks Compiling Committee (*Ban Biên Soạn Sách Chữ Chẵm*) in Ninh Thuan province. My job is to manage bilingual teaching of Cham, the mother tongue of Cham pupils in the Cham elementary school areas in Ninh Thuan and Binh Thuan province. We use the *akhar thrah* script, one of the traditional Cham scripts. ... I believe that the Cham Language Teaching programs will receive responses from Champa people in other places all over the world.“³⁸⁴

Např. pro východní Čamy, ale také Vietnamce, kteří žijí v dané oblasti, vydal v roce 2003 známý čamský básník a literát Inrasara (vietnamským jménem Phú Trạ̃m) vietnamsko -

³⁸³ Bui Khanh The, *Multilingual education in the community of minority peoples of Vietnam*, National University, Ho Chi Minh City 2003, s. 6.

Dostupné na www: <http://www.sil.org/asia/ldc/parrarel_papers/bui_khanh_thea>

³⁸⁴ Can Dai Quang, *Introduction to Cham language*.

Dostupné na www: <<http://www.chamyouth.co/phpBB2/xlanguage.php>>

čamskou učebnici čamštiny pro samouky³⁸⁵; u západních Čamů zase vznikají školy při mešitách, kde se však Čamové učí spíše malajštinu a arabštinu než čamštinu.³⁸⁶ Zároveň zůstává poněkud paradoxním problémem, že většina rodičů i dětí požaduje výuku pouze ve vietnamštině a mateřštinu vyučovanou ve škole navíc považuje za „ztrátu času“³⁸⁷, protože kromě základní školy se dále nevyučuje a není potřeba ji znát pro další uplatnění.³⁸⁸ „Apart from primary education that can be carried out by using bilingual curricula, other grades from secondary education upward, Vietnamese is used as the medium in teaching and learning as it is the national language and the communicative language among different ethnic minorities.“³⁸⁹

Podobný názor nacházíme také u M. Brunella, který se zabývá zejména čamskou fonetikou: „Vietnamese is the only language of administration and the main language of education. Cham is taught in primary and middle schools, but ... the current two hours a week of school instruction are insufficient to allow pupils to achieve a real reading proficiency and teachers are not properly trained. This is largely due to the fact that besides being written in an Indic script that is unrelated to the romanized Vietnamese script (*quốc ngữ*), the language variety taught in schools is also very different from the variety commonly used in the community. Further, due to the lack of printed materials in Cham, even the few children who manage to become relatively literate in this language usually forget the script as soon as they leave middle school. This poor knowledge of written Cham effectively results in the adoption of Vietnamese as the dominant written language in Cham communities.“³⁹⁰

Stejným problémem se zabývali už v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století někteří vietnamští i čamští autoři v tehdejší Jižní Vietnamu, např. Dohamide. „Pokud se Čamové ze středního Vietnamu stýkají s Čamy z Châu Đốc, musí místo čamštiny

³⁸⁵ Inrasara, *Tự học tiếng Chăm*, Văn hoá Dân tộc 2003.

³⁸⁶ Podrobněji jsme se zabývali tímto problémem v části o čamských dialektech.

³⁸⁷ Volně podle Bui Khanh The, *Multilingual education in the community of minority peoples of Vietnam*, National University, Ho Chi Minh City 2003.

Dostupné na www: < http://www.sil.org/asia/ldc/parrarel_papers/bui_khanh_thea >

³⁸⁸ To potvrzuje také naše osobní zkušenost; v čamských oblastech, kde je rozvinutý turismus (např. okolí města *Phan Thiết*), dávají Čamové přednost výuce angličtiny, s níž mohou snáze najít relativně lukrativní uplatnění ve službách spojených s cestovním ruchem.

³⁸⁹ Bui Khanh The, *Multilingual education in the community of minority peoples of Vietnam*, National University, Ho Chi Minh City 2003.

Dostupné na www: < http://www.sil.org/asia/ldc/parrarel_papers/bui_khanh_thea >

³⁹⁰ Brunelle, M., *Register in Eastern Cham: phonological, phonetic and sociolinguistic approaches*, A Dissertation, Cornell University 2005, s. 25.

Dostupné na www: < <http://www-personal.umich.edu/~mbrunell/Eastern%20Cham%20register.pdf> >

³⁹⁰ *Ibid.*, dostupné na www: < <http://www-personal.umich.edu/~mbrunell/Eastern%20Cham%20register.pdf> >

používat vietnamštinu, aby si lépe rozměli.³⁹¹ Nguyễn Văn Luận k tomu poznamenává: „To je důsledek přerušení dlouholetých vztahů mezi dvěma skupinami stejného [etnického] původu. Navíc Čamové ze středního Vietnamu mají možnost se stýkat jenom s Viety a s horaly;³⁹² Čamové z jihozápadu se zase stýkají s Malajci a Khmery, proto se jejich jazyk poněkud změnil.“³⁹³

Tento problém dokresluje i fakt, že např. členové čamských organizací v zahraničí³⁹⁴, které se v dnešní době prezentují na internetových stránkách, spolu mohou komunikovat (případně vydávat publikace) většinou pouze ve vietnamštině nebo v jazyce země, kde žijí, protože čamštinu dostatečně neovládají, přestože na jejich stránkách obvykle najdeme např. základní učební kurs čamštiny.

V březnu roku 2005 byl v provincii Ninh Thuận, v níž žije podle vietnamských údajů 60 000 Čamů, což činí 11% celkové populace v provincii,³⁹⁵ zahájen program podpory vzdělávání učitelů čamštiny ve školách v oblastech, kde žije čamská komunita. „Cham language is taught at all 23 primary schools in the Cham community in Ninh Thuan province, far more than the two that were taught in the 1978 – 79 academic year in the former Thuan Hai province (Thuan Hai was split into two provinces, one of which is Ninh Thuan). Almost all of the 10 000 Cham pupils attend Cham-language classes.“³⁹⁶ V této souvislosti jsou zajímavou dokumentací Bui Khánh Thếovy tabulky z roku 1979.³⁹⁷

Tabulka 1 (Bui Khánh Thế 1979): Number of people who can read and write the national language, the Vietnamese Romanized script

Age	Male	Female	Total	Percentage as against the population
From 3-6 years old	45	45	90	3.5
From 7-14 years old	262	119	381	12.2
From 15-30 years old	382	380	762	28.9
From 31-45 years old	95	128	223	8.4

³⁹¹ Dohamide, *Một vài nhân-xét về người Chăm*, Bách-khoa 145, 15. 1. 1963, s. 64. Citováno podle Nguyễn Văn Luận, *Người Chăm Hồi giáo miền Tây Nam - phần Việt Nam*, Sài Gòn 1974, s. 302 – 303.

³⁹² *Vietnamsky người Thượng, francouzsky montagnards.*

³⁹³ Nguyễn Văn Luận, *Người Chăm Hồi giáo miền Tây Nam - phần Việt Nam*, Sài Gòn 1974, s. 303.

³⁹⁴ Například organizace mladých Čamů v Seattlu, USA, jejíž webové stránky jsou dostupné na [www: <http://www.chamyouth.com>](http://www.chamyouth.com). Vzhledem k vietnamské internetové cenзуře však tato stránka není vždy dostupná.

³⁹⁵ *Vietnamese programme to preserve Cham language*, 7. 3. 2005.

Dostupné na [www: <http://vietnamnews.vnagency.com.vn/showarticle.php?num=3D02S0C070305>](http://vietnamnews.vnagency.com.vn/showarticle.php?num=3D02S0C070305)

³⁹⁶ *Ibid.*, dostupné na [www: <http://vietnamnews.vnagency.com.vn/showarticle.php?num=3D02S0C070305>](http://vietnamnews.vnagency.com.vn/showarticle.php?num=3D02S0C070305)

³⁹⁷ Bui Khanh The, *Mot vài cu lieu ve song ngu va van de nghien cuu song ngu o Viet Nam. Tap chi Ngon ngu*, 1/1979. Citováno podle: Bui Khanh The, *Multilingual education in the community of minority peoples of Vietnam*, National University, Ho Chi Minh City 2003.

Dostupné na [www: <http://www.sil.org/asia/ldc/parrarel_papers/bui_khanh_thea>](http://www.sil.org/asia/ldc/parrarel_papers/bui_khanh_thea)

From 46-60 years old	83	58	141	5.3
From 61 upwards	10	3	13	0.4
Total	877	736	1613/2630 people	61%

Vidíme, že znalost vietnamštiny vzhledem k věku zjevně souvisí se školní docházkou a výukou ve vietnamštině. Bohužel nemáme k dispozici žádnou přesnou komparaci ze současné doby. Bui Khánh Thế k tabulce poznamenává: „As far as an equal bilingual standard is concerned, even in a minority community with compulsory bilingual education like the Chām, this standard is only achieved at a certain age range. Following is a number of figures that illustrate this remark. Concerning the ability of speaking Vietnamese, a rather big difference between that of men and women is found on calculating the ratio of different age ranges.“³⁹⁸

Tabulka II (Bui Khánh Thế 1979): Number of people who know akhar thrah, the traditional Cham script

Age	Knowing traditional Cham script	
	Male	Female
From 3-6 years old	0	0
From 7-14 years old	5	0
From 15-30 years old	24	0
From 31-45 years old	17	0
From 46-60 years old	59	0
From 61 upwards	17	0
Total	152 / 2630 people	0

V tomto případě je vzorek zkoumané populace podle našeho názoru příliš malý na to, aby bylo možno dělat nějaké závěry, kromě toho, že znalost čamského písma *akhar thrah*, o němž jsme podrobněji pojednali dříve, je výsadou čamských mužů. Při bližším pohledu je navíc zřejmé, že se jedná převážně o muže starší generace, kteří se vzdělávali v období francouzské a americké přítomnosti ve Vietnamu (údaje jsou z roku 1979).

Lingvista M. Brunelle, který vzhledem ke svému zájmu o fonetiku čamského jazyka prováděl terénní výzkum Čamů v období po roce 2000, k problematice znalosti čamštiny a čamského písma poznamenává: „The main factor in determining which language variety is

³⁹⁸ Bui Khanh The, *Multilingual education in the community of minority peoples of Vietnam*, National University, Ho Chi Minh City 2003. Dostupné na [www: < http://www.sil.org/asia/ldc/parrarel_papers/bui_khanh_thea >](http://www.sil.org/asia/ldc/parrarel_papers/bui_khanh_thea)

used is clearly the ethnicity of the interlocutor. Cham is the default with Cham speakers (even if they are not Cham), except in institutions associated to the Vietnamese polity, like nonlocal government offices and schools, but Vietnamese is used in personal correspondence between Cham because of the extremely low level of literacy in the Cham script.³⁹⁹ Pro přibližné srovnání uvádíme Brunellovu tabulku z roku 2005,⁴⁰⁰ která je cenná také proto, že kromě čamštiny zahrnuje přehled o používání arabštiny a vietnamštiny:

Tabulka III (Marc Brunelle 2005): Social domains of the various speech varieties⁴⁰¹

Interlocutor	Formality	Situation	Specific situation	Language(s)
Cham	Formal	Religion	Syncretic Hinduism	Formal (H) Cham
			Syncretic Islam (bani)	Formal (H) Cham, corrupted Arabic
			Sunni Islam	Formal (H) Cham, Arabic
		Government	Local People's committee	Colloquial (L) Cham
			Other levels	Vietnamese
		Education	Cham language courses	Formal (H) Cham
			Primary school	Colloquial (L) Cham, Vietnamese
			Other	Vietnamese
		Media	Cham programs	Formal (H) Cham
	Other		Vietnamese	
	Informal	Written		Vietnamese
		Oral		Colloquial (L) Cham
Vietnamese	Formal			Vietnamese
	Informal	Local Vietnamese		Colloquial (L) Cham, Vietnamese
		Other		Vietnamese
Raglai	Informal			Colloquial (L) Cham

Vidíme, že v tabulce Brunelle uvádí výuku pouze v základních školách (primary schools), zatímco výše se zmiňuje o výuce čamštiny také na vyšším stupni (middle

³⁹⁹ Brunelle, M., *Register in Eastern Cham: phonological, phonetic and sociolinguistic approaches*, A Dissertation, Cornell University 2005, s. 25.

Dostupné na [www: <http://www-personal.umich.edu/~mbrunell/Eastern%20Cham%20register.pdf>](http://www-personal.umich.edu/~mbrunell/Eastern%20Cham%20register.pdf)

⁴⁰⁰ *Ibid.*, s. 26.

⁴⁰¹ Zkratky H a L v Brunellově tabulce označují *high* and *low register*.

schools).⁴⁰² V tomto případě se jedná o Cham language courses, které však již pravděpodobně nejsou pro žáky povinné, protože ostatní autoři uvádějí, že výuka čamského jazyka probíhá v čamských oblastech pouze v základních školách.

Pokud se týká médií, podle M. Brunella vysílá rozhlas v čamštině jednu hodinu za týden, televize uvádí program v čamském jazyce v rozsahu dvou hodin za měsíc.⁴⁰³ Oficiálně byla zahájena od 1. 1. 2005 nová forma čamského vysílání v Radio Voice of Vietnam, a to čtyřikrát denně po třiceti minutách. Tato rozhlasová stanice vysílá podobné programy ještě v dalších osmi jazycích minoritních etnik.⁴⁰⁴

5. Čamská jména

Souvisejícím bilingvním problémem je rovněž užívání osobních čamských jmen. Z komplexního hlediska platného jak pro východní, tak pro západní Čamy můžeme říci, že Čamové mají jak čamská jména, která užívají ve styku s rodinou a dalšími Čamy, tak vietnamská jména, která jsou oficiální a používají se ve styku s Vietnamci. Tento model platí však spíše pro starší generace; mladší osoby tíhnou stále více k používání jediného jména, a to vietnamského, vzhledem k pocitu jednodušší integrace do většinové vietnamské společnosti.

Zatím není zcela jasné, zda Čamové v historii užívali rodová jména; zjevně však měli jména osobní, která byla většinou modifikovaným výrazem přejatým ze sanskrtu. Vietové se po dobytí Čampy snažili o její vietnamisaci a tato snaha zasáhla také čamská jména. „Na základě snahy o asimilaci Čamů je [vietnamský] panovník nutil oblékat se a žít podle vietnamských zvyklostí. V sedmnáctém roce vlády krále Minh Mạng⁴⁰⁵ (1837) ... byli Čamové přinuceni změnit své jméno na vietnamské rodové a osobní jméno.⁴⁰⁶ Od té doby mají někteří Čamové rodové jméno *Nguyễn*⁴⁰⁷; pokud později poskytli své služby u dvora, mohli si je změnit, proto mají někteří z nich rodová jména *Luu, Hàn, Đàng, Trượng, Châu, Phú, Dương* aj. Od té doby také synové dědí rodové jméno po otci a dcery po matce.

⁴⁰² Brunelle, M., *Register in Eastern Cham: phonological, phonetic and sociolinguistic approaches*, A Dissertation, Cornell University 2005, s. 26.

Dostupné na www: <<http://www-personal.umich.edu/~mbrunell/Eastern%20Cham%20register.pdf>>

⁴⁰³ Brunelle, M., *Diglossia, bilingualism and language maintenance in Eastern Cham*. Dostupné na www: <<http://aix.1.uottawa.ca/~mbrunell/Research.htm>>

⁴⁰⁴ Na kmitočtu 873KHz a 747 KHz. *VOV to broadcast Cham language programmes*, Vietnamnet Bridge 29.12. 2004. Dostupné na www: <<http://english.vietnamnet.vn/lifestyle/2004/12/360565>>

⁴⁰⁵ Vietnamský panovník *Minh Mạng* (*Nguyễn Thánh Tổ*) vládl v letech 1820 – 1840.

⁴⁰⁶ Vietnamci užívají rodové jméno, které stojí na prvním místě jejich celého trojslabičného jména (existují však i jména dvouslabičná nebo čtyřslabičná). Počet vietnamských rodových jmen je omezen; nejčastější jsou *Nguyễn, Trần, Phan, Hoàng, Phạm, Lê* aj. Osobní jméno vybírají rodiče; v tomto případě je výběr neomezený. Často si během života (např. na základě různých důležitých událostí apod.) uživatel své osobní jméno změní, nebo mu je ještě během dětství změni rodiče. Ženy si ponechávají své rodové jméno i po sňatku, děti mají rodové jméno po otci.

⁴⁰⁷ Podle vládnoucí dynastie.

V letech 1954 - 1959 byla za vlády Ngô Đình Diệma vydána některá nařízení, týkající se menšin včetně Čamů, kterými byly zrušeny některé jejich pravomoci, samosprávné soudy, byl vydán zákaz vyučovat jejich jazyk. ... Z té doby také pochází zákaz vydávat rodný list s čamským jménem.⁴⁰⁸ Podle Nguyễn Văn Luậna se problémem čamských jmen zabývá také P. B. Lafont: „Ve čtrnáctém roce vlády krále Minh Mạng [1834] přinutila Čamy [vietnamská] dynastie z Hué přijmout vietnamské zvyky. Museli si vybrat z následujících rodových a osobních vietnamských jmen: *Bá, Đàng, Hán, Hía, Luru, Lự, Lô, Mã, Nguyễn, Châu, Nguy, Tù, Tạ, Thiên, Úc, Vạn, Ung, Lâm, Hải, Báo, Cây, Dương, Quảng, Qua, Trương, Tường, Lự*, přičemž jiná jména, především *Ông, Ma, Trà, Ché* (jméno čamských panovníků), se nesměla používat. Protože tato vietnamská rodová jména neměla pro Čamy žádný význam, dávali novorozencům jiné rodové jméno než měl jeho otec.“⁴⁰⁹ Vidíme, že v tomto případě se datace nucené změny čamských jmen na vietnamská u výše uvedených dvou autorů neshoduje; přikláníme se spíše k Lafontově (respektive Luậnově) dataci, neboť o dané problematice pojednává podstatně širěji a detailněji.

Nguyễn Văn Luậna dále uvádí, že „na základě dekretu č. 52, který dne 29. 8. 1956 vydal prezident Vietnamské republiky, byli občané ... nuceni vyjadřovat své jméno ve vietnamských slabikách. Mnoho čamských muslimů si tedy změnilo počáteční slabiku svého jména tak, aby bylo mylně chápáno jako vietnamské rodové jméno, např. *Châu-Sanh, Mạch-Ly, Danh-Sô*. Ve skutečnosti se jedná o transkripci nebo změny jmen *Hosen, Mahli a Youso*. ... Protože transkripci čamských jmen obvykle prováděli vietnamští úředníci, byla některá jména zkomolena poněkud kuriózním způsobem, např. *Do-ro-hiem, Ma-ri-dâm* aj. jsou ve skutečnosti jména *Ibrohim* a *Maryam*.“⁴¹⁰ Z této ukázky je zjevné, že muslimští Čamové si vždy vybírali jména na základě svého náboženství.

V současné době je praxe taková, že Čamové mají oficiální jména vietnamská, ale ve styku mezi sebou, případně jako pseudonymy, umělecká jména apod. používají jména čamská.

6. Čamské literární tradice

S problematikou čamského jazyka a písma úzce souvisí také literární tradice Čamů, v nichž se zároveň odráží religiousní diskrepance obou skupin. „Cham has its own literary

⁴⁰⁸ Kadak Jalan Riya, *Bàn về vấn đề tên họ Chăm*. Dostupné na [www: <http://chamyouth.com/vijaya/xban-ve-van-de-ten-ho-cham.html>](http://chamyouth.com/vijaya/xban-ve-van-de-ten-ho-cham.html)

⁴⁰⁹ Lafont, P. B., *Contribution à l'étude des structures sociales des Chams du Viet-nam*, BEFEO, LII, 1964, s. 157 - 172. Citováno podle: Nguyễn Văn Luậna, *Người Chăm Hồi giáo miền Tây Nam - phần Việt Nam*, Sài Gòn 1974, s. 116.

⁴¹⁰ Nguyễn Văn Luậna, *Người Chăm Hồi giáo miền Tây Nam - phần Việt Nam*, Sài Gòn 1974, s. 117.

tradition, one that dates back to the first inscriptions written in an Indic script in the middle of the fourth century. Various texts and inscriptions have been gathered, primarily through the work of various French scholars. However, much of the epigraphic work remains to be done and until then much of the early history of Champa and of Cham will remain beyond our reach.⁴¹¹ Součástí čamského literárního dědictví jsou především dochované manuskripty s hinduistickými náboženskými texty, dále pak historické eposy (*akayet*), které však mají většinou původ v malajské nebo indické literární tradici. Pokud se týká moderní literatury, vlastně žádná neexistuje. Jediný čamský autor, Inrasara, píše vietnamsky, jak připomíná také M. Brunelle.⁴¹²

Inrasarovo dílo bylo několikrát oceněno, naposledy získal literární cenu ASEANu v roce 2005 (první uznání dostal v roce 1995 od Centre d'Histoire et Civilisations de la Péninsule Indochinoise za publikaci „*Čamská literatura I*“⁴¹³). Narodil se v roce 1957 v čamské vesnici Chām Chakleng v provincii Ninh Thuận; nedokončil studia na universitě v Ho Či Minově Městě, aby se mohl plně věnovat sbírání čamské lidové literatury i vlastní tvorbě. Vydal několik publikací týkajících se čamské literatury a kultury, jeho posledním dílem je „*Čamština pro samouky*“⁴¹⁴. V současné době žije v Ho Či Minově Městě, píše poezii i prózu, publikuje v literárně a kulturně zaměřených časopisech a věnuje se propagaci čamské literatury.⁴¹⁵

Naším úkolem není postihnout bohatství čamské literatury, nicméně bychom rádi demonstrovali zajímavý případ promítání čamské multireligiosity do této oblasti.

6.1 *Epos Rámájana v čamské podobě*

Porovnáme-li čamskou lidovou literaturu s ostatními zeměmi regionu jihovýchodní Asie, můžeme předpokládat, že stejně jako u Khmerů, Laosanů a Thajců zde byl základní inspirací jak literární, tak výtvarnou a dramatickou, indický epos Rámájana. Např. v khmerské literatuře existuje vlastní verze Rámájany pod názvem *Reamker*, pocházející ze 17. století. Jedná se o nekompletní verzi, která však byla mnohokrát rozpracována a stala se nepřeborným zdrojem inspirace pro lidovou i dvorskou tvorbu (od 10. století byla také rozpracována některá dílčí témata indického eposu Mahábhárata, která však na rozdíl od eposu *Reamker*

⁴¹¹ Thurgood, G., A Preliminary Sketch of Phan Rang Cham. In: *The Austronesian Languages of Asia and Madagascar*. Dostupné na [www: <http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/cham_mar1.pdf>](http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/cham_mar1.pdf)

⁴¹² Brunelle, M., *Diglossia, bilingualism and language maintenance in Eastern Cham*. Dostupné na [www: <http://aix.1.uottawa.ca/~mbrunell/Research.htm>](http://aix.1.uottawa.ca/~mbrunell/Research.htm)

⁴¹³ Inrasara, *Văn học Chăm I*, Thành phố Hồ Chí Minh 1994.

⁴¹⁴ Inrasara, *Tự học tiếng Chăm*, Hà Nội và Thành phố Hồ Chí Minh 2003.

⁴¹⁵ *Giải thưởng văn học ASEAN*. Dostupné na [www: <http://www.nguoivienxu.vietnamnet.Viet Nam/butviet/2005/08/483508/>](http://www.nguoivienxu.vietnamnet.Viet Nam/butviet/2005/08/483508/)

upadla v postangorském období v zapomenutí).

U Čamů však „Válmíki, předpokládaný autor Rámájany, je uctíván v chrámech; obsáhlé výjevy z Rámájany najdeme na piedestalu z Trà Kiêu. Naproti tomu až do současné doby nebyly nalezeny žádné [hinduistické] čamské verse tohoto eposu, jako je tomu např. u Khmerů a na Jávě. Přesto však můžeme rozpoznat některé syžety a symboly v mýtech a starých čamských pohádkách.“⁴¹⁶

Proti uvedenému názoru lze však postavit tvrzení vietnamského vědce Ngô Văn Doanhe, který poukazuje na to, že na čamských stélách, vztyčených za krále Prakasadharmy Vikrantavarmana I. (653-686) a Vikrantavarmana II. (686?-731?)⁴¹⁷ se hovoří o uctívání „velkého rši Válmíkiho“. „Uctívání Válmíkiho dokazuje, že již v 7. století indický epos Rámájana musel být v Čampě znám, ne-li oblíben.“⁴¹⁸ K tomuto názoru se přiklání i Huỳnh Thị Đuọc v zamyšlení nad vztahem Vietů k Rámájane: „Piedestal z Trà Kiêu [10. století] má čtvercový tvar ... na všech jeho stranách jsou zpodobněné osoby z Rámájany; jedná se o tu část, která představuje svatbu Rámy se Sítou. Vzhledem k interkulturním vztahům mezi Čamy a Viety se byla tato událost (svatba Sítu) Vietům poměrně dobře známá.“⁴¹⁹

Svědectví o tom, že Rámájana byla u Čamů známa, pochází však až z 15. století, a to ve vietnamské sbírce mýtických a legendárních pohádek s názvem *Lĩnh Nam chích quái* (Sbírka podivuhodných příběhů z jižní země).⁴²⁰ Tato sbírka byla údajně sestavena původně ve 13. století Trần Thế Phápem,⁴²¹ je známa však pouze její verse z 15. století, kterou připravili Vũ Quỳnh a Kiêu Phú. Také tato verse byla ještě několikrát přepracována a doplňována (např. ještě v 18. století konfuciánskými učiteli). V této sbírce najdeme pohádky jak původu vietnamského, tak i přejeté z dalších zemí (z Číny, Indie, Čampy a Thajska), které byly částečně modifikovány. *Lĩnh Nam chích quái* obsahuje příběh o vládcí Dạ Thoovi (*Truyện Dạ Thoa Vương*), který je uveden jako „příběh ze země Chiêm Thành“, což je tehdejší název Čampy. V příběhu se praví: „V dávných dobách se za hranicemi království Âu Lạc⁴²² rozkládala země Diêu Nhiêm. Vládce této země se jmenoval Dạ Thoa a byl nazýván také Trường Minh nebo Thập Đầu (král s deseti hlavami). Jeho říše na severu hraničila se

⁴¹⁶ Nguyen Xuan Nghia, Phan Van Dop: *La culture Cham au Sud Vietnam, Etudes vietnamiennes* 22 (92), 1989, s. 57.

⁴¹⁷ Datace je uváděna podle D. G. E. Halla: *A History of South-East Asia*, 4. vyd., London 1981, s. 967, podle něhož oba patří do čtvrté dynastie (520?-757?).

⁴¹⁸ Ngô Văn Doanh: *Văn hoá Champa*, Hà Nội 1994, s. 38.

⁴¹⁹ Huỳnh Thị Đuọc, *Điều khắc Chăm và thần thoại Ấn Độ*, NXB Đà Nẵng 2005, s. 100.

⁴²⁰ Viz též překlad názvu I. Vasiljeva „Podivuhodné příběhy sebrané v zemi na jih od hor“. Vasiljev, I., *Za dědictvím starých Vietů*, Praha 1999, s. 76.

⁴²¹ *Từ điển văn học*, tập I, Hà Nội 1983, s. 397.

⁴²² Âu Lạc bylo mýtické vietnamské království.

zemí Hồ Tôn Tinh, jíž vládl král Thập Xa (král deseti vozů), který měl syna, následníka trůnu, jménem Vi Bà. Jeho žena se nazývala Bạch Tinh Chiếu Nương a byla nesmírně krásná. Prý se velice zalíbila králi Dạ Thoovi a ten nemeškal a zaútočil na zemi Hồ Tôn Tinh, aby Vi Baovu ženu unesl. Vi Bà se rozzlobil, vzal si na pomoc opice (z rodu gibbonů), aby rozbořily hory, zasypaly moře a vytvořily tak cestu, aby mohl zničit království Diêu Nhiệm, zabít krále Dạ Thoa a vrátit se s manželkou zpět.⁴²³

Podle Ngô Văn Doanhe zřetelně vidíme v Příběhu o králi Dạ Thoovi hlavní postavy a zápletky z Rámájany: „Království Diêu Nhiệm je ostrov Lanka, král Dạ Thoa je desetihlavý démon Rávana, země nazývaná Hồ Tôn Tinh je království Kóšala, král Thập Xa je král Dašaratha, následník trůnu Vi Bà je Ráma, princezna Bạch Tinh Chiếu Nương je Síta a armáda gibbonů jsou Hanumánovy opice.“⁴²⁴

Ngô Văn Doanh dále argumentuje tím, že podle Jeana Boisseliera⁴²⁵ již v 10. století najdeme mezi čamskými soškami zobrazení hlavních hrdinů Rámájany – Rámy, Sítu, Hanumána a Lakšmany.

Starší vietnamské publikace, a to jak literární, tak týkající se vietnamské mytologie, Příběh o králi Dạ Thoovi odmítají s tím, že není vietnamského původu, a více se jím nezabývají.⁴²⁶ Etnolog Lê Văn Hảo, který se v 70. a 80. letech zabýval srovnáváním čamské a vietnamské ústně tradované literatury, považuje tento příběh za vietnamský a srovnává jej s „čamským eposem Rámájana“.⁴²⁷ Podle něho není však zcela jisté, že epos Rámájana se do sbírky *Lĩnh Nam chích quái* dostal skutečně z Čampy, neboť byl rozšířen v mnoha zemích jihovýchodní Asie.⁴²⁸

Poměrně obsáhlý komentář sbírky *Lĩnh Nam chích quái* uvádí také N. I. Nikulin⁴²⁹, který se zmiňuje o tom, že Kiêu Phú, jeden ze sestavitelů této sbírky, kromě Příběhu o králi Dạ Thoovi připomíná Pověsti o Hà Ô Lọiovi. Tyto pověsti a jejich hlavního hrdinu pak Nikulin krátce srovnává s Krišnou a legendami o něm. Podle něho „lze předpokládat..., že

⁴²³ Vũ Quỳnh, Kiêu Phú, *Lĩnh Nam chích quái*, Hà Nội 1990, s. 113, citováno podle: Ngô Văn Doanh, *Văn hoá Champa*, Hà Nội 1994, s. 39.

⁴²⁴ *Ibid.*, s. 39.

⁴²⁵ Boisselier, Jean: *La Statuaire du Champa*, Paris 1963, s. 191.

⁴²⁶ Viz např. *Từ điển văn học*, tập I, Hà Nội 1983, kde je Příběh o králi Dạ Thoa označen jako „příběh, který vznikl pod vlivem čamské kultury“, přestože „*Lĩnh Nam chích quái* má svůj původ především v naší zemi“ (s. 397). Stejně tak Nguyễn Đông Chi ve své publikaci *Lược khảo về thần thoại Việt Nam*, Hà Nội 1956, na s. 181 doslova uvádí: „Nebudeme se zabývat příběhem o králi Thập Đầu [myslen Rávana, Nguyễn Đông Chi ho zde uvádí v přepisu jako krále Dašaranu – správně Dašagríva], neboť tento příběh byl zřejmě ovlivněn příběhem indické mytologie.“

⁴²⁷ Lê Văn Hảo, Tim hiểu quan hệ giao lưu văn hoá Việt-Chăm qua kho tàng văn hoá dân gian của người Việt và người Chăm, in: *Góp phần nghiên cứu bản lĩnh, bản sắc các dân tộc ở Việt Nam*, Hà Nội 1980, s. 268.

⁴²⁸ *Ibid.*, s. 269.

⁴²⁹ Nikulin, N. I., *V'jetnamskaja literatura X-XIX vv.*, Moskva 1977, s. 128-132.

tento vliv přišel z Čampy, kde byl Krišňův kult znám, jak dokládají jeho skulpturní zobrazení, která jsou uložena v Muzeu čamské kultury v Đà Nẵngu⁴³⁰ (Nikulin tedy stejně jako Ngô Văn Doanh dokládá čamskou znalost indické literární tradice skulpturním uměním).

Vraťme se však k původnímu překladu úryvku z *Lĩnh Nam chích quái*, abychom jej mohli alespoň částečně porovnat s původním indickým eposem. Na první pohled je zřejmé, že se jedná o značně zkrácenou a upravenou verzi. Ve vietnamské verzi byly uvedeny pouze hlavní postavy a samotný příběh nemá žádný úvod, ale začíná únosem Síty, jejíž hledání je oproti indickému originálu také nepoměrně zkráceno a zjednodušeno. Zcela pak odpadá odkaz na Válmíkiho, přestože byl v Čampě znám a uctíván, jak bylo uvedeno výše. Na severní území Vietnamu však jeho jméno zřejmě neproniklo, který je označován za „vietnamský příběh čamského / indického původu“.

Otázkou zůstává, kdy se vlastně epos Rámájana dostal z Čampy do severního Vietnamu a kdy zde byl poprvé zaznamenán. Mohl být ústně tradován a jeho první písemná forma se objevila až v 15. století? Tyto otázky si kladou Phan Cự Đệ a Phan Đăng Nhật ve svém článku „Literární setkání v průběhu vietnamské a indické historie“⁴³¹, který je zatím nejnovější studií, zabývající se tímto tématem. Autoři uvádějí spekulaci, že „Hò Tôn Tinh je právě dnešní země Chiêm Thành [Čampa]“⁴³² Nikulin se k této problematice nevyjadřuje, zatímco Ngô Văn Doanh bez zaváhání považuje „zemi Hò Tôn Tinh za království Kóšala“⁴³³, což by však spíše poukazovalo na to, že čamská verze Rámájany se dostala do Vietnamu z Indie, a nikoli z Čampy.

Existovala tedy vůbec nějaká literární čamská verze Rámájany, jestliže se nedochovala v samotné Čampě v písemném záznamu? Zachovala se v ústně tradované podobě?

Podíváme-li se na lidovou literaturu Čamů žijících v provinciích Ninh Thuận a Bình Thuận, kterou se v 70. letech 20. stol. zabýval francouzský vědec G. Moussay a kterou dnes zkoumá čamský literární badatel Inrasara (Phú Trật), vidíme, že se v ní kromě dalších literárních útvarů zachovalo pět eposů (*akayet*). „Tři eposy jsou zapsány poezií a dva prózou. Tyto dva prozaické eposy mají původ v indické Rámájaně. Jedná se o eposy *Inra Sri Bakan* a

⁴³⁰ *Ibid.*, s. 131.

⁴³¹ Phan Cự Đệ, Phan Đăng Nhật, Cuộc gặp gỡ sử thi trong trường kỳ lịch sử Ấn Độ và Việt Nam, *Tạp chí Văn học*, 2000, 2 (336), s. 29-31.

⁴³² *Ibid.*, s. 29. Odvolávají se na druhé vydání sbírky *Lĩnh Nam chích quái* z r. 1990 v Hanoji, které redigoval literární historik Đinh Gia Khánh.

⁴³³ Ngô Văn Doanh, *op. cit.*, s. 39.

*Pram Dit Pram Lak.*⁴³⁴ První z nich je však znám pouze ve zlomcích a zatím není dále zpracovaný, zatímco druhý je tradován spíše jako pohádka (*dalikal*).

V příběhu se vypráví o dvou bratřích rodu Pram (Pram Dit a Pram Lak), kteří se učili písmu u krále Kei Daie, jehož dcera Bia Cata byla velice krásná. Když zjistil, jak jsou oba mladíci učenliví, slíbil ji za ženu tomu, kdo prostřelí sedm za sebou stojících stromů. Bratrům pomohl drak, a tak se jim podařilo úkol splnit. Protože princezna nemohla patřit oběma, král ji ukryl na neznámém místě a bratři se ji vydali hledat. Zanedlouho ji Pram Dit našel a vzal si ji za ženu. Našel v ní však zalíbení král sousední země, který ji unesl a oba mladíci ji museli jít znovu hledat. Pram Dit se přitom dostal do království opic, kde se do něj zamilovala jejich královna. Byl nucen se s ní oženit a zplodil s ní syna jménem *Kra Laiy*, ale pak uprchl a dál se pokoušel najít svou první ženu. Po osmnácti letech bloudění a hledání mu ji pomohl nalézt jeho syn Kra Laiy, z něhož se mezitím stal dospělý mladík. Nakonec se shledali i s bratrem Pram Lakem a vrátili se šťastně domů.⁴³⁵

Paralela s Rámájanou je zřejmá, přestože došlo k některým dějovým modifikacím: Pram Dit je Ráma, Pram Lak je Lakšmana, princezna Bia Cata je Síta... Na rozdíl od vietnamské verze uvedené ve sbírce *Lĩnh Nam chích quái* zachovává verze čamská dlouhý úvod a dlouhé hledání princezny a spíše než na činy hlavních hrdinů je v ní kladen důraz na jejich určité morální aspekty a schopnosti. Z hlediska religiozního je rovněž zajímavé, že epos Rámájana se v této podobě traduje v oblasti, kde žijí nejenom Čamové vyznávající hinduistické náboženství (Chăm Ba-la-môn), ale také islám (Chăm Bàni), kteří jej také považují za součást vlastního kulturního dědictví.

⁴³⁴ Inrasara, *Các vấn đề văn hoá - xã hội Chăm*, Hà Nội 1999, s. 44.

⁴³⁵ Volně podle: Inrasara, *Văn học Chăm, tập II*, Hà Nội 1997, s. 151 – 153.

Závěr

Čamové jsou ve Vietnamu specifickým etnikem jak díky svému ojedinělému dochovanému kulturnímu dědictví (chrámový komplex Mý Son byl zapsán do seznamu světového kulturního dědictví UNESCO), tak vzhledem ke svému současnému postavení v rámci multietnické vietnamské společnosti. V tomto případě je jejich hlavní nevýhodou právě jak proklamovaná, tak faktická separace obou skupin, východních a západních Čamů. Na jedné straně mohou být využíváni jako tvůrci bývalé hinduisované říše, díky níž se na území Vietnamu zachovaly vzácné umělecké památky, na straně druhé se o nich hovoří jako o vlastně jediné muslimské komunitě ve Vietnamu, zatímco hinduistické náboženské vyznání východních Čamů je oficiálními místy spíše opomíjeno.

Odlíšná religiozita způsobila nejenom změny v sociálním uspořádání Čamů, kdy část tradiční hinduistické matrilineární společnosti přešla v muslimskou čistě patrilineární společnost - jakýsi „přechodný článek“ tvoří v tomto případě Čamové Bani, kteří nejsou ortodoxními čamskými muslimy uznáváni právě kvůli přetrvávajícím prvkům tradiční matrilinearity – ale také změnila poměr čamských muslimů k jejich původním kulturním tradicím a způsobila, že o ně víceméně ztratili zájem. Jedná se o dlouhodobý proces, který však v současné době díky jednodušší komunikaci mezi islámskými komunitami nabírá na intenzitě a rychlosti.

Jak bylo ukázáno také v této práci, tento fakt silně působí na jazykovou stránku obou skupin, neboť dochází k pozvolnému prohlubování rozdílů mezi východním a západním čamským dialektem, kdy východní dialekt je ovlivněn vietnamštinou jakožto jazykem majoritní společnosti, zatímco na západní dialekt působí khmerština, malajština a arabština více než vietnamština, přestože ani jeden z těchto jazyků majoritní společnost neuznává. Pokud se týká khmerštiny, je možné ji s určitou nadsázkou na základě geografického hlediska jako majoritní jazyk akceptovat, neboť oblast, kde západní Čamové žijí, sousedí s Kambodžou a poměrně značný počet Čamů vyznávajících islám také v Kambodži žije. Příklon k malajštině a arabštině je však jednoznačně důsledkem separace a islamisace západní čamské komunity.

Výše uvedená skutečnost pak značně komplikuje snahy uchovat, oživit a případně zmodernisovat čamštinu latinisovanou transkripcí. Vytváření nových učebnic, bilingvních učebních plánů, výzkum čamského jazyka a dochovaných literárních památek vychází z hinduisované oblasti východních Čamů a u západních Čamů nemá žádnou odezvu. Ukázali jsme, že pro obě separované skupiny Čamů není prvořadá jejich mateřština, ale majoritní jazyk. Tak dochází k tomu, že čamština v současnosti získává místo mezi ohroženými jazyky.

Další vývoj čamského jazyka, případně naopak jeho postupný zánik zůstává do budoucna otevřenou otázkou.

Zájem o Čamy a čamský jazyk v poslední době ve Vietnamu i ve světě rapidně stoupá; dokladem jsou díla některých autorů, která byla použita v této práci. Za všechny jmenujme alespoň G. Thurgooda, M. Brunella, A. de Féo, Bui Khánh Thêa a Ngô Văn Doanhe. Dalším důkazem zájmu o čamskou problematiku může být např. výstava čamského sochařství v Musée Guimet v Paříži (*Trésor d'art du Vietnam: la sculpture du Champa*, říjen 2005 – leden 2006), virtuální expozice „*Le Champa*“, uvedená na internetové stránce EFEO, nebo festival „*Čamské kulturní dny*“, který proběhl v srpnu 2004 v Hanoji a jehož součástí byla výstava „*Uchovávání a rozvíjení čamské kultury*“. Na druhou stranu je vzhledem k vietnamské internetové cenzuře často znemožněn kontakt mezi nevelkými centry Čamů v zahraničí (např. USA) a ve Vietnamu, protože jejich webové stránky, které provozují, nejsou z Vietnamu dostupné.

Uvedený zájem ze strany vědců platí především pro východní Čamy. Západní Čamové by se však přes příklon k islámu neměli zříkat své mateřštiny; na jejím základě by si mohli uchovat kontakty s tradiční oblastí původní čamské kultury. Budoucnost Čamů ponejvíce záleží na tom, zda budou schopni odolávat tlaku majoritní vietnamské společnosti a v jejím rámci si dokáží udržet a dále rozvíjet svůj jazyk, písmo a kulturní tradice.

Seznam literatury

- Alves, Mark J.: Problems in European linguistic Analyses of Southeast Asian Languages. *Explorations in Southeast Asian Studies*, 1, 1997, 1, s. 2 – 13. Dostupné na [www:<http://www.geocities.com/malves98/Alves_European_Linguistic_in_SEA.pdf>](http://www.geocities.com/malves98/Alves_European_Linguistic_in_SEA.pdf)
- Benedict, Paul K.: A Cham Colony on The Island of Hainan. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 6, 1941, No. 2, s. 129-134.
- Blood, David L.: Phonological Units in Cham. *Anthropological Linguistic*, 9, 1967, No. 8, s. 15-32.
- Blood, Doris Walker: Reflexes of Proto-Malayo-Polynesian in Cham. *Anthropological Linguistic*, 4, 1962, No. 9, s. 11.
- Broschart, Jürgen, Dawuda, Carmen: *Beyond Nouns and Verbs: Typological Studies in lexical categorisation*.
Dostupné na [www: <http://www.amor.rz.hu-berlin.de/~h2816i13x/Linguist>](http://www.amor.rz.hu-berlin.de/~h2816i13x/Linguist)
- Brunelle, Marc: *Register in Eastern Cham: phonological, phonetic and sociolinguistic approaches*. A Dissertation, Cornell University 2005. Dostupné na [www: <http://www.personal.umich.edu/~mbrunell/Eastern%20Cham%20register.pdf>](http://www.personal.umich.edu/~mbrunell/Eastern%20Cham%20register.pdf)
- Brunelle, Marc: *Eastern Cham as a two-tone language*. Dostupné na [www: <http://www.ling.hawaii.edu/afla/AbBrunelle.htm>](http://www.ling.hawaii.edu/afla/AbBrunelle.htm)
- Brunelle, Marc: *Diglossia, bilingualism and language maintenance in Eastern Cham*.
Dostupné na [www: <http://aix.1.uottawa.ca/~mbrunell/Research.htm>](http://aix.1.uottawa.ca/~mbrunell/Research.htm)
- Bui Khanh The : De la structure de la langue cham. *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92).
- Bui Khanh The: *Multilingual education in the community of minority peoples of Vietnam*. Ho Chi Minh City, National University 2003.
Dostupné na [www: <http://www.sil.org/asia/ldc/parrarel_papers/bui_khanh_thea>](http://www.sil.org/asia/ldc/parrarel_papers/bui_khanh_thea)
- Bùi Khánh Thế: *Từ điển Chăm – Việt*. [Čamsko-vietnamský slovník.] Thành phố Hồ Chí Minh, Khoa học Xã hội 1995.
- Bùi Khánh Thế: *Từ điển Việt – Chăm*. [Vietnamsko-čamský slovník.] Thành phố Hồ Chí Minh, NXB Khoa học Xã hội 1996.
- Bùi Khánh Thế: *Về cơ cấu tiếng Chăm*. Luận án phó tiến sĩ (tóm tắt nội dung) [*O struktuře čamského jazyka. Kandidátská práce (stručný obsah)*]. Hà Nội, Trường Đại học Tổng hợp 1981.
- Cabaton, Antoine : Les Chams de l'Indo-chine. *Revue coloniale*, 1905, 22-23, s. 321-334.
Dostupné na [www: <http://aefek.free.fr/bibliothequeDocuments00010583.html>](http://aefek.free.fr/bibliothequeDocuments00010583.html)

Cabaton, Antoine : Les Chams musulmans de l'Indo-chine française. *Revue du monde musulman*, II, 1907, 7, s. 129-180. Dostupné na [www](http://aefek.free.fr/bibliothequeDocuments00010583.html): <<http://aefek.free.fr/bibliothequeDocuments00010583.html>>

Các dân tộc ít người ở Việt Nam, Các tỉnh phía Nam. [Národnostní menšiny ve Vietnamu, jižní provincie.] Hà Nội, NXB Khoa học xã hội 1984.

Can Dai Quang: *Introduction to Cham language*. Dostupné na [www](http://www.chamyouth.co/phpBB2/xlanguage.php): <<http://www.chamyouth.co/phpBB2/xlanguage.php>>

Can Dai Quang: *Presyllables and the Issue of Tone*. Dostupné na [www](http://www.ling.hawaii.edu/~uhdoc/champa/cpresyl.pdf): <<http://www.ling.hawaii.edu/~uhdoc/champa/cpresyl.pdf>>

Coedès, Georges: *Les peuples de la Péninsule Indochinoise: Histoire – civilizations*. Paris, Dunod 1962.

Colani, Madeleine: Recherches sur le Préhistorique indochinois. *BEFEO*, XXX, 3 – 4, s. 299 – 422.

Colani, Madeleine: Nécropole de Sahuynh. *Cahiers de l'Ecole Française d'Extrême-Orient*, 1937, 13, s. 8 – 12.

Čermák, František: *Jazyk a jazykověda*. UK, Karolinum 2001.

Čmejrková, Světa: *Mezinárodní lingvistický kongres v Praze*. Dostupné na [www](http://abicko.avcr.cz/bulletin_txt_show_clanek.php?Cislo=10/2003&Poradi=03): <http://abicko.avcr.cz/bulletin_txt_show_clanek.php?Cislo=10/2003&Poradi=03>

Dang Nghiem Van – Chu Thai Son – Luu Hung: *The Ethnic Minorities in Vietnam*. Hanoi, Foreign Languages Publishing House 1984.

Đào Duy Anh: *Lịch sử Việt Nam từ nguồn gốc đến cuối thế kỷ XIX*. [Dějiny Vietnamu od počátku do 19. století.] Hà Nội, NXB Văn Hoá 1958.

Dohamide, Dorohiêm: *Dân tộc Chăm lược sử*. [Stručné dějiny čamského národa.] Sài Gòn, Hiệp Hội Hồi giáo Việt Nam 1965.

Durand, E. M.: Les Chams Bani. *BEFEO*, 3, 1903, 1, s. 54 - 62. Dostupné na [www](http://aefek.free.fr/bibliothequeDocuments00010583.html): <<http://aefek.free.fr/bibliothequeDocuments00010583.html>>

Féo de, Agnès: *Les Chams, l'islam et la revendication identitaire. Des origins de l'islamisation au radicalisme islamique actuel*. Mémoire de DEA, EPHE 2004. Dostupné na [www](http://free.fr/agnesde feo/): <[http:// free.fr/agnesde feo/](http://free.fr/agnesde feo/)>

Féo de, Agnès: *La matrilinearité des Chams du Panduranga*. Dostupné na [www](http://agnesreportages.free.fr/reportages/vietnam/chams/index.htm): <<http://agnesreportages.free.fr/reportages/vietnam/chams/index.htm>>

Giải thưởng văn học ASEAN. [Literární ceny ASEANu.] Dostupné na [www](http://www.nguoivienxu.vietnamnet.Viet Nam/butviet/2005/08/483508/): <<http://www.nguoivienxu.vietnamnet.Viet Nam/butviet/2005/08/483508/>>

Gorgoniyev, Jurij A.: *The Khmer Language*. Moskva, Nauka 1966.

Hà Văn Tấn: Về văn hoá Sa Huỳnh. [O kultuře Sa Huỳnh.] *Khảo cổ học*, 1978, 1, s. 52 – 63.

Hall, D. G. E.: *History of South-East Asia*. Fourth Edition. London, The Macmillan Press 1981.

Hemmet, Christine-Duc, Nguyen–Reboul, Henri de: *Pluralité ethnique, multilinguisme et développement au Vietnam*. Compte rendu de la conférence du 18 mai 2002. Paris, Musée de l'Homme 2002. Dostupné na www : <<http://info.fpm.free.fr/minoritesvn.htm>, <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/asia/vietnam.htm>>

Hlavatá, Lucie: Preliminary Observations on the Cham Language and Development of Its Script. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica 1, Orientalia Pragensia XIV*, s. 53 – 57.

Hlavatá, Lucie: Rámájana v čamské lidové literatuře. *Religio*, XII, 2004, 2, s. 245 – 254.

Hlavatá, Lucie: Náboženská determinace čamského umění ve Vietnamu, in: *Náboženské motivy v asijském umění*. Praha, ČSO 1999, s. 61 – 69.

Hlavatá, Lucie: Úřednické zkoušky ve Vietnamu, in: *Zkouškový systém na Dálném východě*. Praha, ČSO 2002, s. 88 – 103.

Hlavatá, Lucie, Slavická, Binh: *Praktická vietnamština. Tiếng Việt thực hành*. Praha, Fortuna 2003.

Hoang Thi Chau: Le systeme de tons dans la langue cham au Vietnam. *Etudes vietnamiennes*, 25, 1989, No 22 (92), s. 86 - 105.

Holt, Peter M., Lambton, Ann K. S., Lewis, Bernard (eds.): *The Cambridge History of Islam II: The Further Islamic Lands, Islamic Society and Civilisation*. London, Cambridge University Press 1970.

Huffman, Franklin E.: *Cambodian System of Writing and Beginning Reader*. Yale University Press 1970.

Huỳnh Thị Đước: *Điều khắc Chăm và thần thoại Ấn Độ*. [Čamské sochařství a indická mytologie.] Nhà Xuất bản Đà Nẵng 2005.

Inrasara: *Tự học tiếng Chăm*. [Čamština pro samouky.] Hà Nội và Thành phố Hồ Chí Minh, Văn hoá Dân tộc 2003.

Inrasara (Phú Trạm): Ngôn ngữ - chữ viết Chăm [Jazyk a písmo Čamů]. *Văn nghệ Dân tộc và miền núi*, 14, 1996, s. 19 – 20.

Inrasara: *Các vấn đề văn hoá – xã hội Chăm*. [Čamské kulturní a sociální problémy.] Hà Nội, NXB Văn Hoá Dân tộc 1999.

Inrasara: *Văn học Chăm, tập II*. [Čamská literatura, díl II.] Hà Nội, Văn hoá Dân tộc 1997.

Janse, Olov: *The Peoples of French Indochina*. Washington, The Smithsonian Institution 1944.

Kadak Jalan Riya: *Bàn về vấn đề tên họ Chăm*. [Problematika čamských jmen.] Dostupné na www: <<http://chamyouth.com/vijaya/xban-ve-van-de-ten-ho-cham.html>>

Kaderka, Petr: Jak chránit ohrožené jazyky. *Vesmír*, 81, 2002, 12, s. 705. Dostupné na www: <<http://www.vesmir.cz/clanek.php3?CID=2405>>

Kindell, Gloria: *Endangered Language Groups*. In: *Sociolingo: International Sociolinguistic Department Newsletter* 1994, 7, s. 1 - 3.

Dostupné na www: <<http://www.sil.org/sociolx/ngd-lg-grps.html>>

King, Victor T., Wilder, W. D.: *The Modern Anthropology of South – East Asia*. London and New York, Curzon Press 2003.

Kunstadter, Peter (ed.): *Southeast Asian Tribes, Minorities, and Nations*. New Jersey, Princeton University Press 1967.

Lafont, Pierre, Bernard: *Proceedings of the Seminar on Champa*.

Dostupné na www: <http://www.ski-champa.com/history_cultur.htm>

Langlet, Philippe, Quach Thanh Tâm: *Introduction à l'histoire contemporaine du Viet Nam*. Paris, Les Indes savantes 2001.

Languages of Viet Nam. Dostupné na www:

<http://www.ethnologue.com/show_country.asp?name=VN>

Lê Đình Phụng: *Tìm hiểu lịch sử kiến trúc tháp Chăm*. [Historie architektury čamských věží.] Hà Nội, Viện Văn hoá – NXB Văn Hoá và Thông tin 2005.

Lê Văn Hào: Tìm hiểu quan hệ giao lưu văn hoá Việt-Chăm qua kho tàng văn hoá dân gian của người Việt và người Chăm. [Hledání vzájemných vietnamsko-čamských vztahů na základě vietnamské a čamské lidové kultury.] In: *Góp phần nghiên cứu bản lĩnh, bản sắc các dân tộc ở Việt Nam*. [Příspěvek k výzkumu identity národností ve Vietnamu.] Hà Nội, Khoa học Xã hội 1980.

Leuba, Jeanne: *Un royaume disparu: Les Chams et leur art*. Paris et Bruxelles, Éditions G. Van Oest 1923.

Mabbett, Ian – Chandler, David.: *Khmerové*. [Přel. L. a L. Hlavatých.] Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2000.

Maspéro, Georges: *Le Royaume de Champa*. Paris, Éditions G. van Oest 1928.

Maspéro, Henri: Langues. In: *Un empire colonial français l'Indochine*, tome I. Paris et Bruxelles, Éditions G. van Oest 1929, s. 71.

Moussay, Gérard: *Dictionnaire Căm-Vietnamien-Français / Từ điển Chăm-Việt-Pháp*. Phan Rang, Centre Culturel Căm / Trung Tâm Văn hóa Chăm 1971.

Mus, Paul: Cultes indiens et indigènes au Champa. *BEFEO*, 33, 1933, s. 367-410.
Dostupné na www: <<http://aefek.free.fr/bibliothequeDocuments00010584.html>>

Ngô Văn Doanh: *Văn hoá Chăm*. [Kultura Čampy]. Hà Nội, Khoa học Xã hội 1994.

Ngô Văn Doanh: *Văn hoá cổ Chăm*. [Starobylá kultura Čampy]. Hà Nội, Văn hoá Dân tộc 2002.

Ngô Văn Doanh: *Champa Ancient Towers: Reality and Legend*. Hanoi, Thế Giới Publishers 2006.

Nguyễn Đình Khoa: *Các dân tộc ở Việt Nam*. [Etnika ve Vietnamu]. Hà Nội, Khoa học xã hội 1983.

Nguyễn Đông Chi: *Lược khảo về thần thoại Việt Nam*. [Přehled vietnamské mytologie]. Hà Nội, Khoa học xã hội 1956.

Nguyen Khoa Diem: Further accelerate science and education work in Cham ethnic minority inhabited area. *Tap chí Cộng sản [Komunistický časopis]*, 91, 2005, 17 (anglická verze).
Dostupné na www: <http://www.tapchicongsan.org.vn/show_topic.pl?PubID=91>

Nguyễn Phan Cảnh: A Phonology of Tone Languages. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica 3, Phonetica Pragensia VII*, 1985, s. 105 - 120.

Nguyễn Phan Cảnh: *Základy vietnamštiny*. Praha, SPN 1985.

Nguyễn Quốc Lộc (ed.): *Kinh tế, văn hoá, dân tộc Chăm*. [Ekonomika, kultura a národ Čamů.] TP Hồ Chí Minh, Bộ Giáo dục và Đào tạo 1992.

Nguyễn Văn Cự - Ngô Văn Doanh – Hardy, Andrew: *Du khảo văn hoá Chăm. Peregrinations into Chăm Culture*. Hà Nội, Thế Giới Publishers 2005.

Nguyễn Văn Huy: *Mosaïque culturelle des ethnies du Vietnam*. Hanoi, Maison d'édition de l'éducation 1997.

Nguyễn Văn Luận: *Người Chăm Hồi giáo miền Tây Nam - phần Việt Nam*. [Muslimští Čamové na jihozápadě Vietnamu.] Sài Gòn, Bộ Văn hoá Giáo dục và Thanh niên 1974.

Nguyen Xuan Nghia – Phan Van Dop: La culture Cham au Sud Vietnam. *Etudes vietnamiennes* 22 (92), 1989, 51- 68.

Nikulín, N. I.: *V'jetnamskaja litěratúra X-XIX vv*. Moskva, Nauka 1977.

Nožina, Miroslav: *Kambodžský poutník*. Praha, Livingstone 1999.

Oplť, Miroslav: *Učebnice indoněštiny*. Praha, SPN 1966.

Parmentier, Henri: *Monuments Čams de l'Annam*, tome I - II. Paris, Leroux 1909 et 1918.

Pérez, Alberto Pereiro: *Tonality in Phan Rang Cham and Tsat*.

Dostupné na www: <<http://www.public.asu.edu/~aperez7/TONALITY.html>>

Phan Cự Đệ, Phan Đăng Nhật: *Cuộc gặp gỡ sử thi trong trường kỳ lịch sử Ấn Độ và Việt Nam*. [Epická setkávání během dlouhé histori Indie a Vietnamu.] *Tạp chí Văn học*, 2000, 2 (336), s. 29 - 31.

Phan Đăng Nhật (ed.): *Luật tục Chăm và Luật tục Raglai*. [Čamské a raglaiské zvykové právo.] Hà Nội, NXB Văn hoá Dân tộc 2003.

Phan Văn Dốp: *Tôn giáo trong xã hội của người Chăm ở Việt Nam* [Náboženství v čamské společnosti ve Vietnamu]. In: Nguyễn Quốc Lộc (ed.): *Kinh tế, văn hoá, dân tộc Chăm*. TP Hồ Chí Minh, Bộ Giáo dục và Đào tạo 1992.

Phan Xuân Biên – Phan An – Phan Văn Dốp: *Văn hoá Chăm*. [Čamská kultura.] Thành phố Hồ Chí Minh, Khoa học Xã hội 1991.

Phú Văn Hãn: *Tiếng Chăm Châu Đốc–Phương ngữ Chăm ở Nam Bộ*. [Čamština v Châu Đốc – čamský dialekt v Nam Bộ]. In: Nguyễn Quốc Lộc (ed.): *Kinh tế, văn hoá, dân tộc Chăm*. Thành phố Hồ Chí Minh, Bộ Giáo dục và Đào tạo 1992.

Plant, Roger (et al.): *Indigenous Peoples / Ethnic Minorities and Poverty Reduction Viet Nam*. Manila, Asian Development Bank 2002, s. 6 - 7. Dostupné na www:

<http://www.adb.org/documents/reports/indigenous_peoples/vie/chapter_2.pdf>

Po Dharma: *The Champa Culture*. In: Haji Adi Taha, Po Dharma, *Costumes of Champa, the Malay Group in Vietnam*. Jabatan Muzium dan Antiquiti 1998.

Dostupné na www: <<http://webpages.csus.edu/~sac94006/culturelanguage.htm>>

Raczynski, Roman: *Administrativní dělení státu Čampa a současná antropologická situace ve střední části VSR*. In: *Zprávy ČSO (ČSAV)*, XXVI, 1985, 4, s. 200 - 206.

Raczynski, Roman: *Místo čamštiny mezi jazyky jihovýchodní Asie*. In: *Zprávy ČSO (ČSAV)*, XXX, 1989, 2, s. 121 – 129.

Rawson, Philip: *The Art of Southeast Asia*. New York, Praeger 1967.

Religion and Policies Regarding Religion in Vietnam. Hanoi, Government Committee for Religious Affairs 2006.

Safeguarding of the Endangered Languages. Dostupné na www:

<http://www.unesco.org/culture/heritage/intangible/meetings/paris_march2003.shtml>

Salemink, Oscar: *The Ethnography of Vietnam's Central Highlanders*. London and New York, Routledge Curzon 2003.

Skalička, Vladimír: *Souborné dílo*, I. a II. díl. Praha, Nakladatelství Karolinum 2004.

Skalička, Vladimír: Typologický konstrukt. *Lingvistické čítanky III*. Praha 1981, s. 132 – 136.

Thurgood, Graham: *Learnability and direction of convergence in Cham: the effects of long-term contact on linguistic structures*. California State University, Chico.
Dostupné na www: <http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/Cham_WECOL.pdf>

Thurgood, Graham: *From Ancient Cham to Modern Dialect*. University of Hawaii Press 1999.

Thurgood, Graham: Language contact and the directionality of internal drift: the development of tones and registers in Chamic. *Language* 71, 1996, 1, s. 1-31. Dostupné na www: <<http://www.csuchico.edu/~gt18/Papers/SEAPapers.htm/>>

Trần Quốc Vượng, Hà Văn Tấn: *Lịch sử chế độ phong kiến Việt Nam, tập I*. [Dějiny vietnamského feudalismu, díl I.] Hà Nội, Khoa học xã hội 1963.

Trần Trí Dõi: *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam* [Jazyky národnostních menšin ve Vietnamu]. Hà Nội, Đại học Quốc gia 1999.

Vasiljev, Ivo: *Za dědictvím starých Vietů*. Praha, Etnologický ústav AV ČR 1999.

Vietnam. Dostupné na www: <<http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/asié/vietnam.htm>>

Vietnamese programme to preserve Cham language, 7. 3. 2005.

Dostupné na www:

<<http://vietnamnews.vnagency.com.vn/showarticle.php?num=3D02S0C070305>>

VOV to broadcast Cham language programmes, *Vietnamnet Bridge* 29. 12. 2004. Dostupné na www: <<http://english.vietnamnet.vn/lifestyle/2004/12/360565>>

Vrhel, František: *Jazyk a kultura. Lingvistická antropologie*. Přednášky, rukopis.

Vrhel, František: Vladimír Skalička a lingvistická antropologie. *Český lid*, 92, 2005, 1, s. 1 – 16.

Wyatt, David K.: *Dějiny Thajska*. [Přel. L. a L. Hlavatých a M. Nožina.] Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004.

Příloha č. 1

Vietnamské národnostní menšiny a jejich jazyky⁴³⁶

Č.	Název etnika	Jiný název a podskupiny	Jazyk etnika	Jazyková skupina	Počet příslušníků
1	Tày	Thổ, Thu Lao, Pa Dí	Tày (dříve Thổ)	thajská (thajsko-kadajské jazyky)	1 350 000
2	Thái (Thajci)	Táy / Tãy, Tai / Tay, Thái đen (Tày đăm), Thái trắng (Tày đón, Tày khao), Tây Do, Tãy Đeng	Thái - zahrnuje dialekty ⁴³⁷ : a) Thái đen, b) Thái trắng, c) Tây Do, d) Tãy Đeng	thajská (thajsko-kadajské jazyky)	1200 000
3	Mường	Mol, Mual, Muon, Nguồn, Thổ	Mường	viet-muongská (austroasijské jazyky)	1 150 000
4	Hoa (Čiňané)	Hắc Cá, Pạc Và, Xa Phang, Ngái, Quảng, Tiều	čínské dialekty	čínská (tibeto-čínské jazyky)	1 100 000
5	Khomer (Khmerové)	Miền	Khomer (khmerština)	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	1 050 000
6	Nùng	Nông; Nùng Khen Lài, Nùng Hu Lài, Nùng Slữ Tín	Nùng, Nùng-Tày	thajská (thajsko-kadajské jazyky)	900 000
7	Mông (Hmông)	Mông trắng (Mông Đâu), Mông hoa (Mông Lệnh), Mông Đỏ, Mông Xanh, Mèo Nước	Mông (zahrnuje dialekty)	hmongsko-daoská	710 000
8	Dao	Điêu Miên, Kiếm Miên, Mán, Xá, Động; Dao đỏ, Dao quần chẹt, Dao thêu, Dao quần trắng, Dao tiền, Dao thanh y	Dao, zahrnuje dialekty: a) Dao đỏ, Dao quần chẹt, Dao thêu, Dao tiền b) Dao quần trắng, Dao thanh y	hmongsko-daoská	650 000

⁴³⁶ Tabulka byla vytvořena na základě údajů převzatých z publikace Trần Trí Dõi, *Nghiên cứu ngôn ngữ các dân tộc thiểu số Việt Nam*, Hà Nội 1999, s. 46 – 118 a francouzské klasifikace vietnamských etnik dostupné na [www: <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/asia/vietnam.htm>](http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/asia/vietnam.htm).

⁴³⁷ V tomto případě používáme doslovný překlad vietnamského termínu *phương ngữ* (dialekt), přestože často není ještě jasné, zda se jedná o samostatný jazyk, nebo dialekt ve smyslu „nářečí, lokálně omezená varieta s úhrnem rysů odlišných od dialektu jiného či jazyka spisovného.“ Čermák, F., *Jazyk a jazykověda*, UK 2001, s. 232.

9	Gia Rai	Ja Rai; Gia Rai Chor, Gia Rai Aráp, Gia Rai M' Thur, Gia Rai T'buăn	Gia Rai (zahrnuje dialekty), Gia Rai M' Thur příbuzný s Êđê M' Thur	malajsko-polynéska (austronéské jazyky)	320 500
10	Êđê	Anak Êđê, Rha Êđê	Kpă, Krung, Ktul, Adham, M' Thur, Drao, Blô, Êpan, Bih	malajsko-polynéska (austronéské jazyky)	240 000
11	Ba Na	Kon Tum, Tơ Lô, Rơ Ngao, Giơ Long, Krem	Ba Na (zahrnuje dialekty)	mon-khmerská (austronéské jazyky)	189 500
12	Sán Chay	Cao Lan, Sán Chi	Cao Lan, Sán Chi	thajská (thajsko-kadajské jazyky)	165 000
13	Chăm (Čamové)	Chàm, Chiêm, Hời, Hroi (Bahnar Chàm)	Chăm (zahrnuje dialekty východních a západních Čamů, příp. Čamů Hroi)	malajsko-polynéska (austronéské jazyky)	114 000
14	Xơ Đăng	Xơ Teng; Tơđrá, Monam, Cadong, Ha Lang, Rongao, Kotua	Xơ Đăng (zahrnuje dialekty, zatím málo prozkoumán)	mon-khmerská (austronéské jazyky)	108 000
15	Sán Diu	Trai đất, Mán đất, Slán Dáo, Sơn Man	Sán Diu (zatím málo prozkoumán)	čínská (tibeto-čínské jazyky)	106 000
16	Hrê	Dinh, Kva, Liên, Krê	Hrê (zatím málo prozkoumán)	mon-khmerská (austronéské jazyky)	101 000
17	Kơ Ho	Srê, Nốp, Cơ Don, Chil / Chin, Lát, T'ring	Kơ Ho (zahrnuje dialekty, zatím málo prozkoumán)	mon-khmerská (austronéské jazyky)	98 000
18	Raglai	Orang glai, Rai, Hoang, La Oang	Raglai, zahrnuje dialekty: a) Bắc R., b) Nam R., c) Du Long R., d) Các Gia R.	malajsko-polynéska (austronéské jazyky)	77 100
19	Mnông	P' nông; Gar, Nong, Kuênh, Preh, Prông, Rlâm, Buđâng, Chin, Bu Nor, Dih Bri, díp, Bu Đêh, Si Tô, K' ah	Mnông, zahrnuje dialekty: a) M. Trung tâm, b) M. phía Đông, c) M. Nam	mon-khmerská (austronéské jazyky)	70 900
20	Thổ	Nhà Làng, T. Lâm La, T. Cát Mộng, Kẹo, Cuối, Con Kha (Tày Poong)	Thổ, zahrnuje dialekty: a) Poong, b) Cuối, c) Mùng	viet-muongská (austronéské jazyky)	58 500

21	Xtiêng	Điêng, Xa Điêng; Bu Lơ, Bu Đíp, Bu Đeh, Ray, Tà Mun, Thỏ	Xtiêng, zahrnuje dialekty: a) Bu Lơ, b) Bu Đeh	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	54 400
22	Khor Mú	Kăm Mụ, Xá Cầu, Kha Klầu, Mãng Cầu, Tênh, Mứn Xen, Pu Thênh, Tày Hay	Khor Mú (zatím málo prozkoumán)	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	49 200
23	Bru-Vân Kiều	Vân Kiều, Khùa, Mãng Cong, Tri	Bru-Vân Kiều (zahrnuje dialekty)	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	44 000
24	Giáy	Giảng, Nhắng, Xá; Pù Nà (Cùi Chu), Giáy Nắm	Giáy (zatím málo prozkoumán)	thajská (thajsko-kadajské jazyky)	42 000
25	Cơ Tu (Ka Tu)	Phuong, Cao, Mạ, Teu, Khat	Cơ Tu, zahrnuje dialekty: a) Cơ Tu đriu, b) Cơ Tu cha lâu, c) Cơ Tu nal	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	40 500
26	Gié-Triêng	Gié (P'ông), Triêng (Striêng), Ve	Gié -Triêng, zahrnuje dialekty: a) Gié, b) Triêng, c) Ve, d) P'ông	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	33 000
27	Tà Ôi	Pa Cô, Ba Hi, Tà Uôt	Dialekty: a) Tà Ôi, b) Pa Cô, c) Ba Hi, d) Tà Uôt	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	29 500
28	Mạ	Châu Mạ, Sơ Mạ	Dialekty: a) Mạ Ngăn, b) Tô, c) Krung, d) Xốp	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	27 800
29	Co	Cua, Cùa, Khua, Lùa, Trầu, Bồng Miêu, La Thu	Co, zahrnuje dialekty: a) Cùa vùng cao, b) Cùa vùng thấp	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	24 500
30	Chơ Ro	Chrâu Jro, Dơ Ro	Chơ Ro (zatím málo prozkoumán)	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	18 000
31	Hà Nhi	Uní, Xá Uní, Mán Uní; Cồ Chồ, La Mi, Hà Nhi Đen	Hà Nhi (zatím málo prozkoumán)	tibetobarmská (tibetočínské jazyky)	14 500
32	Xinh Mun	Xá, Xá Puộc; Xinh Mun Dạ, Xinh Mun Nghet	Xinh Mun (zatím málo prozkoumán)	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	12 500
33	Chu Ru	Chru, Chu, Mọi	Chu Ru, příbuzný s čamštinou; zahrnuje dialekty	malajsko-polynéska (austroasijské jazyky)	11 450

			Rai a Noang	jazyky)	
34	Lào (Laosané)	Lào Bốc, Lào Nội	Lào (laoština)	thajská (thajsko- kadajské jazyky)	11 200
35	La Chí	Thổ Đen, Cù Tê; Y Pí, Y Tố, Y Poong, Y Mía	La Chí (zatím málo prozkoumán)	kadajská (thajsko- kadajské jazyky)	9 780
36	Phù Lá	Phù Lá (Đen, H án, Trắng), Xá Phó	Phù Lá, Xá Phó	tibetobarmská (tibetočinské jazyky)	6 870
37	La Hủ	La Hủ Sr, La Hủ Nả, La Hủ Phung	La Hủ (příbuzný s jazyky Hà Nhi a Phù Lá)	tibetobarmská (tibetočinské jazyky)	6 310
38	Kháng	Xá, Máng, Brên	Kháng (zatím málo prozkoumán)	mon- khmerská (austroasijské jazyky)	4 650
39	Lự	Tháy U, Tháy Sịn	Lự (ještě nebyl podroben výzkumu)	thajská (thajsko- kadajské jazyky)	4 200
40	Pà Thên	Thuỷ, Pà Hung, Mán Pà Sêng, Mán Pà Teng	Pà Thên	hmongsko- daoská	4 040
41	La Ha	Xá Khao; La Ha ũng, La Ha Plao (Pla Plao)	La Ha	kadajská (thajsko- kadajské jazyky)	3 600
42	Lô Lô	Lô Lô Đen, Lô Lô Hoa	Lô Lô	tibetobarmská (tibetočinské jazyky)	3 350
43	Chút	Mày, Sách, Rục, Arem, Mã Liêng	Dialekty: a) Chút (Mày, Sách, Rục), b) Arem, c) Mã Liêng	viet- muongská (austroasijské jazyky)	2 800
44	Mảng	Hạ Mảng; Mảng Hệ, Mảng Gúng	Mảng (zatím málo prozkoumán)	mon- khmerská (austroasijské jazyky)	2 740
45	Cơ Lao	Cơ Lao tư đứ, Cơ Lao ho ki, Cơ Lao voa đề	Cơ Lao (používají jej pouze Cơ Lao tư đứ	kadajská (thajsko- kadajské jazyky)	1 900
46	Ngái	Sán Ngái	Ngái (ještě nebyl podroben výzkumu)	thajská (thajsko- kadajské jazyky)	1 790
47	Bố Ý	Pàu Y, Pàu Nả, Pàu Thìn	Bố Ý (ještě nebyl podroben	čínská (tibetočinské	1 750

			výzkumu)	jazyky)	
48	Cống	Xá Cống, Xám Khôống	Cống (ještě nebyl podroben výzkumu)	tibetobarmská (tibetočínské jazyky)	1 480
49	Si La	Cú Đê Xừ, Khả Pẻ	Si La (ještě nebyl podroben výzkumu)	tibetobarmská (tibetočínské jazyky)	620
50	Pu Péo	Ka Béo, Pen Ti	Pu Péo	kadajská (thajsko-kadajské jazyky)	410
51	Rơ Măm	R' măm	Rơ Măm	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	286
52	Brâu	Brau, Brao	Brâu (zatím málo prozkoumán)	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	245
53	Ồ Đu	Tày Phong, Tày Hạp	Ồ Đu (zatím málo prozkoumán)	mon-khmerská (austroasijské jazyky)	204

The Cham Syllabary and Numbers

The Consonants

Consonants

ka	kha	ga	gha	ngue	nga	cha	chha	ja	jha	nhue	nha	nhja	
ta	tha	da	dha	nue	na	dda	pa	ppa	pha	ba	bha	mue	ma
bba	ya	ra	la	va	ssa	sa	ya						

The Vowels

Vowels

Vowel diacritics

a	i	u	e	ai	o	a	i	ii	ei	u	uu	oeu	oe	ooe	e
ee	o	oo	ai	au	ue	uue									

The Numbers

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9

⁴³⁸ Dostupné na [www: <http://www.krysstal.com/writing_cham.html>](http://www.krysstal.com/writing_cham.html)

Čamské fonty podle J. Glavyho⁴³⁹

Eastern (Vietnamese) Cham

Vowel and vowel diacritics

									
a	i	u	e	ai	o				
									
k	ka	ki	kii	kei	ku	kuu	koeu	koe	
									
koee	ke	kee	ko	koo	kai	kau	kue	kuue	

Consonants

									
ka	kha	ga	gha	ngue	nga				
									
ca	cha	ja	jha	nhue	nha	nhja			
									
ta	tha	da	dha	nue	na	dda			
									
pa	pha	ba	bha	mue	ma	bba			
									
ya	ra	la	va	ssa	sa	ya			

Numerals

									
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9

⁴³⁹ Ukázka čamského fontu, který vytvořil J. Glavy. Doporučuje jej ve svých odkazech např. M. Brunelle. Dostupné na www : <<http://www.geocities.com/jglavy/asian.html>>

Čamský font připravuje v současné době také M. Everson (pro systém UNICODE). Blíže viz: <<http://www.evertype.com/standards/ch/ch.html>, <http://std.dkuug.dk/jtc1/sc2/wg2/docs/n3120.pdf>>

Western (Cambodian) Cham⁴⁴⁰

Vowel and vowel diacritics

								
a	i	u	e	ai	o			
								
k	ka	ki	kii	kei	ku	kuu	koeu	koe
								
kooe	ke	kee	ko	koo	kai	kau	kue	kuue

Consonants

							
ka	kha	ga	gha	ngue	nga		
							
ca	cha	ja	jha	nhue	nha	nhja	
							
ta	tha	da	dha	nue	na	dda	
							
pa	pha	ba	bha	mue	ma	bba	
							
ya	ra	la	va	ssa	sa	ya	

Numerals

									
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9

⁴⁴⁰ J. Glavy uvádí, že toto písmo se používá pouze v Kambodži, používají je však také západní Čamové v okolí Châu Đốc.

Struktura čamské slabiky v čamském písmu podle Can Dai Quanga⁴⁴¹

The Cham script syllable structure:

1. Initial sounds, consonants. Cluster sounds added with initial sounds.
2. Central sounds, vowels. Gliding vowels added with central sounds.
3. Final sounds, consonants.

37 sounds ranked in articulators:

Glottal consonants	𑜀 𑜁 𑜂 𑜃 𑜄
Palatal consonants	𑜅 𑜆 𑜇 𑜈 𑜉 𑜊 𑜋
Teeth consonants	𑜌 𑜍 𑜎 𑜏 𑜐 𑜑
Bilabial consonants	𑜒 𑜓 𑜔 𑜕 𑜖 𑜗
Mixture consonants	𑜘 𑜙 𑜚 𑜛 𑜜 𑜝 𑜞 𑜟
Initial sounds as vowels	𑜠 𑜡 𑜢 𑜣 𑜤 𑜥

Central sounds: Deliver around the initial sound

Gliding vowels added with central sounds
Under, After

In front of a initial sound: 2 kinds

Above an initial sound: 5 kinds and their combinations

Under an initial sound: 4 kinds and their combinations

⁴⁴¹ Can Dai Quang, *Presyllables and the Issue of Tone*. Dostupné na www:
< <http://www.ling.hawaii.edu/~uhdoc/champa/cpresyl.pdf> >

After an initial sound: 01 kinds and their combinations

formations of a basic syllable

English	Vietnamese	Cham latin	Cham script
raise	<i>nuôi</i>	<i>rong</i>	
thief	<i>ăn cắp</i>	<i>klek</i>	
sleep	<i>ngủ</i>	<i>dih</i>	
tower	<i>tháp</i>	<i>bimông</i>	

Conclusion

Cham script is rather easy to study. In Ninh Thuan Teachers Training College, it takes about one month to master this. Annually there are about over ten thousand pupils learning Cham script. Now it is still used in the Cham community and focused by many researchers both in country and foreign in order to preserve a cultural institution and open a secret literature treasure in Cham script.

*Historická mapa Čampy*⁴⁴²

⁴⁴² Dostupné na [www: <http://www.cambodia-travel-guide.com/champa.htm>](http://www.cambodia-travel-guide.com/champa.htm)